
Валеры Гапееў

...чалавека лёгка
ператварыць у зверу...

І хай ніхто не пойдзе пакрыўджаным, або Грак і Монця Хрысцік

Чытvo. (Фрагмент)

Частка 1

Вечарам у сераду 15 сакавіка 2006 года прафесар Андрэй Кузьміч Мархель закончыў у поўнай цішы кабінета вычытваць чарговыя старонкі работы магістрантаў Мацвея Хрысціка і Данілы Галоўчыка. Акуратна адсунуў убок аркушы, дзе-нідзе з пазнакамі простым алоўкам. На ягоным грубых формаў твары з'явілася задаволенасць, ён хмыкнуў і зірнуў на юнакоў, якія ўвесь гэты час сядзелі на рудой скураной канапе. Магістранты ведалі характар свайго кіраўніка, таму за час чытання стараліся дыхаць як мага цішэй.

– Добра, вельмі добра, – Мархель паклаў цяжкую, шырокую, рыхтык рабоча-сялянскую, а не інтэлігенцкую

далонь на тонкі стосік паперы. – У аўторак мы з вамі сустрэнемся, да гэтага часу я сфармірую дакладныя заўвагі, будзьце гатовыя да пытанняў. Наперадзе выхадныя, адпачывайце.

Магістранты – хударлявы Мацвей, з тварам дзіцяці, які глядзіць на фокусніка, і цыганкаваты Даніла – падняліся з канапы.

Прафесар выйшаў з-за свайго стала, паціснуў абодвум рукі.

– Мацвей, беражы галаву, да сапраўднай вясны яшчэ далёка, я яна, твая галава, і табе, і мне спатрэбіцца, – пажартаваў ён, але ў інтанацыі і асабліва ў позірку Мархеля прабіліся чулівыя бацькоўскія ноткі.

– Ды ў мяне во, валасоў многа, – трохі знякавеў ад такой увагі Мацвей, даланей паправіўшы і насамрэч густую чупрыну доўгіх русых валасоў.

– Ага, многа, – прафесар ужо ціснуў руку Данілу. – А ты разам з галавой рукі беражы, бо як казаў адзін вядомы дзед, практыка без тэорыі сляпая, але тэорыя без практыкі мёртвая!

– Буду берагчы, Андрэй Кузьміч, – з ліслівай усмешкай адказаў Даніла.

– Гэтым рукам яшчэ не адзін прыбор сабраць.

– Пад маім кіраўніцтвам адзін – абавязкова! – усміхнуўся прафесар, потым па ягоным твары прабег цень, і ён загаварыў сур’ёзна: – Сябры мае, хачу вас не тое каб папярэдзіць, але перасцерагчы. І як старэйшы сябра, і як ваш навуковы кіраўнік. Падзеі ў краіне наспяваюць не самыя прыемныя. Калі вы ўжо сталі на сцежку навукі, калі ласка, не збочвайце. Разумею, кроў іграе, вы маладыя, арганізм патрабуе выхаду эмоцый. Але: палітыка – не справа вучоных. Альбо – альбо. Таму не ўвязвайцеся ні ў якія гульні, не патрапце ў пэўныя месцы ў пэўны час. Найлепш будзе, калі ў гэтую нядзелю вашым 24-гадзінным месцам будуць вашы пакоі. Няхай з півам і жанчынамі. Няхай у вас будуць пасля ўсіх падзей учадзелья ад гульбішчаў галовы, але – катэгарычна – ніякіх кантактаў з самі ведаеце кім ні пад якім соусам. Сваю пазіцыю рэктар агучыў недвухсэнсоўна: усякі студэнт ці магістрант будзе адлічаны за 24 гадзіны, калі выявіцца хоць дробка ягонай апазіцыйнай дзейнасці. Паверце мне, тут зусім не жартачкі. Будзеце разумнымі! Усё, ідзіце.

Юнакі пайшлі да выхаду, прафесар веў іх позіткам і, калі дзверы адчыніліся, кашлянуў:

– Прабачце, яшчэ адзін момант. Непрыемны па факце.

Юнакі крутнуліся, насцярожаныя.

– Такія справы, – Мархель вінавата паглядзеў у твар кожнаму. – Аспірантура на наступны год дала мне адно месца. Колькі я ні выпрошваў, колькі ні патрабаваў, колькі ні даказваў. Фінансаванне скарацілі, і чакаецца, што яно будзе ўрэзанае яшчэ больш, бо ж... Бо ж гэтыя палітычныя гульні ў дэмакратыю выпцягваюць з нашай жабрацкай краіны апошнія сокі! – не ўтрымаўся, але ж не закрычаў, адно засіпеў ад злосці прафесар. – Прабачце за эмоцыі, – спыніў ён сябе. – Нават на абурэнне мы цяпер права не маем. Хрысцік... вам забяспечана месца. А за вас, Галоўчык, я буду змагацца, абяцаю...

Мархель адварнуўся ў кут, даючы зразумець хлопцам, што размова скончаная. Яны выйшлі, асцярожна прычынілі за сабой дзверы. Доўгім гулкім калідорам універсітэта з запыленай ляпнінай на карнізах яны ішлі моўчкі, пераварваючы пачутае. Пяць гадоў ва ўніверсітэце, магістратура, разам паўсюдна, і атрымліваецца: адзін плыве далей, другі застаецца на беразе.

Высокія ўваходныя дзверы будынка натужліва рыпнулі. На вуліцы ішоў рэдзенькі снег.

– Ну, шчасліўчык, далей нам не па дарозе? – з горыччу выціснуў з сябе Даніла, укладаючы куды больш сэнсу ў сказанае, чым толькі тое, што зараз Мацвею ехаць на сустрэчы з пяцікурсніцай Маргарытай (ці Марго, як называлі яе ў вочы і за вочы).

– А? – адгукнуўся Мацвей, вынырваючы са свайго ці не заўсёднага задумення. – Ага, я паеду... Марго абяцала сёння сустрэцца, – дадаў ён вінавата.

– Ды едзь, мне што... хіба я супраць? – быццам абьякава паціснуў плячыма Даніла, а горыч прабілася не ў словах, а ў паўзах. – Сёння твой дзень, сышліся зоркі! Месца ў аспірантуры атрымаў, намалёўваецца перспектыва стаць зяцем акадэміка. Не жыццё – талерачка з маслам.

– Ай, кінь, – усміхнуўся дабрадушна Мацвей. – Марго... Мабыць, я не падыходжу да іх сям'і. Яны ж там – інтэлігенты ў пятым калене, а мы з табой – з сем'яў простых, з райцэнтраў правінцыйных.

– І яна цябе распытвала пра твой радавод? – з іроніяй пацікавіўся Даніла.

– Пытала, канечне, і пра сваіх з гонарам казалі... А я са сваіх не далей за дзядоў ведаю, прыкра было, – згадаў Мацвей. – Пра прадзедаў і не пытаўся ў маці... Ну, я пабег...

Хлопцы якраз падышлі да метро. Мацвей махнуў рукой, паправіў заплечнік і падбегам спусціўся па прыступках. Даніла глядзеў яму ўслед, і міжволі сківіцы яго сціснуліся, уздрыгвалі жаўлакі. Яму было не тое што крыўдна – ён у нейкі момант здрыгануўся ад думкі, што гатовы кінуцца ўслед за сябрам і спіхнуць яго з платформы пад цягнік.

Каб вызваліць сабе дарогу. Бо Мацвей яе засціў.

Але пасунуўся далей па тратуары – да прыпынку аўтобуса, каб праз паўгадзіны апынуцца ў цесным пакоі інтэрната.

Даніла зайшоў у калідорчык, пачуў, што ў суседнім пакоі грае музыка, – там жылі два пяцікурснікі, з якімі не тое каб сябраваў, але адзін з іх, Андрусь, гэтакі мацак-паляшук з вясковым тупаватым тварам, граў на ўсім паверсе немалую ролю ў жыцці інтэрнатаўцаў. У яго заўсёды вяліся грошы, мог пазычыць на любы тэрмін. Пры гэтым не сказаць, каб ён недзе прападаў надоўга вечарамі, падпрацоўваючы ў якім Макдональдсе, – ягоная праца, відавочна, была звязаная з выкананнем нейкіх разнастайных даручэнняў, надта не абцяжарваючых фізічна і часова, але ж аплачвалася нядрэнна. То павага да Андруса была, факт.

Даніла не стаў адчыняць дзверы ў свой пакой – шчыліна свяцілася бледным святлом, значыць, ягоны сужывец, другакурснік, зноў занурыўся ў свае кніжкі. Не пашанцавала: занудны і нецікавы хлопец, нават піва з ім не паг'еш. А ў душы клекатала, хацелася выгаварыцца. Таму таўхануў суседскія дзверы. Яго сустрэў з добразычлівай усмешкай Андрусь – ён увогуле ні да каго не ставіўся варожа, сваімі паводзінамі як быццам запрашаючы даверыцца яму і сябраваць.

– О, будучаму вучонаму – наша павага! – выгукнуў Андрусь. – А ці не будзеце грэбаваць падзяліць сціплую вячэру з правінцыялам, які марна пхнецца зачэпіцца хоць кіпцюрамі, хоць зубамі ў навуковай эліце?

На стале стаяла літровая пластыкоўка піва, на талерцы – парэзанае на трэць колца тонкай сыравэнджанай каўбасы, хлеб. Даніла не ўтрымаўся –

праглынуў сліну. Парукаўся з гаспадаром пакоя, зачапіў пальцамі кавалачак каўбасы, закінуў у рот.

– Што святкуеш?

– Якое святкуеш? Піва захацелася, ды і вольны заўтра. То чыста па-сялянску, яшчэ вось агурочкаў дастану, – Андрусь палез у халадзільнік, выцягнуў трохлітровік і відэльцам спрытна патрапіў і выцягнуў па чарэе два апошнія агуркі. – Як справы? Нешта ты хмурны. Непрыемнасці?

Даніла сеў на лёгкае крэсла, зірнуў паблажліва на суседа, які акуратна наліваў піва ў шклянкі.

– От ты мне скажы, Андрусь... На цябе глядзіш – селянін селянінам, здаецца, падыдзі бліжэй – гноем патхне. І апранахі на табе хоць і не з сэканду, але бы чужое на табе. Ты не крыўдуй... Але бачыш ты людзей.

– А што крыўдаваць? – адмахнуўся Андрусь. – Я ж у люстэрка сябе бачу. Ну так, ад зямлі, і зямля з-пад пазногцяў ніяк не выкалупваецца. Бачыў бы ты тую вёску, у якой я нарадзіўся і рос – ваўкі зімой па надворку шнырылі. Пазней ужо ў райцэнтр пераехалі. Маці з бацькам паўкабана дырэктару ліцэя завезлі, каб узяў. “Вучыся, хоць каб ты з віламі не пражыў жыццё”. Два тых гады я начамі не спаў – вучыў. Усё ў лепшыя меціў. Ну во і паступіў сюды... Ат, вучоба – не галоўнае, тут дапяў. Фарту як не будзе, то згніеш там, дзе нарадзіўся. Мне во што свеціць? Па размеркаванні ў які калгас, інжынерам ці загадчыкам мехмайстэрні. У жонкі вазьму, як пашанцуе, настаўніцу з тых, што па размеркаванні гэтаксама запруць у балота, нараджаем аглаедаў, будзем бульбу садзіць, парсюкоў гадаваць... Перспектыва! – з лёгкай горыччу выгукнуў ён.

– Не-а, не веру, – уважліва паглядзеў на праставаты твар сябра Даніла.

– Ёсць нешта ў табе... Умееш ты жыць. Думаю, у балоце гніць табе не наканавана. Бачна ж, не мамка табе з дому грошы шле, круцішся неяк. І спрытна круцішся. Колькі табе на паверсе завінаваціліся?

– Ды я не трымаю ў памяці такое, вунь блакноцік ёсць, – прастадушна кінуў на сваю тумбачку Андрусь. – Кручуся, анягож.

– Я б на тваім месцы гэтакім шчодрым не быў, – Даніла адпіў са шклянкі.

– Ну, нейкія капейкі ж маю ад працэнтаў, у дабрачыннасць не гуляю. Ды справа ж не толькі ў грашах, – прымружыўся Андрусь, і Даніла заўважыў мо першы раз у вачах хітраваты, нават драпежніцкі бляск. – Некаму я дапамагу, нехта мне дапаможа. Як людзі табе вінныя, дык ахвотней пагодзяцца. Некаму і даруеш, дык ён табе руку некалі падасць.

– Ага, разагнаўся, – рагатнуў Даніла. – Людзей ты не ведаеш, ці што?

– Ды ведаю, – адмахнуўся Андрусь. – Людзі ў наш час страшныя. І на вёсцы страшныя, што ўжо пра горад казаць. Усе па галовах да свайго ідуць. Ды нехта і запомніць. А нехта захоча яшчэ раз пазычыць. Ёсць карысць, – ён загадкава ўсміхнуўся. – З людзьмі трэба па-людску. Дарэчы, ты так і не адказаў: непрыемнасці ў цябе?

– Больш чым, – Даніла сам даліў у шклянку піва, выпіў залпам. – Фіяска. Катастрофа. Тупік, бля!

– Ого! Сапраўды? А праз што?

– Праз каго... Мне мой сябар лепшы ўрабіў.

– Мацвей? – нечакана наструніўся Андрусь.

– Мацвей... – пацвердзіў Даніла. – Я не трапляю ў аспірантуру. А ён – ідзе. Такім чынам, мяне заграбуць у армію. Бляха, як жа я ненавіджу гэта...

– Варта было чакаць, – пракаментавалі Андрусь прызнанне магістранта.

– Што чакаць? – напружыўся Даніла.

– Ад Мацвея варта было гэтага чакаць, – засяродзіўшыся ў сабе, адказаў Андрусь. – Мы з ім у адным ліцэі ў райцэнтры вучыліся. Маці мая – простая калгасніца некалі, дворнічыхай працавала, а ягоная – выкладчыца ў ліцэі. Колькі яна з мяне крыві выпіла... Мову выклала. Самая нізкая адзнака ў атэстаце – яе. Ды то не бяда. З такой пагардай яна глядзела на мяне, як на чарвяка. Пры ўсіх была сказала, маўляў, з такога калгасніка як я, выйдзе адно калгаснік з дыпломам. Нічога, некалі я дакажу ёй...

– Дык вы землякі з Мацвеем? – здзіўся Даніла. – Год побач жывём, а не ведаў.

– Вось, ён нават і не прызнаецца... – скрывіўся Андрусь. – Навучыла маці, з кім знацца, кім грэбаваць. Землякі... Дзе яму каго бачыць? Ён жа – зорка! У ліцэі насіліся з ім, як з пісанай торбай. Што ты – на абласной алімпіядзе першае месца па матэматыцы, такі поспех. А далей і на рэспубліцы – другое. І штогод пасля ездзіў на ўсякія там канферэнцыі, семінары.

– Ды ён і ва ўніверсы свяціўся, як лакаваны, – працадзіў скрозь зубы Даніла. – А што б ён змог без мяне? Ягоныя ўсе ідэі – гэта як дзіцячыя фантазіі! Трэба было ўбачыць у тых ідэях рэальнае, практычнае. Я – бачыў. На трэцім курсе разам працу напісалі – кіраванне сістэмай з выкарыстаннем інфармацыйнага канала дадзеных. Я сабраў мадулятар, настроіў, па ім можна было серыю ў вытворчасць запускаяць. На кафедры работа шум узняла – на патэнт жа пацягнула, па ёй доктарскую напісалі. А ўся слава – Хрысціку! Мяне нібыта не было. Над новай распрацоўкай заселі, а што былі б ягоныя голыя ідэі без мяне? Ну няхай ён фантазіруе пражэктамі, а ўмець бачыць карыснае, адсейваць?! – Даніла разгарачыўся, крычаў. – І цяпер ён – у аспірантуры, а мне ў боты вайсковыя?! Поскудзь!

– Не здзіўляюся, – пакрывіўся Андрусь. – Усе заўсёды ў ягоным цені. Умее сябе падаць. Такі ўжо сціплы, такі задумнены... А насамрэч ён нас не бачыць, мы не людзі для яго. Сціплы, ага...

Стукнулі дзверы ў калідорчык, нехта таргануў, пастукаў у пакой да Данілы, і ён крыкнуў голасна, раздражнёна трохі:

– Тут я!

Дзверы адчыніліся залішне імкліва – так уваходзяць альбо гаспадары, якія спяшаюцца, альбо нязваныя госці, упэўненыя ў сваіх нахабстве і сіле. Так і было: зайшоў пяцікурснік Раман, ростам пад два метры, шыракаплечы. Твар ягоны быў злёгка перакошаны ад злой рашучасці.

– Вітаю, – сказаў ён скрозь зубы без прыязнасці, пабачыўшы ў пакоі Данілу і Андруся. – А дзе той гліст смаркаты? Я ў ягоны пакой заходзіў, там няма. Сужывец-заморыш сказаў, што вы разам.

– Што ж ты так непаважліва ставішся да нашай будучай гордасці, можа, – нобелеўскага лаўрэата будучага, га? – рагатнуў Даніла.

З Раманам яны былі знаёмыя з год. Асаблівае сяброўства раней не заводзілася, бо не было датуль агульных інтарэсаў: Раман вучыўся на іншым факультэце, мінчанін. Розныя тусоўкі. Спартсмен, кандыдат у майстры па грэблі. Рукі ў яго што абцугі. Вучоба яго цікавіла мала, ён ведаў, што выгоднае месца яму забяспечыць бацька, высокі чыноўнік у міністэрстве, ды і ў маці, якая займала пасаду ў клінічнай бальніцы дзяржапарату, хапала патрэбных нітачак у руках. Калі Мацвей пачаў раз на тыдзень

сустракацца з Марго, Раман выпадкова спаткаў іх у начным клубе. Марго на заняткі хадзіла і трымалася дастаткова сціпла, апраналася, прыхоўваючы прывабныя формы цела, а ў начным клубе дазволіла сабе пабыць сапраўднай сэксі. І Раман запаў. Ён быў дагэтуль распешчаны ўвагай дзяўчат і маладых жанчын, лёгка заводзіў знаёмствы, трымаючыся пашлавага-жартоўнай манеры, але з Марго, знешне вольнай ад лішніх межаў прыстойнасці, як яе разумеюць рэтраграды, атрымаў адмову ў здзеклівай форме. Раз'юшыўся, але стрымаў сябе. Ён запрасіў выпіць Данілу, які быў тады трэцім колам у веласіпедзе ля Мацвея і Марго, распытаў: што за краля недатыкальная? Даніла, удзячны за неблагуую выпіўку, прызнаўся, што сам пакуль не ведае толкам – то была першая такая сустрэча за сценамі ўніверса. Але абяцаў інфармаваць пры патрэбе, як што выявіцца. Абмяняліся нумарамі тэлефонаў, праз нейкі час Даніла пазваніў. Зноў сядзелі ў кавярні, Даніла раскажаў: бацька Марго – акадэмік, маці – доктар навук. Пазней ён даведаўся праз Мацвея нямала пра дзяўчыну: ці любіць кветкі і якія, якім парфумамам карыстаецца, што любіць глядзець...

– І яшчэ, каб ведаў, – казаў пазней Раману. – Яе бацькі – вялікія дзяржаўнікі. Так што каб ніякай палітыкі. І сама яна выхаваная ў тым жа рэчышчы. Не актывістка, але мае вельмі катэгарычныя погляды адносна нацыяналістычных гульняў...

Запомніўшы пачутае, Раман у хуткім часе без цяжкасцей выклікаў да сябе прыхільнасць Марго. Як ён зразумеў, дзяўчына не была абцяжараная вялікімі пачуццямі ні да каго, таму Раману яна таксама не адмаўляла ў сустрэчах. А праз колькі часу сама са здзіўленнем выклала навіну: аказваецца, іх бацькі – яе і Рамана – знаёмыя, амаль сябры, бо даводзілася раней супрацоўнічаць! Для Рамана гэта было найлепшым знакам. Ён аспярожна паказаў Марго, што трошкі раўнуе яе да сустрэч з Мацвеем, якія яна не спыняла, на што дзяўчына адказала: ніхто не мае права абмяжоўваць яе волю, а Мацвей – вялікае дзіце, ёй падабаецца яго выхоўваць і настаўляць на розум.

Ды Раман пакрысе зараўнаваў па-сапраўднаму. Хоць адносіны з Марго не зайшлі далей за сяброўскія пацалункі, але, хлопец адчуваў, яшчэ трошкі, і справа вырашаная. Да ўсяго, ён па-сапраўднаму запаў на дзяўчыну. Ды яшчэ бацькі мякка намякнулі: не будзь дурнем, не ўпусці такі шанец. Таму тыдзень назад ён прыходзіў у пакой да Данілы, дзе знайшоў Мацвея, акуратна згроб яго за грудкі, прыўзняў над падлогай і папярэдзіў спакойна: Марго – не ягонага поля ягадка. І лепш яму ціхенька збочыць і не паказвацца на вочы дзяўчыне. Іначай у нейкі дзень будзе збіты на горкі яблык.

Што праўда, Мацвей нечакана псіхануў тады. Глядзі ты, сапраўды, худы, як гліст, хліпкі, а трымаўся, як той юнак на допыце.

– Паспрабуй і атрымаеш вялікія непрыемнасці, – прасіпеў здушана ён.

Раман, па праўдзе, разгубіўся на момант, паставіў магістранта на месца. Чорт яго ведае, якія там у яго ёсць сувязі, каб сапсаваць жьшціце? Сёння кожны другі мае тыя ці іншыя падвязкі. Можа, у яго дзядзька – суддзя які значны ці пракурорскі работнік? Каб жа ён ведаў, што Мацвей, акрамя іншага, захапляўся псіхалогіяй, і паколькі сілай не вылучаўся, то меў у сябе на ўзбраенні невялікі арсенал практычных прыёмаў, каб уплываць на праціўніка, а як пашанцуе, дык і перамагчы.

У гэты вечар, відавочна, псіхалагічныя прыёмы наўрад ці ўратавалі б Мацвея, бо Раман быў злы, як чорт – крылы ягонага вялікага носа разляталіся ў бакі і сцягваліся назад ад сапення.

– Я яго папярэджаў, каб не лез да Марго! Сёння ў мяне білеты ў тэатр былі!

– Ого, ты зацікавіўся драматургіяй? – падначыў Даніла, але ўмомант змяніў свой тон пад злым позіркам Рамана: – Прабач, разумею... Сядай да нас, хоць, па праўдзе, частавацца асабліва няма чым...

Рамана ацверазілі гэтыя словы, мабыць, ён згадаў, што за ўсялякую інфармацыю пра Марго і яе справы з Мацвеем абяцаў частаваць Данілу ў любы час, як ні завітае.

– Прабач, ды ж як пазваніў, сказала, што ўжо запрошаная на мінулым тыдні на сёння, дык выскачыў з хаты без грошай.

– Шкада, халера... – задумліва прагаварыў Даніла, і было не надта зразумела, аб чым ён больш шкадуе: што Раман без грошай ці што не застаў Мацвея.

– Грошы – не праблема, калі ёсць сябры, – адважыўся ўвязацца ў гутарку Андрусь, які да гэтага часу маўчаў, злёгка перапалоханы ад уварвання ваяўнічага Рамана.

– Ну, за пазычаныя гуляць – не задавальненне, – паморшчыўся Даніла, бо ён быў вінен Андрусю пэўную суму і не хацеў яе павялічваць.

– Але ж ёсць магчымасць і зарабіць...

– Во зараз? І як? – здзіўлена зірнуў на таварыша Даніла.

– Давай, заробім! – выгукнуў Раман, шумна сеў за стол. – Душа гарыць, нечым заліць яе неабходна...

– І душу заліць, і падумаць... – загадкава прадоўжыў Даніла, павярнуўся да Андруся: – Рэальна цяпер зарабіць?

– Рэальна, – хітравата ўсміхнуўся Андрусь, ягоны праставаты твар быў падобны ў гэтую хвіліну на гандляра хамутамі на рынку. – А наколькі я магу давяраць спадарству? Прашу прабачэння, як незнарок пакрыўдзіў каго.

Даніла зразумеў, што Андрусь кажа сур'ёзна, таму адказаў цвёрда:

– Раману я веру як сабе. Ты верыш мне – вер Раману.

– Добра... Я прычыню дзверы...

Даніла з Раманам пераглянуліся. Яны былі заінтрыгаваныя. У вачах Рамана адбіўся лёгкі неспакой, Даніла ціхім голасам яго супакоіў:

– Не нервуемся раней часу. Андрусь – не дурань. Хіба на выгляд прасты...

А Андрусь за гэты час прыскнуў знутры дзверы, выцягнуў з-пад ложка аб'ёмістую валізу, пакорпаўся, пашамацеў паперай і пластыкам, прыцягнуў і паклаў на стол загорнуты бы том якога класіка. Нажом надрэзаў паскі ліпучкі, расхінуў абгортку.

То быў стос тонкіх каляровых лістовак.

– Тваю маць, – працягнуў Даніла, узяў у рукі адну лістоўку. – “Выходзь на вуліцу! Усе на Плошчу! Бла-бла-бла... Зубр”. Ты гэтак зарабляеш? Ды за адну такую паперчыну выкінуць з універса, сама мала, не ведаеш? Ці ты ідэйны змагар і нам заплаціць хочаш са сваёй кішэні? Ці мо сам і надрукаваў? – рагатнуў Даніла, занерваваўся, бо выгляд такой колькасці лістовак на сталю яго бянтэжыў.

– Не нервуемся, грамада, – спакойна, нават з загаднымі ноткамі прагаварыў Андрусь, паклаўшы руку на стос лістовак. – Так, можна і на гэтым зарабляць. Задача была такая: разнесці гэтыя лістоўкі і пакідаць у паштовыя скрыні ў пэўных дамах па пэўнай вуліцы. Тут тысяча штук...

– Пайшоў ты на... з такой работай, – грэбліва паморшчыўся Раман. – Не хапала яшчэ пэцкацца аб свядомых! У мяне дзядзька – у КДБ!

– Ды чакайце, я ж не дагаварыў, – паблажліва ўсміхнуўся Андрусь. – Умовы простыя. Яшчэ даецца фотаапарат. Лічбавы. Для справаздачы зрабіць здымкі. З усіх пад'ездаў. У мяне – чатырнаццаць. Здымак такі: рука апускае лістоўку ў паштовую скрыню. Значыць, робім так... – Андрусь сагнуў адзін рог лістоўкі да сярэдзіны, правёў пазногцем па згіну, адарваў акуратна. – От, маем такую штуку. Адну. Тут відаць нейкія літары... Як і затрымаюць з такім ражком – дык і што? А мы бярем гэты ражок і ходзім па пад'ездах. Нас трое, адзін на шухеры, другі дэманструе апусканне лістоўкі, трэці здымае. Паўгадзіны часу, а маем дваццаць баксаў...

– Жартуеш?! Дваццаць? – не паверыў Даніла, адкінуўся на спінку крэсла, расцягнуў твар ва ўхмылцы: – Ну ты, спрытнюга вясковы, і даеш! Дзе ты такіх працадаўцаў знайшоў?

– Гэта няважна, – адмахнуўся Андрусь. – Я ж табе казаў: добра, калі многа сяброў. Ну што, хадзем?

Фокус з адарваным ражком падзейнічаў і на Рамана, які быў набычаны, калі пабачыў лістоўкі. Грэла будучая роля хітруна, які “пракіне” тых апазіцыянераў. Ён адно кінуў на стол і спытаў:

– А гэтыя лістоўкі... куды потым?

– Ды ў смецце во і выкінем, – патлумачыў весела Андрусь.

Было бачна, што перспектыва хутка, за нейкія паўгадзіны “зрабіць справу”, ды яшчэ без клопату і ў поўнай бяспецы, якія давалі яму хаўруснікі, яго ўзрадавала. Насамрэч, ён мог бавіць два наступныя вечары з нечым іншым, а затым зноў прапанаваць свае здольнасці. Ведаў: падобная работа яшчэ прапануецца. Там ён ужо будзе шчыраваць адзін – грошы заўжды трэба. А цяпер можна і падзяліцца часткай (ён прамаўчаў пра поўную суму), бо такая справа ўсякі раз збліжае людзей, ды яшчэ з добрай выпўлкай...

– Не, пакуль не будзем выкідваць, – па-змоўніцку зазірнуў у вочы сябрам Даніла. – Потым памазгую. Ёсць адна думка...

Праз паўтары гадзіны яны вярнуліся ў пакой Данілы, напакаваныя бутэлькамі з розным пітвом і закуссю. Узрушаныя і зробленым, і наяўнасцю на сталe прысмакаў, гучна размаўлялі, смяяліся. Пасля трэцяй чаркі паспакайнелі, Раман нагадаў Данілу:

– Ты там нешта нейкае задумаў, як я здагадаўся. Выкладвай, ці як?

– Ага, выкладу... – Даніла прымружыўся на Рамана: – Ты не заліваеш, што ў цябе дзядзька ў КДБ?

– На халеру мне заліваць? Ты за каго мяне прымаеш? – наструніўся Раман. – Кажу як ёсць.

– Дык вось... – Даніла памарудзіў, задраў галаву, абхапіўшы яе далонямі закінутых угару рук. – Добра б было, каб сябры твайго дзядзькі знайшлі гэтыя лістоўкі ў аднаго майго сябра, праз якога сёння мне пастаўлены крыж на аспірантуры. І ў цябе, дарэчы, адразу паменела б турбот з Марго.

Нейкі час усе маўчалі.

– А гэта добрая думка, – Раман хэкнуў і пацягнуўся да бутэлькі. – За яе можна выпіць. Сябры майго дзядзькі людзі такія... умеюць знаходзіць.

– Западозрыць... – паморшчыўся Андрусь. – Трэба, каб чыста было...

– Зробім чыста! – выгукнуў Даніла, выпіў налітае Раманам, загаварыў пераканаўча: – Я быў зайшоў да яго, ён пісаў на калене, на ложку седзячы. Зазірнуў чыста па-сяброўску – што пішаш? Там нейкія формулы, фантазіі ягоныя. Дык ён ці не падскачыў. І мяне хутчэй за дзверы, маўляў, там пачакай. Я выйшаў як апляваны. А там шчыліна ў дзвярах засталася, а

праз яе люстэрка было відаць... У яго ў матрацы схованка! Туды ён засунуў такі вялікі скураны нататнік, у чахле з “маланкай”. Ён упэўнены, што ніхто не ведае пра схованку, – Даніла зрабіў націск на апошнім сказе і пры гэтым ухмыльнуўся.

– Таго цюхцяя, што з Мацвеем жыве, я знаю, – задумліва працягнуў Андрусь. – Ён мне трошкі вінен. То я магу яго выклікаць на хвілін пяцьдзесяць сюды, знайду пра што гаварыць... Інтэрнат сёння амаль пусты, раз’ехаліся. Іхні пакой насупраць кухні, зручна зайсці...

– Пайшли! – рэзка падхапіўся Раман. – Нечага цягнуць. А то яшчэ вернецца.

Словы прагучалі загадам. Даніла па-гаспадарску адшчапіў са стоса лістовак палову, падсунуў за пазуху. Супольна рушылі на паверх ніжэй – там быў пакой Мацвея, які ён дзяліў з ціхамірным першакурснікам. Андрусь зайшоў і неўзабаве выйшаў з цельпукаватым юнаком, які пакорліва пасунуўся следам за ім. Змоўшчыкі зайшлі ў адчынены пакой. Не марудзячы, Даніла ўпэўнена рушыў да ложка Мацвея, памацаў добра, засунуў руку ў матрац і выцягнуў нататнік у чахле.

– Я ж казаў!

Шмаргануў замок, адкрыў чахол, рашуча вызваліў з яго нататнік, засунуў у чахол лістоўкі з-за пазухі, зашмаргнуў.

– Усе справы! Пайшли.

Добра п’яныя, яны разыходзіліся праз дзве гадзіны, задаволеныя кожны сабой і хаўруснікамі.

Частка 2

Музыка ў кавярні грывела так моцна, што, каб размаўляць з Марго, даводзілася казаць ёй у самае вуха – і ўдыхаць такі вабны пах яе скуры і валасоў. І сам Мацвей падстаўляў сваё вуха да вуснаў Марго, па-шчанячы ў душы папіскваючы ад адчування (ці яму здавалася) не пруткага паветра з вуснаў дзяўчыны, а кранання саміх вуснаў ягонаў скуры.

Але такая гаворка яўна надакучыла Марго, і яна – выгукнуўшы: “Потым паразмаўляем!” – ляютна пацягвала праз саломінку кактэйль і без асаблівай цікавасці азірала залу ў рознакаляровых сполахх святла. Па ўсім, ёй было не вельмі весела, і Мацвей адчуваў сябе вінаватым. Пасля таго, як Марго двойчы адмовілася ісці танчыць, ён ёрзаў на сваім стуле, раўніва зіркаючы на дужых дзецюкоў, што раз-пораз праціскаліся да барнай стойкі акурат паўз высока аголеныя кароткай спадніцай ногі Марго, не прамінуўшы кінуць зацікаўлены позірк на іх і на гаспадыню. Таму, калі Марго, дапіўшы напой, нахілілася да яго і пракрычала: “Хадзем!”, Мацвей адчуў палёгку.

– Ну, раскажвай, што ты новага накапаў пра сваіх дзядоў? – запыталася Марго, апынуўшыся на вечаровай вуліцы.

– Прабач... Не паспеў як след, – прамармытаў Мацвей. Яго трошкі злавала ўпартасць Марго ў пытанні яго спадчыннікаў: чаму яны так важныя ёй? Раней ён баяўся выказаць услых гэтую думку, цяпер жа, трошкі разняволены порцыяй алкаголю мозг загадваў супраціўляцца поўнаўладдзю над ім дзяўчыны. І Мацвей выказаўся: – Я не разумею ўвогуле, навошта гэта ведаць? Мінулае – гэта пыл, гэта мярцвячына, ад яго трэба абтрасацца і рухацца наперад. Што мне дало веданне пра дзеда, які ўсё жыццё прарабіў

у нарыхтоўчай канторы, спачатку рахункаводам, потым – загадчыкам? А бабуля – бухгалтаркай у спажывецкім таварыстве?

– Бо ты – малы дурань, які яшчэ не раскрыў вочы на патрэбныя рэчы, – паблажліва заўважыла на гэта Марго. – Падобнае цягнецца да падобнага, твая бабуля пайшла замуж не за нейкага дворніка – яна абрала для сваіх дзяцей бацьку з кагорты таго ўзроўню, на якім знаходзілася сама. Так урэшце нараджаецца і эліта.

– Вось як, эліта... – з жалем уздыхнуў Мацвей. – Выходзіць, я туды не цягну са сваім радаводам?

– Якраз цягнеш, – глянула на яго Марго, быццам толькі зараз ацэньваючы юнака. – У цябе ўжо ёсць зачаткі інтэлігентнасці, у будучым справа будзе паляпшацца, як не ажэнішся з якой калгасніцай.

– А што, інтэлігентным стаць нельга, ім неабходна нарадзіцца? – пад'юдзіў Мацвей, хоць гэта было рызыкаўна ў адносінах з Марго, але яна ажно прыпынілася ад той важнасці, якую пачула ў пытанні.

– І-мен-на! Нельга! Стаць – нельга! – казалася Марго так пераканаўча і так упэўнена, усё роўна як сцвярджала, што Зямля круглая, а Месяц свеціцца адбітым святлом. – Інтэлігентнасць – справа пакаленняў, прытым непарушных у сваёй сувязі! Выхаванне, навучанне плюс генетыка! Інтэлігент у нейкім дзясятым пакаленні, хоць малку апынецца закінутым у любы ўмовы, зможа ўсё адно захаваць у сабе гэтыя рысы высакародства. Ён бачны!

– Добра, згодзен. Але навошта? Сёння – навошта? Тут так усё змяшалася: учарашні крымінальны аўтарытэт робіцца бізнесменам-мецэнатам, шпана з раёна становіцца ўладальнікам казіно і рэстарана. Яны сёння дыктуюць жыццём, хіба не?

– Аха-ха-ха, дурнічка! – шчыра рассмяялася Марго. – Гэта ўсё – вонкавасць, мішура. А розумам грамадства кіруюць іншыя. Інтэлігенты. Сапраўдная эліта грамадства, а не гэтая, якая на глянцавых вокладках часопісаў. То папса. Зразумела табе?

– Ды быццам так, – уздыхнуў са згодай Мацвей, але чорцік супярэчнасці ў ягонай галаве не збіраўся адпачываць: – Але, шчыра кажу, Марго, не разумею я гэтых гульняў у эліту. Светам кіруе навука. Свет трымаецца на навуковым прагрэсе. І я не кажу пра тэхнічныя задачы, якія якраз навуцы сёння рашаць. Я кажу пра палітычныя тэхналогіі, якія распрацоўваюцца зыходзячы з аналізу, што можа даць толькі навука. І распрацоўваюцца яны па законах, адкрытых навукай...

– Вой, цябе вучыць і вучыць, – зірнула з сапраўднай скрухай у вочы хлопцу Марго. – Ты будзеш вучоным, будзеш! Але будзе той, хто пачне табе ставіць задачы для рашэння. Зразумеў, мілы магістрант?

Мацвей стаў ужо збірацца з думкамі, каб адказаць гожа – у яго было што адказаць, ён згадаў бы і фундаментальныя навукі, і выпадковыя адкрыцці. Яны ішлі сярэдзінай вуліцы, і хіба што асвятленне ўказвала на тое, што цяпер не дзень, а позні вечар – уся прастора вакол поўнілася людзьмі, даносілася музыка як са шматлікіх бараў, так і наперадзе група музыкаў уладкавалася на тратуары ды грала нешта віскліва-бухаючае. Паветра было сумессю з пахаў дарагой парфумы, гарэлачнага перагару, кавы і смуроду з кальянных – несла ад сустрэчных людзей, з дзвярэй бараў.

Ён не паспеў адказаць – раптам перад імі ўзніклі двое. Мужчыны гадоў па сорок, апранутыя зусім не для тусовачных мясцін, нагадвалі чыноўнікаў

сярэдняга звяна – з-за іх незалежнага трымання сябе на гэтай пярэстай вуліцы, што відавочна была для іх чужой.

– Адну хвіліну, прабачце... Мацвей Хрысцік?

Голас спакойны, нават ветлівы, але колькі ў ім улады пачулася! Ажно мурашкі пабеглі па Мацвеевай спіне гад этага тону, а можа, – ад прадчування.

– Так, я Мацвей...

– Вам трэба прайсці з намі...

І ўжо Марго апынулася ўбаку, адціснутая ветлівым, але жалезным плечуком, а Мацвей адчуў, як справа і злева ягоныя рукі ля локцяў захапілі моцныя абцугі пальцаў.

– Ды што такое? – хацеў абурыцца, але голас выдаў ягоны спалох – Мацвей адчуў пагрозу не быць збітым, а нечага больш значнага для сябе. Таму было ў яго голасе трэшкі плаксівай просьбы.

Усё заняло нейкае імгненне, ніхто з мінакоў і ўвагі не звярнуў, і Марго не паспела нічога зразумець. Яна памкнулася была да Мацвея з ягонымі нечаканымі ахоўнікамі, але тут бы з пахаў вуліцы матэрыялізаваўся трэці, да гэтых двух падобны, спыніў яе і стаў ціха казаць. А ўжо прайшлі два ці тры крокі, Мацвей намогся быў спыніцца, азірнуцца назад і крыкнуць ёй, але з абодвух бакоў рукі яго цісканулі моцна, ажно да болю, і злева ў вуха пачуўся кароткі, як стрэл, шэпт:

– КДБ. Ціха!

І гэты шэпт, надзіва, супакоіў Мацвея. Гэта не нейкія гопнікі, КДБ – сур’ёзная арганізацыя, мо самая сур’ёзная з усіх, дык яму, Мацвею, няма чаго хвалявацца. Ён ім трэба – што ж, ён гатовы адказаць на іх пытанні, бо паважае гэтую службу. Ён ажно выдыхнуў, расслабіўся, пайшоў спакойна, імкнучыся патрапіць у крок сваім “ахоўнікам”.

Падышлі да машыны, селі на задняе сядзенне. Ніхто не сказаў ні слова, машына кранулася з месца.

– Мацвей Хрысцік, магістрант, пражываеце на Кульмана?.. – гучна спытаў той, што сядзеў спераду, правільней, не спытаў, а запатрабаваў пацвярджэння сваім словам.

– Так, Хрысцік, магістрант, – спакойна адказаў Мацвей. – Прабачце, а што здарылася?

– Даведаешся, – холадна тыкнуў у адказ гэты спераду, і Мацвей адчуў кволы халадок у жываце.

Але ён быў спакойны да таго моманту, пакуль не дайшлі да ягонага пакоя ў інтэрнаце. Праўда, непрыемна было бачыць перапалоханы твар вахцёркі. І зусім прыкра было ўяўляць сябе збоку: яго вялі, не сам ён ішоў, трымалі яго. Як... арыштанта.

Ля свайго пакоя мозг Мацвея ліхаманкава запрацаваў, спрабуючы падбраць магчымы варыянт развіцця падзей і пошукаў галоўнай прычыны: навошта гэта ўсё? Зайшлі ў пакой, сужывец-першакурснік нейкім невядомым чуццём адчуў, што перад ім – людзі без жартаў, падскожыў і стаяў навывцяжку, не варухнуўся за ўвесь час.

Зайшлі ўсё чацвёрта – Мацвей і трое мужчын, у пакойчыку стала цесна і няўтульна.

– Дзе твой ложкак? – спытаўся той, які сядзеў спераду. Мацвея цяпер ужо разанула ягонае “тыканне”. Ён паказаў кіўком галавы:

– Вось...

– Прапаную аддаць самому. Ну?

– Што... аддаць? – неўдавана здзівіўся Мацвей. Раптам яму ўявілася – на імгненне адно – што ў ягоным вялікім блакноце сярод тых накідаў ідэй ёсць нейкая такая важная, такая грандыёзная, выключная для свету, што з’яўляецца дзяржаўнай таямніцай! Але... гэтыя людзі не могуць ведаць пра ягоны блакнот, у якім яшчэ ў канцы запісаны тры нязграбныя вершы, прысвечаныя Марго...

Яму не задавалі больш пытанняў – гэтыя занятыя людзі, мабыць жа, спяшаліся, у іх на сёння было яшчэ безліч важных і пільных спраў, а тут марнуй час з гэтым магістрантам... Таму адзін падышоў і рэзкім рухам адгарнуў коўдру, падушку адкінуў, сцягнуў прасціну, памацаў у адным, другім месцы, захапіў край матраца, перавярнуў яго, сунуў руку ў дзірку...

– Там... там мае запісы, навуковыя. Накіды ідэй, – нечакана для сябе заспяшаўся Мацвей, але ніхто не звярнуў увагі на ягоныя словы.

Наступны момант стаўся для Мацвея эпізодам сюррэалістычнага сну: кэдэбэшнік расшмаргнуў замок, разгарнуў чахол, перавярнуў яго – і на брудны паласаты матрац упалі і расцякліся тонкія каляровыя лістоўкі.

– Там... там быў блакнот... там мае запісы... Адкуль, адкуль... – мармытаў ён, аглушаны пабачаным. Яшчэ да гэтага моманту ён мог успрымаць рэальнасць – ці мала што ў жыцці можа здарыцца, але цяпер мозг запанікаваў, не могучы знайсці лагічнае тлумачэнне ўсяму.

Яму задавалі яшчэ нейкія пытанні, але што ён мог адказаць? Адно запала ў памяць: збялелы твар мешкаватага першакурсніка і дробнае трымценне яго адвіслай ніжняй сківіцы. Працягам гэтай жудасці сталіся ягоныя заламаныя назад рукі і холад металічных бранзалетаў. Ён ішоў калідорам, спускаўся ўніз, зноў некуды ехала машына. Нейкі будынак... пакой, дзе адамкнулі кайданкі, ён выцягваў нягнуткімі пальцамі ўсё з кішэняў. Зноў калідоры, цёмныя, доўгія, шмат дзвярэй, адны раптоўна расчыніліся – Мацвея запіхнулі ўнутр. Лягнула ззаду, Мацвей падняў свае рукі да вачэй, цёр чырвоныя пісягі на іх.

– Праходзь, што стаў! – пачуўся добразычлівы голас.

І гэта вярнула Мацвея ў рэчаіснасць.

То была камера.

У святле нязыркай лямпы, што мацавалася на высокай столі, ён пабачыў некалькіх чалавек. Маладых, мо сваіх аднагодкаў. Толькі адзін быў нашмат старэй з тых, хто сядзеў на драўляным узвышэнні, якое выдавала на тапчан. Адзін малады, цыбаты і белагаловы, стаяў тварам да Мацвея.

– Добры... Добры вечар, – прамармытаў Мацвей.

– Хай будзе добры і табе. Праходзь, сядай, – на тапчане пасунуліся хлопцы, вызваляючы месца.

Мацвей паслухмяна сеў. Здаецца, ён быў гатовы рабіць адно: падпарадкоўвацца.

– За што цябе? – пацікавіўся цыбаты.

– Не разумею... У мяне... у матрацы знайшлі лістоўкі.

– Ясна, наш! – зарадаваўся ў адказ юнак. – Нас тут трое – за лістоўкі, ты чацвёрты. Яшчэ адзін – за хуліганку, а дзядзька Фёдар – сямейны скандал.

– А... дзе мы?

Ягонае пытанне выклікала лёгкі смяшок ва ўсіх.

– Акрэсціна гэта, следчы ізалятар! Знаёмся! Дарэчы, цябе як завуць? Я – Зміцер.

– Мацвей...

– Ну, Мацвей, ладкуйся лацвей! Нам тут доўга кантавацца!

– Ды не, павінны разабрацца! То ж не маё, я ні ў чым не вінаваты, я магiстрант, я нічога не ведаю пра лістоўкі. Палітыка – не маё! – Мацвей казаў таропка, з просьбай у голасе, нібыта насельнікі камеры маглі паўплываць на тое, што выйдзе далей.

– Супакойся... Следчаму заўтра так кажы. І менавіта так: не ведаеш, падкінулі. Не ўздумаў здаваць каго – табе ўсё адно палёгкі не будзе, а людзі пацерпяць, – цыбаты казаў павучальна і спакойна.

Мацвей толькі міргнуў. Хлопцы перагаворваліся між сабой аб нейкіх незразумелых для яго справах. Час цягнуўся марудна. Мацвей усё паглядваў на дзверы, чакаў: вось яны адчыняцца, яго паклічуць, ён сустрэнецца з якім начальнікам, і на гэтым дурны сон скончыцца. Але прайшла мо гадзіна – ніхто не адчыняў дзвярэй. У гэты час насельнікі камеры палеглі на тапчане, хроп ужо дзядзька. Зміцер сеў, павярнуўся да Мацвея, параіў:

– Кладзіся... Не мякка, але ж можна адпачыць.

– Гэта памылка, памылка! Я не ў палітыцы! – адчай Мацвея вырваўся вонкі.

– Ты, Мацвей, можаш казаць, што палітыка – не тваё, але ж ты ў палітыцы, – амаль з жалем заўважыў Зміцер.

– У якой я палітыцы? – амаль спуджана выдыхнуў Мацвей.

– У якой усе. Поліс – гэта грамадскае жыццё...

– Маё жыццё – навука!

– Цішэй, хай хлопцы спяць, – з усмешкай папярэдзіў Зміцер. – А навука ў палітыцы па самыя вушы сядзіць. Ты навуковец, дык чуў жа пра генетыку і лысенкаўшчыну? Чуў пра Вавілава?

– Чуў, не ўнікаў, праўда...

Зміцер павярнуў да Мацвея свой твар, са здзіўленнем зазірнуў яму ў вочы.

– Ты, прабач, у які час жывеш?

– Я займаўся навукай. Матэматыка, метады аптымізацыі, цяпер вузкае – сістэмы кіравання...

– Ага, зразумела. Такім чынам, распрацоўваеш новыя сістэмы кіравання? І для каго? – чамусьці з’едліва спытаў Зміцер.

Мацвеў не разумеў, чаму ўзнік халадок. Паспрабаваў тлумачыць:

– Я... мы распрацоўваем, удасканальваем кіраванне ў складаных сістэмах... – і спатыкнуўся, згадаўшы нядаўнюю размову з Марго. Замаўчаў.

Маўчаў і Зміцер, нарэшце ўздыхнуў і, быццам нешта зразумеўшы, папрасіў удакладніць:

– Значыцца, чыстая навука, усё для навукі. Што дзе робіцца, рабілася, будзе робіцца вакол цябе – не цікавіла, не цікавіць. Так?

– Так.

– Ну дык я табе скажу, дружа: аднойчы і да такіх як ты, чыстых ідэалістаў, прыходзяць ці прыязджаюць, закручваюць рукі за спіну і вязуць у Курапаты...

– У якія Курапаты? – механічна, сустрэўшы малазразумелае слова, спытаў Мацвей.

– От гэта піпец, – пачуўся нечы голас здзіўлення збоку. Аказваецца, у камеры мала хто спаў, слухалі.

Зміцер пільна ўглядваўся ў вочы Мацвею і сапраўды бачыў там толькі пытанне.

– Не ведаеш Курапатаў? А год адна тысяча трыццаць сёмы табе таксама нічога не кажа? А расстрэлы інтэлігенцыі беларускай – гэта табе невядома? – без абвінавачвання, але з непрыхаванай крыўдай і вінаватасцю ў голасе пытаўся Зміцер, усё адно як ён сам нёс адказнасць за тое, што ў вачах субяседніка ад гэтых пытанняў не ўспыхвала і знічкі разумення.

Мацвей не адказваў, засяродзіўся ў сабе, нешта ці то згадваючы, ці то раздумваючы над нечым.

– Цікава як, – выдыхнуў нарэшце. – За колькі хвілін, як мяне... затрымалі, мы размаўлялі, ну, з дзяўчынай ішлі, пра інтэлігенцыю. Пра яе кіруючую ролю.

– Кіруючую ў якім сэнсе? – пацікавіўся Зміцер.

– У прамым. Яна мне казалася, што гэта – эліта грамадства, яна кіруе не непасрэдна, але ўся ўлада ў яе.

– Баццохны свет... – працягнуў ці не распачна Зміцер. – Мацвей, скажы мне: дзе ты жывеш? Я хачу на тваё месца! У тваім свеце так цудоўна!

– Я на Кульмана, у інтэрнаце. Родам з райцэнтра, – не зразумеў сарказму Мацвей. – Я праўда не цяплю пра гэта... лысенкаўшчыну. І пра Курапаты... Не цікавіўся. Чуў толькі...

– Хочаш пачуць падрабязна? Ноч доўгая... Але мне не даляць, як табе даверылі лістоўкі.

– Я ж казаў: я не ведаю, адкуль яны ўзяліся ў маім матрацы! – падзіцячы апраўдаўся Мацвей.

– Ну і стой на тым перад следчым, – згадзіўся Зміцер. – То слухай. Найперш: інтэлігенцыя – гэта, акцэнтую тваю ўвагу, – духоўны і навуковы складнік грамадзянскай супольнасці, без якой існаванне грамадзянскай супольнасці немагчымае. Той складнік, які здольны да крытычнага мыслення. Але ніяк не чыноўнікі, якім супольнасцю дэлегуецца абавязак практычнага выканання і рэгулявання законаў. Ды стоп... Што такое грамадзянская супольнасць, разумеш?

Недзе з гадзіны дзве Зміцер расказваў: нетаропка, папраўляючы сам сябе, вяртаючыся назад у гісторыю, робячы адхіленні, прыводзячы прыклады. Мацвей слухаў уважліва, часам перапытваў, не даючы сабе веры і адначасова наймаверна ўражаны ад пачутага: няўжо так сапраўды ёсць? Як жа атрымалася, што такі пласт ведаў заставаўся ад яго ў баку? Чаму ён не цікавіўся ім? Чаму падобнага не чуў ад маці? (Бацька выправіўся, казалася яму бабуля, як яшчэ была жывой, “касіць сабакам сена” ў пяцігадовым узросце сына.)

Калі Зміцер пачаў апавядаць пра рэпрэсіі, пра расстрэл у адну ноч паўтары сотні лепшых дзеячаў літаратуры, культуры і навукі Беларусі, пачулася варушэнне, потым голас мужчыны, “сямейнага скандаліста” Фёдара:

– Не чапалі б вы, хлопцы, мінулага... Надта моцна яно можа адгукнуцца і стрэліць у сённяшняе.

Мужчына сеў, цяжка ўздыхнуў. Аказваецца, і ён не спаў.

У маўчанні і звернутых да Фёдара позірках было пытанне і просьба патлумачыць свае словы, і ён праз колькі секунд працягнуў, уздыхнуўшы:

– Мой дзед па маці простым селянінам быў. Ужо і ў калгас паспеў уступіць пасля “вызвалення” ў 1939. Тут вайна, немцы стварылі ў вёсцы “самаахову” – далі дзецюкам ды маладым мужчынам палкі ў рукі, казалі,

каб па вечарах патрулявалі вуліцы. Праз два месяцы збеглі ўсе ў лес, у партызаны, бо пачалі моладзь адпраўляць у Германію. Дзед партызаніў, потым – на фронт. На Эльбе пабыў. Прышоў з вайны з медалём “За адвагу”. А яго заарыштавалі і ў Сібір. 20 гадоў далі – за тое, што чатыры разы прайшоўся па вёсцы з палкай у той нямецкай “самаахове”. А на сельсавет прыходзілі ўзнагароды на дзед: ордэн Славы, ордэн Айчыннай вайны, медалі розныя... То адзін сельсаветчык, які вайну за вёскай у яме прасядзеў, жонка есці яму штодня туды насіла, стаў героем: тыя медалі сабе на грудзі пачапляў. Ды яшчэ прыляцеў аднойчы да бабулі з участковым, запатрабаваў усе іншыя ўзнагароды аддаць, а то самую засудзіць... У школах выступаў, на мітынгах. Людзі пляваліся, а начальству добра: свой чалавек жа, сельсаветчык, вась і партызан заслужаны. А сведкі памруць скоро, затое герой застанецца. От так у нас... Але ж пра дзед. Бабуля тады з’ехала з вёскі, у іншую вобласць, да сястры – тая замуж пасля вайны выйшла, удала, дом вялікі ў гарадскім пасёлку.. Бабуля да дзед колькі разоў ездзіла. Так от дзяцей сваіх нараджалі – маю маці і двух братоў. Набярэ з сабой часнаку, цыбулі, перад зонай тое ў свае рэйтузы пахавае, бо не дазвалялі прывозіць. Вось чаму? Там жа цынга страшная была, дзед без зубоў вярнуўся, усе дваццаць адседзеўшы... Вярнуўся, гадоў тры пажыў, кроўю харкаючы, ды памёр. Я вунь колькі пражыў, ніц не пытаўся – было ды сплыло. Просты токар на заводзе, мне акрамя заробкаў добрых што важна? А во дачушка вырасла да шаснаццаці, давай у маёй маці, у сваёй бабулі, усё выпытваць. Мне расказвае – я толькі дзівіўся. Аказваецца, мая маці нейкія паперы захавала. Пачалі разам чытаць. У адной паперыне пра асуджэнне сказана. Але пра тое, што дзед ўзнагарод пазбавілі – не. Дачка і загарэлася, упартая яна не гадах. Пачала пісаць лісты, куды можна, прыходзілі ёй адказы. Угаварыла мяне, паехалі на радзіму маёй бабулі, у сельсавет прыйшлі. Там толку не дабіліся, хадзілі па людзях. Усё нам расказалі. І дзе шукаць родных таго сельсаветчыка, які дзедавы ўзнагароды прысвоіў. Адшукалі... От якая неспадзяванка выйшла: жончынай сястры муж, участковы міліцыянт, з таго роду. Жонка як пачула пра тое, вызверылася. Ёй яе родная сям’я заўсёды даражэйшая за сваю была, а родная сястра тым больш даражэй за мяне. Я ж – чужы, а тут – кроў родная. Пайшла ў нас сварка. Я трохі нападнітку быў, дачкі дома не было, разышоўся. Ну, а ў сямейных сварках як? Пачнецца з аднаго, то ўсё згадаецца. То і згадвала мне жонка за ўсе гады. Не ўтрымаўся, талеркі там разбіў на кухні, яна міліцыю выклікала. І што далей – Бог ведае...

Змоўк Фёдар, нейкі час маўчалі ўсе.

– Варта паспаць крыху, – пачуўся голас, і яго як чакалі – палеглі ўсе. Мацвей ляжаў з краю на драўляным насціле, але не адчуваў жорсткасці. Стомлены і перагружаны інфармацыяй мозг адмаўляўся аналізаваць, мроілася рознае, фантазійнае: ён заўтра выйдзе, усё стане на сваё месца, выявіцца, у каго ягоны нататнік, хто так па-дурному пажартаваў, яны сустрэнуцца з Марго... А яшчэ Мацвей думаў пра той свет, які адкрыўся яму, які палохаў сваім начыннем з несправядлівасці, бесчалавечнасці, але адначасова быў той часткай жыцця, без якой ён адчуваў сябе непаўнацэнным.

Раніцай прынеслі цёплы чай, пярловую кашу з хлебам. Хлопцы распакоўвалі свае торбы, даставалі прысмакі. Мацвей не крануўся кашы, сёрбаў вадкасць.

– Ніхто, акрамя той дзяўчыны, не ведае, што цябе забралі? – падышоў

да яго Зміцер, працягнуў бутэрброд з сырам. – Гэта дрэнна. Нам сядзець да панядзелка мінімум. Я скажу, каб перадалі на цябе дробязі кшталту шчоткі зубной. Ты галіцца збіраешся? Зарасцеш...

– Як – да панядзелка? Чаму? – не паверыў Мацвей.

– Дзівак! Мы ж – палітычныя, а хто такіх перад выбарамі адпускае? А выбары ў нядзелю. То рыхтуйся адпачыць...

Мацвей падзякаваў за бутэрброд. Ён не паверыў Зміцеру. Магчыма, гэтыя хлопцы сапраўды нейкая страшная апазіцыя, а ён хіба нешта здзейсніў варожае для ўлады?

Ягонае прозвішча назвалі ад дзвярэй бліжэй да абеду. І цяпер, ідучы цёмным калідорам з рукамі, складзенымі за спінай, падпарадкоўваючыся рэзкім камандам ахоўніка, Мацвей адчуў сапраўднае прыніжэнне, сваю нікчэмнасць у гэтым будынку і поўную залежнасць ад абставін. Унутры жыла адна надзея: зараз ён усё патлумачыць, раскажа пра сваю навуковую дзейнасць, пра новую, такую патрэбную ў сістэме кіравання складанымі працэсамі на вытворчасці, распрацоўку. І яго адпусцяць. Зразумела, адразу ж адпусцяць...

Частка 3

Увайсці ў кабінет следчага было як ступіць у новы свет. Гэтая думка мільганула ў галаве, і Мацвей на імгненне застыў – такую ён выпрацаваў у сабе практыку фіксацыі ў памяці нечага вартага. І адначасова здзівіўся: чаму следчага? Хто казаў яму, што яго вядуць менавіта да следчага? Ці не ўчарашнія доўгія размовы пра арышты-допыты-расстрэлы ўрэшце трансфармаваліся ў раней неіснуючыя ў ягонай галаве веды? Але тут сапраўды быў іншасвет: цёмны вузкі калідор, шэры, у жоўтых паўкружжах ліхтароў на сценах упіраўся ў дзверы, якія расчыняліся – і наперадзе зыркім святлом, насычаным сонцам і блакітам адкрывалася акно. Так, што балела вачам, і толькі праз колькі імгненняў за сталом паўстала постаць, яна яснала? і вось ён – мужчына гадоў сарака, трохі стомлены, твар мысліўцы і чыноўніка.

– Мацвей Генрыхавіч Хрысцік, правільна? Сядайце, – ён спытаў-удакладніў добразычліва, сесці прапанаваў дзяжурна-ветліва. – Мне даручана весці вашу справу... Вось пратакол затрымання і вынятку ў вас лістовак – усяго ў колькасці 217 штук. Тэкст на лістоўках мае выразны экстрэмісцкі складнік: тут прамы заклік не прызнаваць вынікі выбараў, выходзіць на вуліцы, выказваючы пратэсты... Што скажаце?

Ён узяў галаву і паглядзеў у вочы Мацвею – позіркам халодным і чэпкім. Не міргаючы глядзеў, усё роўна як закочваў у Мацвея трывогу і страх, бясцілле, і Мацвей, яшчэ хвіліну назад амаль спакойны, прамямліў, ледзьве здолеўшы перамагчы сваё нечаканае заіканне:

– Я... н-не ведаю. Не м-магу сказаць, адкуль яны там узяліся. Там быў мой нататнік, вельмі важны для мяне, я туды запісваў розныя ідэі для сваёй будучай навуковай работы, я – магістрант...

– Ты – ніхто! – раптам зароў следчы (а ён быў следчым?). – Нам вырашаць, кім ты будзеш! Ты можаш выйсці адсюль чалавекам, а можаш – дэбілам заікастым! За паўгода ў камеры з цябе зробіць разумовага інваліда! Адказвай! Хто даў лістоўкі? Імяны і прозвішчы, нумары тэлефонаў, колькі плацілі! Хутка і не мямлі!

Гэта была памылка следчага. Ён не ведаў матэматычна-лагічнай натуры

Мацвея. Ад самага маленства ён вызначыўся ўпартасцю, якую нельга было зламаць прымусам ці загадам, крыкам ці лаянкай. “Мый рукі да яды!” – загадала яму маці, і ён застываў над кранам з вадой, пакуль не чуў пра неабходнасць такой дзеі: брудныя рукі – забаліць живот. “Вучы ўрокі!” было пустым загадам, пакуль не патлумачылі дакладны ланцужок сувязяў выдатнай адзнакі з магчымасцю самастойнага жыцця і пэўнай волі. Матэматыка, якой ён літаральна захварэў з моманту адкрыцця для сябе вытворчай, інтэграла і дыферэнцыяла, аперыравала дакладнымі лічбамі. Мацвей быў матэматыкам, таму сусвет вакол яго мог існаваць толькі ў дакладных фактах, правяраных лічбах, ясных пасылак і дакладных наступстваў. Мацвей ніколі не мог сказаць няпраўду. Гэта было для яго гэтаксама немагчыма, як і няправільна рашыць прасцейшае квадратнае ўраўненне і паверыць у тое, што вынік – слушны. Мацвей проста ігнараваў, не ўпускаў у сваё жыццё хлусню, як матэматыка не можа аперыраваць няпэўнымі дадзенымі. Ён мог без боязі адказаць – і ўсцяж адказваў на любое пытанне, якіх бы таямніц ягонага жыцця яно не тычылася, але ніколі не мог схлусіць. І таму не мог прыняць ціску над сабой, калі той ціск не мог існаваць з яго пункту гледзішча па прычыне лагічных прадпасылак. Ён адказвае шчыра і кажа праўду – чаму могуць быць пагрозы, бо ў іх няма ніякай неабходнасці, рэзультат запыту ўжо выкладзены!

Ён напачатку ўздрыгнуў ад непрадбачанага крыку, але ўмомант сцяўся ўвесь, наструніўся, кулакі і сківіцы сціснуліся, ён засоп.

– Я сказаў праўду! – вымавіў ён па адным слове, не адводзячы сваіх вачэй ад зрэнак следчага.

І следчы зразумеў усё. Але працягнуў усё яшчэ з пагрозай:

– Твае словы правяраюцца на раз-два. Зробім выгляд, што я табе паверыў. Ты думаў, што цябе чакае?

– А... што мяне можа чакаць? Я парушыў які закон?

– Хай я табе веру, але: ты думаеш, суд паверыць, што тыя матэрыялы, накіраваныя супраць канстытуцыйнай улады, з’явіліся ў тваім матрацы самі па сабе? – зноў мякка, быццам размаўляе з дзіцём, загаварыў следчы.

– Мяне будуць судзіць? За што?

– За захаванне экстрэмісцкіх матэрыялаў з мэтай распаўсюджвання.

– Але ж я не збіраўся распаўсюджаць! Я не знаю, адкуль у мяне тыя лістоўкі! – смялей запырачыў Мацвей следчаму, адчуўшы спагаду да сябе.

– Чаму мне не павераць? Я ж кажу праўду... – з лёгкай разгубленасцю паўтарыў, як мантру, Мацвей, бо ён і па праўдзе не ўяўляў: як можна не верыць таму, хто гаворыць праўду?

– Суд верыць фактам. Факты супраць цябе. А таксама суд ведае, што дзевяць з дзесяці падсудных імкнуцца ўнікнуць адказнасці і ў большасці выпадкаў з лістоўкамі ўсе тлумачэнні слова ў слова паўтараюць тваё: “Я нічога пра іх не ведаю”, – дзяліўся досведам, бы з сябрам, следчы, дадаў са шкадаваннем: – Цябе чакае прысуд у выглядзе штрафу, да пяцідзсяці базавых. Ды страшна іншае: у магістратуры судзімага з артыкулам за супрацьдзяржаўную дзейнасць трымаць не будуць – дзяржава не дурная вучыць сваіх ворагаў. Ты вылятаеш без права на ўзнаўленне. З унясеннем у чорныя спісы – шлях у навуку для цябе закрыты. Па вясне цябе чакае служба ў войску – даведаешся, што там не мёд. Вось такая твая будучыня...

– Але ж... Я не вінаваты, гэта... гэта не лагічна! Няма ніякіх доказаў...

– Вось доказ! – Рэзка выгукнуў следчы і ляпнуў па аркушу. – Тут – пра знойдзенае пры табе ў тваім матрацы. Якія яшчэ пытанні?

Мацвей маўчаў.

Следчы ўстаў з-за стала, падышоў да акна, павярнуўся спінай да Мацвея. Нейкі час ён маўчаў задуманна, не пазіраў на Мацвея. Потым гукнуў:

– Падыдзі сюды.

Мацвей разгублена ўзняўся з крэсла, зрабіў крок.

– Падыходзь да акна, паглядзі...

За акном была вуліца. Самая звычайная, ужо вясенняя, сонечная. Святлафоры бязгучна рэгулявалі сваімі пукатымі вачамі плыні людзей і аўтамабіляў.

– О, там пабач, на тым баку! – нечакана ўзрушана сказаў следчы, нават паказаў рукой. – Бачыш – жанчына пайшла на чырвонае святло... Бач, апамяталася, спынілася, павярнула назад. Так у жыцці заўсёды – ёсць правілы. Можаш парушыць – і трапіць пад колы. Вядома, кожны некалі робіць памылковы крок. Але кожнаму даецца шанц вярнуцца назад... Сядзь на месца.

Мацвей ледзь здолеў адарваць позірк ад вулічнага жыцця. Ён упершыню адчуў нязвольнасць так проста выйсці і апынуцца там! Ніколі раней не было такога, каб ягоная воля і магчымасць былі абмежаваныя воляй і ўладай іншых людзей. Ён ажно замёр – каб зафіксаваць у сабе, адкласці ў памяці гэтае пачуццё адчаю.

– Ты ўсё зразумеў? – і цень спачування, і халадок пагрозы ў пытанні следчага.

– Не разумею: чаму мне не вераць? Я кажу праўду. Заўжды – толькі праўду. Бо я – матэматык. Я не магу ілгаць! – апошнія словы Мацвей мала што не выкрыкнуў.

– Добра, давай я табе на момант паверу, – уздыхнуў следчы. – Няхай нехта невядомы захацеў так з табой пажартаваць: падкінуў табе гэтыя лістоўкі...

– А як вы даведаліся, што яны – у мяне? – вырвалася ў Мацвея, ён узрушыўся ад думкі: – Калі мне падкінулі лістоўкі, то паведаміць пра іх мог той, хто гэта зрабіў!

– Ты хочаш даведацца, хто гэта зрабіў? – нікольні не пакрыўдзіўшыся на тое, што яго перапынілі, спытаў следчы.

– Дык канечне!

– І мы хочам. У цябе свае інтарэсы, у нас – свае. Давай тады сумесна, згодзен?

– Як гэта?

– Не надта складана, – ужо зусім па-сяброўску загаварыў следчы. – У цябе, бачу, аналітычны склад розуму. Ты можаш назіраць, супастаўляць факты, рабіць вывады. Прааналізуй: хто мог недзе ўзяць такую колькасць лістовак? Відавочна ж, яны прызначаліся для распаўсюду...

– Ды не... Не магу.

– Зразумела, не зможаш. Гэта можам мы, як будзем ведаць пра шматлікія сувязі. А ты можаш іншае – пабачыць тэя сувязі, бо ты знаходзішся сярод іх. Але ж трэба ўспамінаць... Слухаць, назіраць. Хто на якія тэмы размаўляе, якія анекдоты “травіць”, якія настроі, якімі навінамі з якіх сайтаў дзеліцца. Разумееш?

– Ды не...

– Вядома, гэта не такая простая матэматыка. Ужо алгебра вышуковай логікі, – усміхнуўся як сябру следчы. – Адзін з асноўных законаў гэтай навукі – нельга для дакладнага выніку карыстацца інфармацыяй і фактамі з адной крыніцы. Факты і думкі ад цябе мы пачнём супастаўляць з тымі, якія маем ад іншых – тады складваецца карцінка. Разумееш?

– Разумею, гэта як матэматычны аналіз...

– Вось і цудоўна... Ты згодзен падумаць, паслухаць, пабачыць прааналізаваць і паставіць нам інфармацыю для пошукаў твайго жартаўніка?

Мацвей замарудзіў з адказам. Ён яшчэ не разумеў схаванай ад яго розуму пагрозы для яго, а яна тут была – ён гэта адчуваў інтуітыўна. І хай не наўпрост пагроза, але нешта такое, што ў любым выпадку стварала пагрозу ранейшаму раскладу жыцця і сістэме ягоных каштоўнасцей.

– Мне... мне трэба падумаць.

– Няма праблем, ідзі падумаў спакойна. Час у цябе ёсць...

– А... дзе думаць?

– У камеры.

– Дык мяне не адпускаюць? – наіўна спытаўся Мацвей, бо ў нейкі момант ён паверыў, што за гэтай прапанавай шукаць разам таго “жартаўніка” павінны быць сяброўскі поціск рук і ягоны шлях туды – у жыццё па-за гэтымі сценамі.

– Не, сябра... Думаць – толькі ў камеры. Адсюль выходзяць з дакладна акрэсленымі планами на будучыню, – цвёрда, з усмешкай, якая зараз падалася хіжай, адказаў следчы. – Але строга папярэджваю: наша размова павінна застацца між намі. Помні пра правільны: усяго адзін крок. Выбірай: альбо наперад пад колы, альбо назад – у бяспечнасць. Зразумеў?

Голас прагучаў як жорсткае папярэджанне.

Мацвей кіўнуў.

Яго вялі назад тым самым калідорам, са скрыгатам адчыніліся дзверы камеры, Мацвей увайшоў і раптоўна тут, у цеснаце і шэрасці, адчуў палёжку – быццам пасля задушанага памяшкання апынуўся сярод лесу, дзе стала хапаць паветра.

– Ну як? – ціха, каб не было чуваць іншым, пацікавіўся Зміцер, прысеўшы побач.

– Не разумею, – шчыра прызнаўся Мацвей – ён насамрэч не мог пакуль уцяміць: куды і да чаго прывяла размова са следчым.

– Давай угадаю, – з усмешкай загаварыў Зміцер. – Слядак – вельмі ж добры чалавек, ну, недзе, канечне і строгі, але хоча, каб было ўсё па-справядлівасці. Таму прапанаваў табе дапамагчы пашукаць адказ на пытанне: адкуль у цябе ўзяліся лістоўкі? Хто іх мог падкінуць? Ну?

Мацвеў, уражаны, падняў вочы на Зміцера, сустрэў лёгкую скруху.

– Адкуль ты ведаеш?

– Таму што так бывае ўсякі раз, – уздыхнуў Зміцер. – Ім трэба вочы і вушы паўсюль. Шпегі і даносчыкі. Глядзі... Гэтыя людзі не прымаюць пустых абяцанняў. Падсунуць падпісаць паперку.

– Якую? Навошта?

– Слухай сюды... – яшчэ цішэй загаварыў Зміцер. – Уяві: ты ідзеш па вуліцы, ля вугла дома плача наўзрыд хлопчык. Твае дзеянні?

– Гэта ты да чаго? – здзівіўся Мацвей.

– Твае дзеянні? – настойліва перапытаў Зміцер.

– Прайду... прайду міма, – здаўся Мацвей, стаў тлумачыць: – Бо ў хлопчыка, вядома ж, ёсць...

– Стоп! – спыніў яго Мацвей. – Трох хвілін размовы з табой дастаткова, каб зразумець: ты пазбаўлены эмпатыі.

– І што, гэта дрэнна? Кожны абавязаны аддаваць сябе цалкам адной справе – для кожнай справы патрэбны прафесіянал. Тады ўсталюецца парадак. Я лічу, што мне, як матэматыку, упусканне ў сябе чужых эмоцый... – заспяшаўся Мацвей з апраўданнямі.

– Ды ціха ты, – безэмацыйна спыніў яго Зміцер. – Я табе не пра добра-дрэнна. Кажу, што адсутнасць эмпатыі вядзе да вывучэння навакольнага свету і здабывання жыццёвага вопыту адно толькі праз свае праблемы. Таму я не моцна спачуваю табе: такім, як ты, нельга іначай давесці аніводную ісціну. Яны не павераць у наяўнасць га...на ў сваёй краіне да той пары, аж пакуль не прымусяць іх прыняць сеанс інгаляцыі над вядром з га...ном. Так што – дыхай, атрымлівай па поўнай. Я што-кольвечы змагу патлумачыць, пытайся, матэматык стэрыльны...

– Дык... а што мне рабіць? Што са мной будзе? – нечага спалохаўся Мацвей, бо хоць і не мог дарэшты згадзіцца са словамі Зміцера, адчуваў у іх тую праўду, якой неабходна авалодаць неадкладна, каб пачувацца хоць трохі ўпэўнена.

– Ад цябе залежыць, – млява, згубіўшы цікавасць да Мацвея, адказаў Зміцер – у гэты час дзверы камеры адчыніліся і зайшло трое маладзёнаў, адзін з якіх, напэўна, знаёмы цяперашніх сядзельцаў, ускінуў руку і нягучна, але бадзёра гукнуў:

– Жыве Беларусь!

Мацвей уздрыгнуў, калі нечакана для яго ў адказ колькі глотак адначасова выдыхнулі:

– Жыве!

Ён сядзеў на ўскрайку тапчана. У камеры стала цесна. Не спыняліся размовы: тыя, хто толькі прыйшоў, расказвалі. Астатнія слухалі, задавалі пытанні, абмяркоўвалі. Мацвей не пытаўся нічога, не перапытваў, хоць далёка не ўсё было яму зразумелым. Больш за тое: многае падавалася яму прыдуманым, а не прыдуманым, дык дакладна не з гэтага свету, а з нейкага сюррэалістычнага: затрыманы, збіццё, жорсткасць, немагчымасць давесці праўду, выказаць сваё стаўленне...

Мацвея частавалі ў абед і ўвечары дамашнімі прысмакамі, якія перадавалі ў камеру. Зміцер атрымаў перадачу і даў яму зубную шчотку, кавалак мыла, пакет папяровых сурвэтак. Мацвей злавіў сябе на думцы, што чалавека лёгка ператварыць у звера, калі пазбавіць яго элементарных рэчаў гігіены. Не гэта было жахлівым, а тое, што такое ператварэнне адбывалася ў сталіцы сучаснай краіны, за нейкія дзесяць крокаў ад іншага, цывілізаванага жыцця.

Але па-сапраўднаму не давала спакою, расло, запаўняла сабой усё ягонае нутро іншае адчуванне: алагічнасці таго, што адбылося і адбывалася. Свет, у якім жыў дагэтуль Мацвей, гвалтоўна парушыўся – і ён не бачыў прычын разбурэння, ён быў заспеты раптоўным руйнаваннем абсалютна непадрыхтаваным. Ды што там падрыхтаваным...

Ад таго самага моманту асэнсавання і памяці сябе Мацвей жыў у дакладна вывераным свеце, дзе быў лад, парадак, яснасць ва ўсім. Школа і школьныя гурткі, музыкальная школа і піяніна дома, конкурсы, алімпіяды, канферэнцыі... Усё гэта дарэшты запаўняла ягонае дзяцінства і юнацтва. Ён ведаў пра існаванне іншага жыцця, у хвалях якога боўталіся ягоныя аднакласнікі, дзе віравалі крыўды і страсці, вечаровыя тусоўкі і школьныя

дыскатэкі, курэнне і піва крадком, цісканне дзяўчынак і відэа са сцэнамі сэксу. Усё гэта існавала – але існавала па-за ім. І ён дакладна ўсведамляў, што сам выбірае, у якой плыні быць яму, сам чысціць сваю плынь ад занесеных зрэчас трэсак закаханасці ці пацярухі абмеркавання нейкіх грамадскіх падзей (то на старэйшых курсах універса). Ён ад пачатку адгароджваў сябе найбольш ад каляпалітычных размоў і спрэчак, пакрысе ў яго атрымалася прывучыць сваіх знаёмых да таго, што ён насамрэч цікавіцца адно навукай. Ну, і па самым мінімуме тым, чаго патрабуе фізіялогія. Мацвей ўдалося большае: ён навучыўся карэляваць і кантраляваць свае інтымныя жаданні са сваім вольным часам – тут на дапамогу прыйшло сеціва з безліччу сайтаў патрэбнай тэматыкі, за праглядам якіх уціхамірыць свае гармоны вялікай цяжкасці не было.

Мацвей быў упэўнены ў тым, што ён кіруе сваім жыццём, што тое, ад чаго ён надзейна адгарадзіўся, ніколі не кранецца яго і тым больш не зашкодзіць. І ён не мог уцяміць: якім чынам тое, што не было пераменнай велічынёй хоць якой значнасці ў формуле ягонага жыцця, а ўсяго дробнай канстантай, нават адноснай хібнасцю, раптам пераўтварылася ў самую ўплывовую і складаную функцыю?

Яго не выклікалі ўвесь дзень. Стоячы свае гадзіны сярод ночы ў камеры (спалі па чарзе, бо ўсім не хапала месца), Мацвей занепакоена падумаў пра тое, што следчы мог і не прыдумаць: рэктар універса быў вядомы сваімі поглядамі на апазіцыю. Але ж ён – вучоны, хіба ён не зразумее, што тут была падстава, што Мацвей – перспектыўны навуковы супрацоўнік, а не нейкі адвязаны нацыяналіст?

Яго гукнулі да следчага назаўтра па абедзе.

Невядомасць і доўгае чаканне зрабілі сваю справу – Мацвей хваляваўся. Але следчы, зноў гэтакі ж стомлена-паніклы, нібы толькі закончыў цяжкую фізічную працу, адкінуўся па-свойску на спінку крэсла, разняволена, зусім па-хатняму.

– Прысядзь, магістрант...

Хвіліны тры было маўчанне, потым следчы крэкнуў, пацягнуўся да папер.

– Ты ўяўляеш, якую колькасць друкаванай прадукцыі на сённяшні дзень заарыштавалі і канфіскавалі ў адным Мінску? – узяў ён вочы на Мацвея, трымаючы ў руках выбраны аркуш.

– Не, – разгублена пакруціў галавой Мацвей.

– Недзе на пяцьдзясят тысяч долараў. У дзясятках месцаў. І гэта толькі папера і друк. Самая вяршыня айсбергу. А арганізацыя, транспарт, распаўсюд – выдаткі ў разы большыя. Мы ведаем на сёння дакладна аб сумах у тры мільёны долараў. Толькі на гэтыя выбары. Дзіцячую бальніцу можна пабудаваць. Але такія грошы скіраваны супраць нашай дзяржаўнасці. Вось чаму яны нас не пакінуць у спакоі, як ты думаеш? Ну, каму замінае Беларусь? У вас – адны парадкі, у нас – іншыя. Як людзі сямейныя, чаму не жыць? Хіба нармальны мужык пойдзе ў чужую сям'ю вучыць таго мужыка, як яму дзяцей рабіць? Ну?

– Не... не думаю.

– Правільна, нармальны не пойдзе... – прагаварыў задумліва следчы. – У мяне ніяк часу не было шчыльна заняцца тваёй справай, выбачай. Столькі ўсяго палезла з усіх шчылін... Ты падумаў добра? Ёсць хто на прыкмеце? Згадаў усіх, хто любіць распчынаць размовы на палітычныя тэмы?

– Ды не. Ніяк не думаецца, чэсна кажу.

– Магчыма, веру. Чалавеку ў стрэсе аналізаваць цяжка. Дык мы дамовіліся, так? Ты назіраеш, аналізуеш і дзелішся з намі сваімі вывадамі. Мы дзелімся з табой сваімі вакол адных і тых жа асоб...

– Я... паспрабую.

– Добра, – следчы адклаў аркуш, які дагэтуль трымаў у руцэ, узяў другі. – Зробім так. Ты будзеш мець зарэгістраваны акаўнт на гугл-дыску. Поштай не карытайся. Віртуальны дыск. На яго ты штотыдзень станеш скідваць кароткія, па справе, але змястоўныя справаздачи назіранняў за тыдзень: хто, дзе, якія размовы, якія дзеянні. Што будзе нам незразумела – ты атрымаеш ліст з дадатковымі пытаннямі. Гэта не дзіцячая гульня, ты будучы навуковы супрацоўнік, павінен разумець, як справы робяцца. Таму – вось дамова. Пачытай і падпісвай. Нічога страшнага там няма. А з другога боку – гэта твой абярэг.

Ліст апынуўся перад тварам Мацвея. Ён амаль не разбіраў радкі, бо быў без акулераў, але і таго, што разабраў, хапіла для разумення: гэта была дамова аб яго добраахвотным супрацоўніцтве з органамі дзяржаўнай бяспекі. Што ён абавязваецца... сачыць і паведамляць.

Мацвея апаліла гарачынёй, якая ішла з ягонага нутра. Ажно пот выступіў на твары.

– А... навошта падпісваць?

– Таму што мы не ў пясочніцы гуляем, – скрывіўся следчы, а голас ягоны стаў халодным і рэзкім. – Падпісвай – і праз трыццаць хвілін ты зноў апынешся ў тым сваім жыцці, якое існавала да моманту твайго затрымання.

– А... калі – не?

Следчы ўсміхнуўся – на гэты раз адкрыта хіжа, узяў са стала той самы аркуш, які трымаў напачатку.

– Гэта – загад аб тваім адлічэнні. Без права на ўзнаўленне. Але я тут вышэй за рэктара. Ты падпісваеш – гэты дакумент проста кладзецца ў шуфляду стала, і на яго ўсе забываюцца. Ты не падпісваеш – загад дзейнічае. Ты падпісваеш – і атрымліваеш нябачную дапамогу ва ўсім тваім кар’ёрным росце, нябачнае, але эфектыўнае спрыянне табе ва ўсіх справах. Не падпісваеш – вылятаеш на ўзбочыну жыцця раз і назаўсёды. Ну?

– Мне трэба падумаць, – раптоўна ахрыплым голасам адказаў Мацвей, прыкрыў вочы, чым здзівіў следчага, і той насмешліва хмыкнуў.

Мацвей сапраўды думаў. Ён бачыў сваё жыццё як працэс з дакладным алгарытмам, прычым законы алгарытму былі прапісаны ім самім, асобныя вузлавыя моманты, дзе ўзважваліся пасылкі і выбіраўся далейшы шлях, распрацоўваліся гэтаксама ім самім. “Калі А не роўнае В, то С”, “Калі С – імкнецца да нуля, а D – расце, тады E” – шляхам многіх гадоў вызначаліся правілы. Зараз ён падпісвае паперу, і ў ягоным жыцці з’яўляецца магутная функцыя, пра якую ён ведае адно: калі ён як велічыня будзе дадатным з пункту гледжання самой функцыі, тады і вынік будзе станоўчым для яго. Функцыя працуе ў фонавым рэжыме – ніхто не ведае пра яе. Быць часткай дзеючай функцыі і хаваць тое – значыць, ілгаць. Ён – ужо па духу свайму вучоны, а яму прапануюць быць шпегам. Частка ягонага мозгу павінна выконваць функцыю аналізатара, фіксатара і інфарматара.

Гэтыя думкі пранесліся ў галаве Мацвея за кароткія імгненні. Ён адкрыў вочы, сустрэў сталёвы позірк следчага і ціха сказаў:

– Я – будучы вучоны. Я не магу падпісваць, бо я не здольны рабіць дзве справы. Я не магу ілгаць.

– Я, я, я! Раз’якаўся тут! Галоўка ты ад снарада, – грэбліва паморшчыўся следчы. – Прэч у камеру чакаць суда. На каленях, сучонак, папоўзаеш – згадаеш мае словы. Тут не кожнаму прапануюць сваю дружбу, помняць сяброў, але не забываюць тых, хто ад сяброўства адмовіўся. Нам будзе вядомы твой кожны крок. Цябе праз два месяцы чакае войска – і мы пастараемся, каб яно цябе навучыла добра. Як намерышся там лезці ў пятлю, згадаеш нашу размову, я табе абяцаю. Апошні раз пытаюся: падпісваеш? – следчы рэзка падаўся наперад, Мацвей уздрыгнуў і інстынктыўна падаўся назад ад злога, пранікальнага позірку.

– Н-не магу.

Мацвей вяртаўся ў камеру надзіва спакойным. Ён не паверыў у застрашванні следчага. Бо той трымаў у руках, але не паказаў загад рэктара аб адлічэнні яго з універса. Два месяцы таму ў навуковым часопісе быў надрукаваны вялікі артыкул з двума подпісамі – яго і рэктара. Так, пісаў, вядома ж, Мацвей, рэктар унёс сякія-такія праўкі, зразумелая практыка ў навуковым асяродку. Мацвей не крыўдаваў за тое, разумеў. Рэктар ведаў яго асабіста, здароўкаўся з ім за руку. Ён – вучоны ў першую чаргу, і не дасць у крыўду сваіх паплечнікаў. Тым больш наперадзе такі вялікі і шматабяцаючы праект, у якім рэктар выказаў асабістую зацікаўленасць.

Мацвей і на гэты раз лёгка дыстанцыянаваўся ад усяго таго жыцця, якое не ўкладвалася ў ягоны ранейшы алгарытм навукоўцы. Сваё знаходжанне тут ён цяпер разглядаў як прыкрыую недарэчнасць, якая неўзабаве забудзецца.

Частка 4

Як і казаў Зміцер, нікога з тых, хто трапіў у камеры па палітычных матывах, не вызвалялі. Іх было тут ужо дзевяць чалавек – усе схопленыя “за экстрэмісцкую дзейнасць напярэдадні выбараў”. Сукамернікі прагна чакалі навін з волі, абмяркоўвалі кожную нязначную дзею, часам горача спрачаліся.

Мацвей не лічыў сябе інтравертам, мог падтрымаць размову ў якой кампаніі з цікавай яму тэмай. Тады і ён сам мог быць цікавым. Ягоная вузкасць інтарэсаў і была тым бар’ерам, за якім адасобіўся Мацвей, хоць ніхто яго за батана не ўважаў – Мацвей, што называецца, глыбока капаў ва ўсіх тэмах, якія тычыліся яго паводле яго разумення. Палітыка ж – не тычылася. Ён унікаў размоў на гэтыя тэмы, бо, па праўдзе, ніколі не імкнуўся нават злёгка заглыбіцца ў пературбацыі каляпалітычнага жыцця.

Але камера і насельнікі ў ёй былі не тэлевізарам, які можна было выключыць ці ад яго сысці. І Мацвей скарыўся – і слухаў, слухаў пра тое, што раней было не проста па-за межамі яго цікавасці, але і ўвогуле часткова не існавала. Пакрысе яму раскрываўся свет, ад якога ён старанна адгароджваўся раней. Ён мусіў чуць і слухаць. Розум вучонага аналізаваў атрыманую інфармацыю, і, сам таго не жадаючы, Мацвей насычаўся абурэннем і нянавісцю да тых, хто хапаў і трымаў яго і іншых у камеры. І не таму, што абудзілася тая самая эмпатыя, пра якую казаў Зміцер. Не. Для Мацвея раскрывалася алагічнасць дзейнасці закона. Яго павінны былі ўжо накіраваць у суд, але трымалі без ніякіх тлумачэнняў. Не выклікалі

да следчага. Алагічнасцю поўніліся расказы хлопцаў: збіццё падчас затрыманняў, ператрусы ў кватэрах і пакоях інтэрната без аніякіх санкцый. Да гэтай алагічнасці, няправільнасці дадаваліся нічым не вытлумачаныя нечалавечыя нормы знаходжання тут. Каб не перадачы іншым з волі, Мацвей пакутаваў бы ад голаду і холаду. З ім дзяліліся прадуктамі, далі цёплыя вязаныя шкарпэткі і швэдар. Да ўсяго Мацвей, зацяты індывідуаліст, мусіў праводзіць усе свае дзеянні на вачах у іншых і сам назіраць за тым жа. Найцяжэй далася прызвычаіцца да таго, што ў інтэлігентных людзей завецца ранішнім туалетам...

Нечаканым быў вынік нетаропкага ўдумлівага аналізу: супраць ягонай волі ўсё існуючае складвалася ў цалкам лагічную сістэму адносінаў “дзяржава-чалавек”. Алагічнасць пераўтваралася ў лагічнасць, усякія дзеянні падаваліся апраўданымі, усе наступствы слушнымі, як толькі ты ў апісанні велізарнай функцыі пад назвай “дзяржава” прызнаваў сябе за намінальную велічыню, якую скарыстоўвае функцыя, але ніколі не клапаціцца пра тваё захаванне. Бо ты – адзін з элементаў дадзеных вялікага масіву, а гэты масіў патрабуецца апрацаваць: сартаваць, выкінуць лішняе, утрымаць у вызначаных межах. Думкі пра гэта цалкам авалодалі свядомасцю Мацвея, на эмоцыі не заставалася месца. Варушылася слабая надзея, што ўвесь гэты ўкладзены ім у зграбную функцыю свет існуе адно ў гэтых сценах. Што суд, які мае адбыцца, разбярэцца ва ўсім. І канечне, пасля суда ўсё вернецца на ранейшае месца і ў ягоным жыцці зноў галоўным стане магістратура. І Марго, пра якую ён, на здзіўленне для сябе, думаў многа.

І ўсё ж ён пакутаваў, найперш ад бяздзеяння, ад неведомасці кожнай наступнай гадзіны. Вельмі перажываў за маці – яна тэлефанавала раней штовечар, а палове дзвянтай гадзіны. Без сумнення, яна пазваніла таму першакурсніку, з якім ён жыў у пакоі – маці яшчэ раней спытала нумар тэлефона хлопца. І вось яна даведалася, што яе сын арыштаваны...

У панядзелак прозвішча Мацвея ў ліку іншых выгукнулі ад дзвярэй з дадаткам “З рэчамі на выхад”. Ён не прыглядваўся да твараў людзей, што былі з ім у аўтазаку, не падтрымліваў размоў. Засяродзіўся на сваім чарговым дапушчэнні: дзяржава – гэта шматузроўневая функцыя, выходзіць, суды павінны адыгрываць ролю складаных пераменных. І яму няма чаго спадзявацца не нейкі цуд – яму вызначаць пакаранне тое, пра якое казаў следчы, і няма прычын для таго, каб да ягоных заяў аб невінаватасці нехта прыслухаўся. Таму ён быў амаль спакойны, усяго адна прыкрасць вярэдзіла бесперапынна галаву: нямыты столькі дзён, ён адчуваў свой смурод. Шчэць на шчоках і барадзе выклікала сорам. Стаяць такім перад судом было прыніжальна.

Але ён вытрымаў гадзіны чакання і тыя кароткія хвіліны разгляду ягонай справы. Штраф у пяцьдзясят базавых велічынь з выплатай затрат на ягонае ўтрыманне ў следчым ізалятары за гэтыя суткі не выклікаў асаблівых эмоцый. Галоўнае – усё ззаду, зараз – памыцца, неадкладна і хутчэй.

Ён, саромеючыся смуроду свайго цела, пакльпаў пешкі, балазе, да інтэрната было недалёка. Думак не было, акрамя тых задач, якія акрэсліліся ў галаве як тэрміновыя да выканання: паставіць на зарадку тэлефон, памыцца, пераапрацаваць, патэлефанаваць і супакойць маці, пайсці ў сталуюку ўніверса паесці. Вось ён, неабходны мінімум...

На вахце яго сустрэла, быццам чакала ўвесь гэты час, камендант: жанчына трыццаці пяці гадоў з невялікай галоўкай, падстрыжаная пад

хлопца, з кароткай шыяй і дыспрапарцыйна шырокімі плячыма і поўнымі сцёгнамі, якія яна нібыта спецыяльна падкрэслівала, нацягваючы занадта шчыльныя штаны з кароткімі вузкімі калашынамі.

– Хрысцік, стой! – загадала яна, усё роўна Мацвей збіраўся ўцякаць ад яе, загадзіла песны праход. – У нас ляжыць загад аб тваім адлічэнні. У цябе часу роўна суткі, каб падпісаць абхадны і здаць рэчы.

Яна казала яму “ты” – такая ветлівая, усмешлівая яшчэ тры дні назад з ім ды і з іншымі старшакурснікамі, тым болей – магістрантамі і аспірантамі. Інтэрнат поўніўся чуткамі пра яе цікавасць да маладых мужчын, з яе незласліва жартавалі ўпотаікі, але малодшыя курсы зналі яе як дэспатычную цётку. І цяпер яна аказалася для Мацвея тым вестуном, што прыносіць дурныя весткі. Мацвея не ўразіла навіна – у галаве ўсяго толькі як пстрыкнуў тумблер: функцыя павінна ахопліваць абсалютна ўсе бакі жыцця, значыць, універсітэт і інтэрнат – тыя ж пераменныя. Матэматыка простая...

Ён адно кінуў і рушыў проста на непрапарцыйна складзенае жаночае цела. Камендант адступіла.

Праз гадзіну ён выйшаў з інтэрната. Пад’ехаў тралейбус, ляпнулі дзверы, Мацвей памкнуўся было зайсці і мусіў спыніцца, бы наткнуўся на нябачную сцяну жудасці – апынуцца там, у песнаце сярод людзей, падалося яму невыносным. Ён выдыхнуў паветра, праглынуў сліну, якой неспадзявана забіла рот. Пешкі было ісці хвілін сорак, але ён не стаў чакаць другога тралейбуса, каб яшчэ раз спраўдзіць сваю раптоўную (канечне ж, пасля камеры) клаўстрафію.

Цікава, думаў ён, ідучы шэрым тратуарам, ці рэальна было б у той вялікай функцыі, якая адлюстроўвае дзейнасць дзяржавы, пралічыць усе магчымыя пераменныя і канстанты, выявіць іх праз лічбы і ўрэшце пабудаваць графік? Які ён атрымаецца?

З улікам тых ведаў, якія ён атрымаў у “турэмным лікбезе”, гэта не можа быць прамая ці простая крывая, якая мае пэўную скіраванасць да нейкай кропкі. Гэта хутчэй круг ці эліпс... Але ж, паводле таго, як сціскаюцца межы свабоды, як узмацняецца роля сілавых і карных органаў, як мацнее наменклатура, атрымаецца... спіраль. І спіраль, якая не раскручваецца, дэманструючы пашырэнне магчымасці грамадзянскай супольнасці, а тая, якая закручваецца. Спіраль, у аснове якой не круг, але пялёстак. Кожны віток спіралі змяняе пялёстак у шырокай яго частцы. Усё так, функцыя будзе імкнуцца да цэнтру, да кропкі, дзе яна... знікне. Непазбежна для любой аўтарытарнай сістэмы – для кожнага наступнага кроку свайго існавання ёй неабходна яшчэ ўлады і яшчэ кантролю.

Зайшоў у прыёмную рэктара. Яго і тут быццам чакалі, таму што адразу ж сакратарка, пекная жанчына, узяла патрэбны лісток і падазвала яго:

– Азнаёмцеся з загадам, калі ласка... У канцэлярыі возьмеце абхадны лісток... там патлумачаць.

Мацвей распісаўся, ціха падзякаваў. У дзвярах сутыкнуўся з рэктарам, Вітольдам Сямёнавічам Прыходзькам. І той разгубіўся на нейкі момант, ажно рука тарганулася наперад – заўжды ж віталіся пры сустрэчы, але рэктар авалодаў сабой – адступіў крок назад, даючы Мацвею выйсці з прыёмнай, і спыніў пытаннем:

– Ты зразумеў, за што цябе адлічылі? Ты прадэманстраваш сваю нелаяльнасць да дзяржаўных органаў, да самой дзяржавы. Вучоны абавязаны

быць найперш дзяржаўнікам, – павучальна-напышліва прамовіў рэктар, адно не хапіла задзёртага ўгару ўказальнага пальца.

І раптоўна вырваліся словы, якія і не былі раней думкай, самі сабой склаліся, як імгненная рэакцыя на няправільную пасылку ў формуле:

– Калі вучоны – дзяржаўнік, тады з яго вырастае не Вавілаў, а Лысенка... – прамовіў Мацвей, павярнуўся, не развітваючыся, і пайшоў прэч, не стаў глядзець, як змяніўся твар рэктара ад ягонай кароткай прамовы.

А Мацвей ішоў і сам думаў над тым, што сказаў. Не, не над сэнсам, а над самім фактам выказвання. Чаму не мог запырэчыць так катэгарычна раней? Можна, таму, што цяпер ён вольны? Цалкам вольны – ад усіх сваіх ранейшых абавязкаў, нават ад чысткі зубоў і штовячэрняга чытання апошніх навін у сепце на тэму матэматыкі. Ну а што, казалі ж, што Перальман – не проста аскет, але аскет у кубе. І зубы ён, кажучь, не чысціць. Але зубы – дробязь, хоць і тут – свабода паводзін. Перальман адмовіўся ад усіх даброт, ён пасвяціў сябе рашэнню задачы – і яму няма патрэбы ўскладняць сваё жыццё тым, што мы завём нормама і правіламі грамадскага жыцця, этыкетам і этыкай. Ён быў настолькі свабодны ад усякіх умоўнасцей свету, што адмовіўся ад усіх прэмій, якімі ўзнагароджваўся. Мацвей марыў недзе да трэцяга курса, што ён аднойчы рашыць якую-небудзь задачу тысячагоддзя, як і Перальман... Добра, што ў ягоным жыцці з’явіўся Мархель – ён патлумачыў, што па дарозе да вялікага належыць напачатку рашаць сотні дробных і не вельмі задач.

Кароткая сустрэча з рэктарам у разы абвастрыла яго жаданне не кантактаваць ніяк з людзьмі – ажно да фізічна адчувальнай гідлівасці. Мацвей ішоў вуліцай і думаў пра тое, што яму трэба сабрацца, настроіць сябе яшчэ на суткі знаходжання тут – каб разабрацца з бібліятэкай і інтэрнатам – і з’ехаць, з’ехаць хутчэй.

А куды? Ды дадому. Будзе сорамна? Гэта хвалявала мала, як блізка не краналі ў дзяцінстве і юнацтве розныя кепікі і злыя слоўцы за спінай. Няёмка перад маці. Але гэта адзіны чалавек, у якога ён можа спытаць парад: што рабіць далей. Бо сам ён адказу на гэта пытанне не ведаў...

І вісеў дамоклывым мячом штраф. Без малога пяцьсот долараў – гэта сума, якой не магло быць у маці з яе мізэрнай настаўніцкай пенсіяй. Тым больш яна штормесяц палову яе пераводзіла яму на картку, бо што тая стыпендыя.

Збіраў і здаваў у бібліятэку кнігі, атрымліваў подпісы ў абхадным лістку ў розных кабінетах, і рабіў гэта блізка ў паўсне, без аніякіх эмоцый: проста таму, што так трэба. І сам не заўважыў, як да вечара зрабіў усё – на раніцу заставалася адно здаць пасцельную бялізну. Мацвей скідваў на флэшку ўсё, што можа спатрэбіцца Данілу Галоўчыку ў вучобе, над чым яны працавалі ўдвух. Яго не дзівіў, а больш цешыў той факт, што Даніла не званіў і не прыходзіў – магчымая размова з некім пра свае злыбеды бачылася як усаджванне ў крэсла да стаматолага. Па тэлефоне ён адно паразмаўляў з маці, каротка: праблемы, адлічаны, але не вінаваты, палітыка, падставілі, усё раскажа. Быў яшчэ званок ад Мархеля, Мацвей нейкі час вагаўся: ці перазвоньваць. Прафесар патэлефанаваў сам.

– Вінаваты? – выдыхнуў ён у трубку пытанне пасля прахалоднага “добры дзень”.

– Не, Андрэй Кузьміч, – цвёрда адказаў Мацвей.

– Зразумела, хоць ні халеры не зразумела, – прамармытаў Мархель. – Куды цяпер?

– Дадому.

– Так, ясна... Слухай, – стаў казаць загадна прафесар: – Паціху ўсё ўтрасецца, так заўсёды бывае. Пасядзі дома, пачытай што. Не спяшайся нікуды лезці. Праз месяц-два я табе патэлефаную, прыедзеш, паразмаўляем. У мяне ёсць добры знаёмы, прыватная фірма, устаноўка абсталявання з праграмным кіраваннем, невялікія робатызаваныя комплексы. Наша спецыфіка. Знойдзем там табе месца. А праз год... Праз год ці мала што зменіцца. Як той Насрэдзін казаў: ці я, ці асёл, ці шах, а нехта памрэ. Дамовіліся?

– Дзякуй... Я яшчэ не думаў пра заўтрашні дзень, – трохі расчуліўся Мацвей, адначасова ўсвядоміўшы: гэтыя дні – не проста канец ягонага ранейшага жыцця, а і пачатак магчымага новага. І вось – нарэшце трошкі акрэсліўся адзін з магчымых сцэнарыяў.

– То будзь на сувязі, – і загадаў, і папрасіў адначасова Мархель.

Данілы не было, Мацвей аддаў флэшку ягонаму сужыўцу, папрасіў перадаць. Выходзіў і ў песным калідорчыку блока сутыкнуўся з Андрусём.

– Вітаю, зямляк, – павітаўся ціха.

– Вітаю, – паспешліва адгукнуўся Андрусь. – Чуў пра твае непрыемнасці, спачуваю...

– Каб яшчэ да тваіх спачуванняў долараў пяцьсот дадалося, штраф заплаціць, – вырвалася ў Мацвея без асаблівай горычы. – Але дзякуй...

– То заходзь, ператрэм тэму, – проста адгукнуўся Андрусь, нібыта нагадваючы, што ў яго тут – міні-банк і без праблем атрымаеш крэдыт пад невялікі працэнт. – Я во ў туалет...

Ён нехайна выцер рукі завэдзганым ручніком, кінуў яго на ложка.

– Сума, канечне, вялікая, таму магу скасціць трохі працэнт. Ты ж разумееш, я тут не дабрачыннасцю займаюся, – ухмыльнуўся ён. – Сярод ночы падымаюць і просяць дзясятку на тыдзень, то хай аддаюць за маю дабрывню рубель зверху. Для цябе, як земляка, дзесяць працэнтаў за месяц. За гэты час, мяркую, суму збярэш?

– Збяру і раней, – паабяцаў Мацвей, хоць і не падумаў: дзе ён возьме хоць палову, хіба маці ў некага пазычыць. Цяпер жа рэальная магчымасць у гэты момант вырашыць пытанне з аплатай штрафу выглядала надзвычай прывабна, таму пра будучыя пошукі грошай моцна не задумваўся.

– Добра, – пабарабаніў па стальных пальцямі левай рукі Андрусь – неяк з мелодыяй. Устаў, падышоў да шафы, пакорпаўся, вярнуўся і паклаў на стол пяць зеленаватых паперак. – От табе пяць соцень. Як земляку: дзесяць працэнтаў за месяц. За два тыдні – пяць. Сам палічыш, матэматык жа. Але, дружа, за два месяцы – дзесяць працэнтаў з ужо асноўнай сумы і з працэнтамі за мінулы месяц. Ну і далей так. Таму не цягни. Грошы патрабуюць дзелавага падыходу, сам разумееш... Прымаецца?

– Прымаецца, – згадзіўся без усмешкі Мацвей, а мозг запрацаваў, падлічваючы: колькі ж гэта аддаваць, як атрымаецца толькі праз год?

– Тады распіску напішы, – ужо як аб самым простым сказаў Андрусь, нахіліўся, выцягнуў з тумбачкі папку: – Не думай, я ва ўсіх распіскі бяру, хто больш за 10 рублёў пазычае. Дысцыплінуе, ды і сам хоць помню: хто мне вінен, – рагатнуў ён. – Бачыш, якая картатэка сабралася? – ён раскрыў папку, прашамацеў аркушамі. – Вось табе ўзор, папера, ручка...

– А адрас бацькоў навошта? – здзівіўся быў Мацвей, пішучы распіску.

– А даводзіцца застрашваць некаторых, – паморшчыўся Андрусь. – Вось яшчэ... Я табе тэлефон дам, у нашым райцэнтры мужык ёсць, ён па вясне збірае брыгады на будаўніцтва ў Расію...

– Які з мяне будаўнік? – уздыхнуў Мацвей, але зірнуў на Андруся з зацікаўленасцю.

– Рознарабочыя паўсюль патрэбныя. Запішы тэлефон... Днямі пачнецца сезон, за месяц можаш баксаў васемсот падняць. Мне ж цікава самому ад цябе доўг у час атрымаць, – патлумачыў свой клопат пра будучыню Мацвея Андрусь. – Удачы.

– Дзякуй...

Назаўтра пасля абеду Мацвей сядзеў на сваім ложку, на якім застаўся адно той самы матрац са схованкай ды паўпустая падушка ў насыпцы з бруднымі разводамі. Цягнік дадому быў позна вечарам, але знаходзіцца тут, ва ўжо чужым для яго інтэрнаце, сэнсу не было. Чытаць ці рашаць нешта ён не мог, і сам злаваў з-за гэтага: мозг не ўспрымаў практычна ніякай інфармацыі, працівіўся любому роздуму. Многія са сваіх рэчаў Мацвей пакідаў як падарунак свайму, ужо былому, сужыўцу, але ўсё адно сабралася барахла – як жа многа ўсяго трэба чалавеку для камфортнага жыцця! Абрастаеш імі, як падводныя камяні ракавінкамі... Вялікі заплечнік і немаленькая сумка. Найбольш кнігі – цяжкія, грувасткія. Іх пакінуць Мацвей не мог – яны набываліся за грошы, якія ашчаджаў на абедрах, за якімі абязджаў букіністычныя магазіны, замаўляў на сайтах. Кнігі з маленства і па сёння ўспрымаліся ім як адзінае сапраўды каштоўнае.

Вахцёрка праводзіла яго жаласлівым позіркам, у дзяжурных – дзяўчынак-першакурсніц вочы паблісквалі агеньчыкамі жаху і цікавасці. Мацвей сказаў “Бывайце”, яму моўчкі кіўнулі ў адказ. На ганку Мацвей пастаяў у роздуме – сумка насамрэч была цяжкай. Прыкінуў: колькі ў яго грошай, хацеў ужо выпягнуць тэлефон і выклікаць таксі, як аўто ў шашачкамі прыпынілася і вадзіцель крыкнуў:

– Едзем?

– Едзем.

У салоне аўтамабіля ён усё ж выпягнуў тэлефон, раздумваючы: званіць ці не Марго. Да ўсіх боляў, якія ён паспытаў гэтымі днямі, была асаблівая боль, як стрэмка ў падушачцы пальцаў, якую трывожыў час ад часу, – Марго ні разу не пазваніла яму: сярод паведамленняў у тэлефоне не было рэгістрацыі яе званка. Ён сам не званіў, адкладваў да апошняга. Разумеў, што Марго ў курсе ягоных спраў, яна пра ўсё ведае. Не тэлефануе – паставіла на ім крыж. Яе маўчанне яскравей за любую размову. Бо яна ж – эліта, так сама лічыць. Яна – дзяржаўніца, а Мацвей, атрымліваецца, тайны агент, завербаваны праклятымі іншаземнымі службамі, каб разбурыць знутры найкаштоўнейшы хрустальны сасуд.

Ён паклаў тэлефон на месца.

Частка 5

Людзей у чакальнай зале вакзала было не многа, Мацвей без цяжкасці выбраў сабе месца побач з пажылой цёткай, відавочна, вяскоўкай у вялікай мешкаватай куртцы з цёплай хусткай на галаве. Каля цёткі стаялі дзве грувасткія торбы – на той выпадак, каб пакінуць пад наглядам сваю

цяжкую сумку ды падысці да буфета, бо ад раніцы не еў, абышоўся кубкам чаю. Ён пацікавіўся, ці вольнае месца побач, пасядзеў хвілін пяць, упэўніўся, што цётка нікуды не спяшаецца, і папрасіў прыгледзецц за сумкай. Цётка кінула згодліва, дадала:

– А што ж, ідзіце, які тут клопат.

Ад позірку на вітрыну з печывам і бутэрбродамі рот напоўніўся слінай. Мацвей адшукаў сярод іншага піражкі з тварагом – іх купляў на вакзалах ці на вуліцы, з павідлам яму падаваліся надта салодкімі, а тыя, што пазначаліся “з мясам”, выклікалі ў роце гідкае адчуванне смаку нясвежага ліверу. Паглядзеў цэны, згадаў, колькі грошай у кішэні... Мозг ажыў, атрымаўшы нарэшце рэальную матэматычную задачу, прагна накінуўся, падрахаваў і замёр у чаканні наступнай порцыі. Мацвей адчуў амаль фізічную палёгку. Успомнілася адкладзенае на потым: колькі грошай ён будзе вінен Андрусю, калі зацягне больш за месяц? У свядомасці намалявалася формула, дзе эн – колькасць дзён, эс – сума доўгу. Пацягнула зараз жа выпягнуць свой кішэнны нататнік, але спыніў сябе – у чарзе ж стаіць. Замовіў шклянку гарбаты, ажно чатыры піражкі – нечага падумалася, і гэтых не хоціць наталіцца, але спыніў сябе – пазней возьме, не ўцячэ ж буфет...

З пакетам разагрэтых піражкоў на тонкай пластыкавай талерачцы і чаем, пакруціўшы галавой па баках, рушыў да крайняга круглага століка – вакол астатніх таўклосся па два-тры чалавекі, а там стаяла адно хударлявая дзяўчына гадоў дваццаці. Мацвей спытаў, ці вольна ля яе, паклаў на столік талерку, піражкі, паставіў гарбату і палез у кішэню па нататнік і ручку – пяць хвілін, каб астыць гарбаце, не любіў апякацца.

Засяродзіўся на формуле разліку доўгу, хацелася зрабіць яе кароткай і прыгожай – хоць гэта не проста прыносіла задавальненне, а мела рэальны практычны сэнс. У нейкі момант ён узняў галаву – прыём для адключэння ўвагі ад напісанага, каб у мозгу вызваліць месца для абсалютна новага рашэння. І ўбачыў твар дзяўчыны.

Ён быў пакамечаны і схуднелы. Ніякай касметыкі. Выразныя (ды яшчэ асвятленне залы – проста зверху) цені пад вачыма. Мацвей заўважыў, куды скіраваны позірк яе сініх – адзіна яркіх на ўсім твары – вачэй, і яму стала сорамна, як падгледзеў нешта інтымнае.

Дзяўчына глядзела на ягоныя піражкі.

І не зразумець гэтага позірку было немагчыма – гэта быў позірк галоднага чалавека.

За шэсць гадоў ва ўніверсы Мацвей бачыў такія позіркы не раз – хто са студэнтаў не галадаў, застаўшыся з лічанымі капейкамі да стыпендыі ці грашовай перадачы ад бацькоў? Таму памыліцца ён ніяк не мог. У галаве ўспыхнулі словы Змітра аб эмпатыі, дамяшаліся думкі пра магчымую складаную сітуацыю дзяўчыны, і Мацвей зразумеў, што не прапанаваць дзяўчыне пачаставацца не па-чалавечы з ягонага боку. Са свайго захвалення псіхалогіяй ён вынес нямала простых, але эфектыўных правілаў, адно з якіх гаварыла пра тое, што чалавек куды лягчэй ідзе на кантакт і выконвае просьбу, калі апошняя пра нязначную дапамогу – тады ён набывае значнасць для сябе ў сваіх вачах. Таму ён узняў вочы на дзяўчыну няспешна, каб яна заўважыла ягоны намер і не пачувалася засталай неспадзеўку:

– Прабачце, калі ласка... Ці не дапаможаце мне вырашыць адну маленькую праблему?

– Я? – спалохана адгукнулася дзяўчына ці не шэптам. – Што вы хочаце?

– Ды нічога такога, але ж... Ці бачыце, стаяў у чарзе, так там смачна пахне, так ужо схапеў есці, што ўзяў ажно чатыры піражкі. Яны з тварагом... Вы ж каштавалі раней піражкі з тварагом? – спытаў з усмешкай.

– Спрабавала, – вымушана ўсміхнулася дзяўчына.

– Дык выдатна, то ведаеце, якія яны смачныя! – усцешыўся Мацвей.
– Мне ніяк не з’есці чатыры! Дапамажыце мне! Вам два і мне два, па чэснаму, добра? Вы ж за справядлівасць, праўда?

– Але... Дзякуй, толькі... – яна разгубілася, выглядала зусім бездапаможнай і на твары яе было напісана два жаданні: збегчы адсюль як мага далей, некуды, праваліцца, знікнуць. І – узяць піражок з талеркі.

– Ну навошта нам нейкія толькі, піражкі стынуць! – асмялеў, пабачыўшы ваганні дзяўчыны Мацвей, пасунуў талерачку бліжэй да дзяўчыны: – Частуйцеся, а то акалеюць...

І сам узяў адзін, зірнуў як падміргнуў, запрашаючы дзяўчыну зрабіць тое ж.

Яна нясмела ўзяла адзін піражок. Пакуль елі па першым, Мацвей маўчаў, стараўся глядзець не ў яе бок, а ў нататнік. Формула ў ім намалявалася прыгожая, як ён таго і дабіваўся.

– А як завуць такую добрую дзяўчыну, якая не адмовілася мне дапамагчы? Бярыце, бярыце другі! – і сам пацягнуўся за піражком.

– Паліна, – ціха адказала дзяўчына, ўзяла піражок.

– А я – Мацвей! Будзем знаёмыя – ён смешна ўзняў піражок уверх, бы кілішак з напоем.

Яна ўсміхнулася ў адказ – прыязна і нязмушана.

– Не раскажаце, куды едзеце? – спытаўся Мацвей праз хвіліну, ужо разглядваючы без ніякаватасці твар і постаць дзяўчыны.

Непрыгожы твар – у ім было нешта хваравітае. Пры ўсёй хударлявасці ніжня частка яго выглядала залішне вялікай і цяжкай. Хіба вочы свяціліся. Танная вязаная шапка на галаве, чорныя валасы выбіваюцца пасмачкамі. Звычайная куртка – шырокая – хавае абрысы цела. Сярэдняга росту.

– Ды так, – няўцямна адказала дзяўчына, запытала з ветлівасці: – А вы куды?

Мацвей адпіў гарбаты, прамакнуў вусны папяровай сурвэткай.

– Добрае пытанне, – уздыхнуў ён, неспадзеўкі адчуўшы жаданне разважаць услых над сваёй сітуацыяй. – Здаецца, ясна куды, геаграфічна і фізічна – еду дадому, да маці. А паглядзець глыбей? У невядомасць... Яшчэ тыдзень таму маё жыццё ішло, бы той цягнік, які вязе мяне па рэйках: дакладны шлях, вызначаны прыпынкі, вытрыманы расклад руху. І ў адзін нейкі дзень здарылася тое, чаго ты ніяк не чакаў – і цябе няма ў цягніку. Ты стаіш на ўзбочыне, міма цябе пранесліся апошнія вагоны, чырвонае святло ліхтара на апошнім знікла ў цемры – і цемра вакол. Я – магістрант. Са словам “былы”. Два дні таму мяне адлічылі з універса. І вось я тут. Вакзал – як кропка экстрэмуму функцыі.

– Але ж экстрэмум – гэта не канец, – ціха пракаментавала пачутае Паліна. – За мінімумам пачнецца пад’ём. Новы пачатак.

– Ага, новы пачатак, – крыва ўсміхнуўся Мацвей. – Але дзе сэнс пачынаць новае, як ты здольны да аднаго?

– Хто ведае, у чым сэнс і які ён, і на што мы здольныя, – мякка запырэчыла дзяўчына. – Калі ёсць дом, калі ёсць куды вяртацца – усё іншае зусім не страшна.

– Вы так кажаце, быццам валодаеце немалым досведам, – запытліва глянуў на дзяўчыну Мацвей, бо адчуў прыхаваную горыч у яе апошніх словах.

– Маю, – кіўнула дзяўчына. – Мне няма куды вяртацца. Няма куды ехаць.

– Гэта як? – неўдавана здзівіўся Мацвей.

– Так вось. Жылі ў райцэнтры: мама, тата, бабуля... Яна хворая была, ляжала большасць часу. Невялікі дом, стары... Бацька інвалід пасля траўмы на рабоце, без рукі. Выпіваў моцна. Мама ўрэшце знайшла мужчыну, я вучыцца паехала, а яна – замуж. У Італію. Мінным летам дом наш згарэў. Казалі, бацька п'яны заснуў з цыгарэтай. Не ўратавалі ні яго, ні бабулю... Страхоўкі і грошай, што людзі сабралі, хапіла на пахаванне ды на паўгода на ежу. Участак пад дом маленькі быў, ніхто не паквапіўся, каб купіць. Так і стаіць, зарослы. Цётка-дзядзькоў у мяне няма, бацька быў адзіным сынам у сям'і, а маці – з Расіі, адна ў яе сястра, не бачыла яе ніколі. Нікога больш з родных. Вось так. І мяне таксама адлічылі, я ў тэхналагічным вучылася, трэці курс. Не здала сесію. І мне няма куды ехаць...

Мацвей замёр. Ён ніяк не чакаў, што ў жыцці чалавека можа здарыцца такое. Так, ён чуў пра бадзякоў, бачыў іх ля сметніц, але каб бадзяком, сапраўды – бадзяком жа – выявілася маладая дзяўчына, тое разрывала ўсе ягонныя шаблоны. Пракаўтнуў сліну.

– І вы... вы цяпер на вакзале?

– Трэція суткі збіраюся начаваць. Толькі б міліцыянты не выгналі, бо мінулай ноччу папярэдзілі ўжо.

– Без грошай?

– А вы як думаеце? – яна зірнула адкрыта ў вочы Мацвею, і ён пабачыў невыказную тугу і безвыходнасць.

– А... А давайце, давайце я вас пачастую добрай вячэрай, ага? Тут павінна быць кавярня, там няспешна пасядзім... ну, хадземце! І гэта, чакайце... – Мацвею падалося мала гэтага праяўлення сваёй увагі да чалавечай бяды, і ён прапанаваў спешна, мо і баючыся сам перадумаць: – Паедзем да мяне! У нас неблагі гарадок, ёсць прадпрыемствы, можна знайсці працу. Я з маці жыву, кватэра трохпакаёвая, па першым часе пажывяце без праблем. Вы не думайце, у мяне добрая мама, былая настаўніца, яна ўсё зразумее...

Ён казаў і бачыў, як з сініх вачэй дзяўчыны пакаціліся слёзы, і спужаўся, замаўчаў. Паліна не адказвала, схіліла галаву. Слёзы зрываліся з твару і падалі на зялёную пластыкавую сталёніцу.

– Прабачце, я не хацеў вас пакрыўдзіць, – разгубіўся Мацвей.

– Я не пакрыўдзілася, што вы, – адказала Паліна, старанна ацерла твар сурвэткай. – У вас самога такія праблемы, а вы мне... А вось я згаджуся? – усміхнулася скрозь слёзы. – Мне ж праўда няма куды падзецца з гэтага вакзала.

– Ну дык і згаджайцеся! – угаворваў Мацвей, якому раптам стала надзвычай важна дапамагчы. – Праўду кажу: пажывяце без усякіх пытанняў столькі, колькі вам патрабуецца, а там нешта і прыдумаецца.

Яму самому паверылася ў шчаслівае завяршэнне гісторыі Паліны: уладкуецца яна на іх райцэнтрыўскі завод, перавядзецца на завочнае, закончыць вучобу... І наладзіцца ўсё. Ён сказаў услых свае думкі, заспяшаўся далей:

– Але, хадземце ў кавярню! Гэтымі піражкамі не наясіся, а нам ехаць

ую ноч, гэта такі цягнік да нас ходзіць, мы яго кругасветным клічам... Адно, чакайце, напачатку я збегаю куплю білеты, добра? А вы пабудзеце з маімі рэчамі, бо, заплечнік, халера, цяжкі.

– Добра, – нечакана цвёрда, нібыта адважыўшыся на скачок, адказала дзяўчына, нагнулася – Мацвей заўважыў ля яе ног вялізны шэры чамадан на калёсіках – узялася за ягоную ручку, падалася з-за століка. – Вядзіце.

Неспадзявана з’явілася справа – важная, сур’ёзная. І свая бяда трошкі захінулася чужым горам. У яго хоць адліковая кропка, якая аказалася сённяшнім такім важным адкрыццём: не ўсё страчана дарэшты, калі ёсць куды вяртацца.

Ён здаў свой білет, узяў два другія – каб у адным купэ. Затым вячэралі ў кавярні, прасядзелі доўга – не было куды спяшацца, іх ніхто не гнаў, бо наведвальнікаў было вобмаль. Расказваў больш Мацвей, у яго бадай што цэлая дэтэктыўная гісторыя атрымалася.

– А ты і праўда падумаць на некага не можаш? – спытала Паліна (яны на парозе кавярні дамовіліся на “ты”).

– Праўда. Адкуль у маім матрацы тья лістоўкі – ніяк не ўцяплю. Хто іх там хаваў? Чаго шкада, дык гэта нататніка. Там столькі розных думак было занатавана, практычна гатовая ідэя сістэмы кіравання на аснове алгарытму. Карацей, прынцыпова новая, у разы эканомней і хуткасней за існуючыя!

– Дык аднаві.

– Давядзецца. А ты, прабач, што цікаўлюся, размаўляю з табой, дык жа... Карацей, чаму сесію не здала? Цяжка?

Паліна засмяялася коратка ў адказ.

– Хацеў сказаць: не дурная з выгляду? Ну так, вучыцца мне лёгка было. І здала б усё. Каханне. Ага, закахалася бы дурніца. Чатыры месяцы ў тумане. Траціла апошнія грошы на падарункі яму, сама апранахі купляла, каб яму спадабацца.

– Не ацаніў? – асцярожна пацікавіўся Мацвей – тая нітачка агульнага даверу, якая ўзнікла яшчэ з яшчэ ад частавання піражкамі, ужо выглядала моцнай, але не настолькі, каб лезці з роспытамі аб асабістым так глыбока.

– Чаму ж? Ён з такіх свалачэй, што не толькі ацэньваюць, але і карыстаюць.

– Прабач... – няўцямна павёў рукамі ў бакі Мацвей.

– Вой, ты па праўдзе нейкі занадта далёкі ад рэальнага жыцця, – ласкава ўсміхнулася, бы меншаму брату, Паліна. – Ну, зразумеў, што я – закаханая і на ўсё згодная, дык папіў і паеў за мае грошы, і ў ложку задавальненне атрымаў. Карацей, усё як заўсёды. Апамяталася – позна было. Ды і апамяталася не тады, калі пра адлічэнне казалі, а як ён паслаў брыдка і далёка. Праплакала дзень – і выплакала каханне.

Сваю маці Мацвей папярэдзіў, што прыедзе не адзін, сказаў як ёсць: дзяўчыне няма куды падзецца, то хай пажыве месяц-другі. Маці, шакаваная арыштам, судом, адлічэннем сына, ныйнакш успрыняла гэтую навіну як мілую нязначную дробязь: што ж, як конь здох, хай і хамут крадуць.

Яны прыехалі рана, горад яшчэ спаў у вогкім сутонні. Да дома даехалі на таксоўцы. Падняліся па лесвіцы на трэці паверх, тут Паліна спынілася на пляцоўцы і ціха прашаптала, не саромячыся:

– Божачка, што я раблю? Малю цябе, дай мне хоць нейкі знак, ці я раблю правільна, я ўжо столькі напамылялася.

– Варта ж было перахрысціцца, – заўважыў Мацвей. – Хадзем, яшчэ адзін паверх.

– Хвілінку пастой...

– Проста аддыхацца, ці знаку чакаць? – ужо пакпіў незласліва Мацвей.

– А ты не верыш у Бога? – проста спытала Паліна.

– З таго, што я ў свой час прачытаў, я зразумеў: вера сама па сабе ёсць самы эфектыўны спосаб перакласці адказнасць з сябе на прыдуманнага людзьмі ўсемагутнага ўладара. Бедны стваральнік сусвету! Знаў бы ён, колькі сабак на яго навешалі. Давай разам уявім: ён там адзін, самотны ў Сусвеце. У тым Сусвеце – мільярды метагалактык, у тых метагалактыках – мільярды галактык, у тых галактыках – мільярды зорных сістэм з мільярдамі планет, дзе ў нейкай можа быць жыццё. І ён, замест таго, каб вырашаць лёс соцень мільёнаў планет – бо паблізу збіраецца ўспыхаць звышновая зорка, думае: які б знак падаць дзяўчыне, каб яна смялей пераступіла парог? – закончыў з усмешкай Мацвей. – Пайшлі, мама папрэджаная, я казаў табе, што яна ўсё зразумее.

Маці сустрэла іх з тварам, на якім уважлівы мог пабачыць цень трывогі. Першае, што сарамліва папрасіла Паліна – дазволу скарыстацца ванным пакоем.

Стол ужо быў сабраны – бутэрброды ў талерцы, стаялі кубкі, у імбрыку заварвалася гарбата.

– Што гэта за дзяўчына, сыноч? – ціха і сур’ёзна спытала маці, падпіршы шчаку рукой. Мабыць, пра галоўнае – што здарылася з сынам – яна мелася гаварыць пазней.

– Не ведаю, мама, – шчыра прамовіў Мацвей. – Але яна ў такой жыццёвай сітуацыі, што не прапанаваць ёй дапамогу я не змог. І ведаеш, мне стала самому неяк лягчэй глядзець на сваё.

– Ты яе зусім-зусім не ведаеш?

– Так, зусім-зусім. Не перажывай, у нас няма чаго красці.

– Красці, канечне, няма чаго. Я і не перажываю, думала... думала, што гэта твая дзяўчына, што ты прыдумаў.

– Навошта мне прыдумляць?

– Мо саромеешся казаць. Сёння моладзь жыве па іншых законах. Ні рэгістрацыі не абавязкова, ні вяселля. Дык вам асобна паслаць?

Мацвей успыхнуў чырванню. Першы раз за гэтыя гадзіны ён падумаў пра Паліну менавіта як пра жанчыну тады, калі яна распранулася ў іх кватэры і разбэрсвала шнуркі даволі патрапаных красовак. Між швэдрам і нізкім поясам джынсаў свяцілася шырокая паласа белага дзявочага цела і яшчэ – вузкія паскі трусікаў. Ён імкліва адвёў позірк, але адчуваў, што маці падгледзела і пабачыла, як усхваляваў яго той момант.

– Асобна, што ты! Яна проста кватарантка ў нас. На месяц які, там, думаю, наладзіцца ў яе. Яна не выглядае цяжкім-ляжкім.

Паліна ўправілася хутка, выйшла з ручніком на галаве, у мятым, але чыстым халаціку, які адкрываў яе калені, і Мацвей не мог не звярнуць на іх увагу – круглявыя, роўныя. Зусім іншым выглядаў твар Паліны, з яго знік шэры цень безвыходнасці, ён быў ружовым з лёгкай сарамлівай усмешкай. Паліна падзякавала, папрасіла прабачэння, што давялося яе чакаць, вярнулася ў вітальню, пакорпалася ў сваім чамадане і прынесла, працягнула маці Мацвея свой пашпарт:

– Ганна Антонаўна, прабачце, вось...

– Не трэба выбачацца, а разумець ты сама павінна, не маленькая: свет сёння ненадзейны, – адказала маці Мацвея, спакойна разгарнула пашпарт, зірнула на картку, пачытала звесткі, пагартала старонкі. – Добра, дзеванька, жыві сабе...

Мацвей распавядаў маці падрабязна пра ўсё, што з ім здарылася, за сталом, прымаючы Паліну хай не як сваю сямейніцу, дык сябрам. Маці не перапыняла, слухала ўважліва, ціхенька і гаротна ківала галавой.

– Сыннок, а ты не думаеш, што гэта спецыяльна зрабілі табе? – спытала, калі Мацвей замаўчаў.

– Мне? Спецыяльна? – агаломшана паўтарыў Мацвей. – Але каму гэта спатрэбілася і навошта?

– Усё некалі адкрыецца, усяму свой канец прыходзіць, – задумліва прагаварыла маці. – Ідзіце, кладзіцеся... Пайшлі, Палінка, я табе пакажу твой пакой, дзе што класці. Пазней мы прыбяром лішнія, каб табе вальней было...

Грошай у маці, прыхаваных “на чорны дзень”, было на ўкладзе ў банку каля двухсот долараў у беларускіх рублях. Пагаварылі і вырашылі: няхай паляжаць. За тры дні Мацвей абышоў практычна ўсе прадпрыемствы ў райцэнтры, завітаў да прыватнікаў, пабываў на біржы працы, прагледзеў мясцовую газету з аб’явамі. Працы не было. Зусім. Тое, што прапаноўвалі, было падобным на здзек: на заробак у сто долараў нельга было пракарміцца, не тое што адкласці на патрэбы. Дзіўна, але справы ў Паліны вырашыліся літаральна ў першы ж дзень – у камунгасе ёй прапанавалі нейкую работу, пра якую Паліна сціпла сказала: буду спецыялістам па ачыстцы вод. Інтэрнат паабяцалі, але бліжэй да восені, гэты ход кіраўніцтва быў зразумелым: паглядзяць напачатку, а потым ўжо падумаюць, ці варта даваць.

Маці Мацвея з кожным днём адчувала сябе горай – яна часта ляжала ў сваім пакоі, ёй балела галава. У першы дзень прыезду яна выглядала куды весялейшай, а вось цяпер, дарэшты асэнсаванайшы паразу сына, не дуждала маўкліва насіць у сабе боль.

Вестка Мацвея пра тое, што ён намерваецца звязвацца з невядомым яму працадаўцам, каб патрапіць на заробкі ў Расію, напалохалі Ганну Антонаўну. Мацвей, як мог, супакойваў маці: гэта ж усяго на месяц які, каб разабрацца з доўгам! А пацяплее – уладкуецца да прыватных будаўнікоў. Дый варта думаць, ваенкамат на яго не забыўся. Вечарам ён патэлефанаваў па нумары, які яму даў Андрусь. На заўтра прызначылі сустрэчу.

Мужчына гадоў трыццаці быў лаканічным:

– Праз тры дні вязу брыгаду. Яна ўкамплектованая. Са мной яшчэ едуць трое такіх як ты, адзіночак. Там кшталту біржы, падсобнікаў усякі раз пытаюць. Патэлефануеш, скажу час дакладны і месца. Адзенне, ежы дні на тры, пакуль уладкуешся, грошай трохі, пашпарт...

У вызначаны дзень у пяць гадзін раніцы Мацвей з напакаваным заплечнікам пакідаў кватэру. Маці абняла яго, і плечы яе заторгаліся:

– Ой, не ехаў бы ты, сыннок...

– Усё будзе добра, мама! Палова мужчын на заробкі ездзіць, вунь хаты ўжо сабе пабудаваў, сама ведаеш!

– Чула, сыннок...

Паліна выйшла з пакоя ў накінутым на доўгую начную кашулю халаціку, падала руку:

- Шчасліва табе, Мацвей.
- Дзякуй! Не сварыцца тут...

Частка 6

У мікрааўтобусе Мацвей памкнуўся заняць месца на задніх сядзеннях, але адзін з мужчын, які сядзеў там, папярэдзіў:

- Хлопча, тут наша кампанія. Садзіся там.

Крануліся, выехалі. Сядзенні былі не надта зручнымі. Пакрысе за вокнамі развіднела як след, мужчыны ззаду ажывіліся, пачалі корпацца ў сваіх рэчмяшках. У салоне востра запахла варанымі яйкамі і гарэлкай. Мужчыны выпівалі доўга, пакрысе набірала гучнасць і эмоцыі іх размова, сэнс якой старонні ўхапіць не мог. Урэшце яны сцішыліся – паснулі.

Яны, сямёра, відавочна, былі брыгадай. Астатнія пяцёра, між якімі быў і Мацвей, заставаліся самі па сабе. Мацвей прыглядаўся да спадарожнікаў: малады, як і ён, хлопец, прысеў наперадзе, яшчэ трое патрапанага выгляду, падобныя сваімі тварамі з выразнай пячаткай пастаяннага ўжывання алкаголю. Адзін з такіх быў побач з Мацвеем, спытаў з паддобрываннем:

- Слухай, мо каб апахмяліцца крышку? Не пачастуеш?

Ад яго несла, апроч перагару, лекамі, і Мацвей напачатку здзівіўся: чаго хворы папёрся ў дарогу, як да яго дайшло: мужчына пахмяляўся настойкай нечага на спірце. Ён адмоўна моўчкі пакруціў галавой, не паварочваючыся да мужчыны.

Наймальнік, з якім напярэдадні сустракаўся Мацвей, не ехаў: ён паведаміў Мацвею і іншым “аднаасобнікам”, што аўтамабіль сустрэнуць і ім прапануюць розныя месцы, на выбар. Было трохкі трывожна, але Мацвея займалі думкі пра сваё: і ў сне дурным не магло прысніцца, што ён, замест таго, каб працаваць у лабараторыі ці рабіць чарговыя разлікі, будзе ехаць некуды пад Маскву (у Каломну, казаў наймальнік), каб патрапіць на якую будоўлю рабочым, жыць у вагончыку ці хлёўчуку, працаваць цяжка фізічна. І згадаў Паліну: як знянацку ўсё змянілася ў яе жыцці: была сям’я, бабуля, дом. І каханы. А цяпер яна ў чужым горадзе, кватаруе ў чужым жытле, і самымі блізкімі ёй людзьмі – ён, Мацвей, ды ягоная маці.

Думкі пра Паліну адгукнуліся цеплынёй. За гэтыя некалькі дзён нечакана склалася ўражанне, быццам яна даўно жыве з імі, яны з маці ведаюць яе з маленства. Мо пасадзейнічала таму яе шчырасць у іх першы агульны сняданак і шчырасць Мацвея перад ёй. Маці ягоная, не бачна было, каб падціснула хоць раз вусны на словы ці дзеянні Паліны. А тая пачувалася ў кватэры хоць і сціпла, але не затурканай папялушкай: есці два вечары гатавала на ўсіх, мармычучы сабе песню пад нос, падцірала падлогу на кухні і ў пакоі, які стаў ейным, жвава, ці не грацыёзна. Мацвей, згадаваючы дзяўчыну, адчуў, што аспярожна люляе ў душы карцінку іх расстання: Паліна выйшла з пакоя зусім не заспаная. Ён амаль фізічна адчуў у тую хвілінку цяпло цела, якое сыходзіла ад яе. Пальцы ў ягонай руцэ ледзь-ледзь уздрыгнулі падчас кароткага развітання. Яшчэ тады падумалася: каб Паліна абняла яго, то было б зразумелым і натуральным...

Мацвей заплюшчыў вочы, але сон ніяк не ішоў. Дзесяць гадзін дарогі вымучылі. Рабілі кароткія прыпынкі, бо мужчыны спынялі аўтобус то па патрэбе, то на перакур. Ніхто не загаворваў з Мацвеем, нават ягоны равеснік. Ды і сам Мацвей не імкнуўся да кантактаў.

Нарэшце прыехалі. Вадзіцель яшчэ раней з некім размаўляў па тэлефоне, то тых, хто не ў брыгадзе, чакалі двое. Першае, што кінулася ў вочы Мацвею: гэтыя мужчыны не хавалі сваёй грэблівасці, гледзячы на іх пяцярых, якія ехалі ў адзіноце наймацца рознарабочымі.

– Так, вы трое, – звярнуўся загадна адзін з мужчын да трох старэйшых спадарожнікаў, якія скучкаваліся асабняком: – Грузчыкамі на рынак зджаеце?

– Як дасі пахмяліцца, адразу і пачнём, – залыбіўся ў адказ адзін з іх.

– Пайшлі...

Другі мужчына, нізкага росту, з акуратнай шчэцію на твары і паголенымі рупліва шчокамі, звярнуўся да Мацвея і ягонага земляка:

– Вы першы раз выправіліся на заробкі? – Адзначыў маўклівыя згодныя кіўкі галовамі, прадоўжыў: – Разумею... Набіраем брыгаду на адзін вялікі аб'ект. Работы на год ці болей. Сур'ёзныя працадаўцы, добрыя грошы. Праўда, не тут. Валгаград. Вашых з Беларусі там ужо многа брыгад працуе. Вахтавы метад, тры тыдні працы, дзесяць дзён дома. Бетонныя работы. Нялёгка, але ўмовы добрыя – там цэлыя рабочыя пасёлак з вагончыкаў, сталоўка ёсць. Аванс па прыездзе. На месца паедзем камфортна: у фуры зроблены спальныя месцы. Наступным разам будзеце дабірацца самі, як захочаце. Вада, сухпай на двое сутак. Дзесяць чалавек ужо ёсць, згаджаецца – хадзем са мной...

Першы раз Мацвей і малады хлопец перагледзіліся, як даючы адзін другому згоду.

– Ідзем, – хлопец падняў з зямлі заплечнік.

Мацвей зрабіў тое ж.

Селі ў іншы мікрааўтобус, там ужо было чалавек шэсць з такімі ж аб'ёмнымі заплечнікамі, і, відавочна, гэтаксама незнаёмыя між сабой.

– Зараз выедзем за горад, там пункт збору, – стаў тлумачыць нізкарослы. – Дарэчы, гэта кавярня, можна паесці гарачага. Каму памяняць доллары – я магу. Курс звычайны. Грошы можаце траціць спакойна: аванс па прыездзе, – паўтарыў ён абяцанне.

Практычна ўсе за паўгадзіны шляху скарысталіся прапанаванай паслугай, Мацвей таксама атрымаў за ўзятыя дома доллары расійскія рублі.

Пах у кавярні – былым чыгуначным вагоне – апетыту не выклікаў, але ў чаргу па ежу сталі ўсе, і Мацвей, падпарадкаваны гэтым агульным дзействам. Ягоны зямляк стаяў паперадзе, прапанаваў:

– Возьмем па дзвесце? – кіўнуў на касу, дзе буфетчык разлічваў і наліваў гарэлку ў пластыкаўкі. – Ноч ехаць, спаць лепей. А тут глядзі – капейкі каштуе, у нас удвая даражэй.

– Не, я не буду, – адмовіўся Мацвей, хвіліну павагаўшыся.

Хлопец паціснуў плячыма, крануў за плячо папярэдняга і між імі завязалася гутарка, яны і селі разам за стол. Мацвей мусіў чакаць, пакуль для яго вызваліцца месца. Аднекуль з'явілася інфармацыя, што машына прыйдзе толькі праз гадзіны дзве, мужчыны ўжо перазнаёміліся, пацягнуліся зноў да касы – па чарговыя порцыі.

Праз тры гадзіны ля кавярні нарэшце спынілася фура, і той самы нізкарослы са шчэцію стаў гукаць усіх на вуліцу. З цвярозых заставаўся адзін Мацвей. Некаторых мужчын давалося раскатурхваць.

Ужо надыходзіў вечар, калі фура кранулася. Сядзячы ў зачыненым наглуха, без адзінага акенца, вялізным прычэпе, асветленым трыма ць-

мянымі лямпачкамі на столі, на старым матрацы, які, трэба разумець, і быў тым абяцаным спальным месцам, Мацвей міжволі думаў: гэтая кавярня як месца збору, гадзіны чакання – усё між сабой звязана, бо ці так борзда палезлі б у чорнае і глухое нутро фуры будучыя бетоншчыкі, каб не яднала іх ўсіх адно жаданне: упасці і спаць...

Пад галаву Мацвей паклаў запlechнік. І хоць холадна ў фуры не было – працаваў каларыфер, гнаў гарачы струмень паветра, але лёг і накрыўся з галавой тонкай шарсцяной коўдрай сіняга колеру з белымі паскамі. Хацелася адгарадзіцца ад усяго, і нейкае дзіцячае кволае спадзяванне варушылася ў галаве: варта заснуць – і прачнешся тады ў сваім пакоі ў інтэрнаце, а гэта ўсё – сон, цяжкі, доўгі...

За ноч спыняліся двойчы – мужыкі ціскалі на паказаную ім раней кнопку, каб выйсці да ветру. Курьлі наўпрост у фуры – тут хапала дробных скразнякоў, праз якія выпягваўся цыгарэтны дым.

Ужо і развіднела добра, вадзіцель паабяцаў раней, што спыніцца ля добрае кавярні, каб паесці гарачага, а фура ляцела і ляцела далей. Практычна ва ўсіх разрадзіліся мабільнікі – тут падзарадзіць не было як. Адключыўся і мабільнік Мацвея, паказаўшы апошні раз час – была палова адзінацатай. Фура ўрэшце збавіла ход і прыпынілася. Дзверы шырока расхінуліся, вадзіцель гукнуў:

– Эй, вылазь, каму шашлык гарачы, каму плоў, каму шурпу – усё свежае і смачнае!

Гэтыя словы ў фуры сустрэлі радасным гулам. У кавярні іх, пэўна, чакалі – заказанае прыносілі бегма, абслугоўвалі ветліва. Мацвей сядзеў за сталом з трыма мужыкамі, якія, відавочна, паспелі пасябраваць. Бачыў, як засвяціліся іхнія вочы ад гарачых страваў, ад гарэлкі ў шклянках (яе прапанавалі яшчэ да гарачага). Як жа мала іншы раз трэба чалавеку для шчасця: пахмяліцца і добра закусіць, седзячы за чыстым сталом...

На гэты раз Мацвей прынцыпова адмовіўся піць – недзе раней прачытаў, што каб не стаць алкаголікам, дастаткова выконваць усяго два простыя правілы: не спажываць алкаголю раней за пяць гадзін вечара і не пахмяляцца.

На яго забыліся адразу ж.

Снедалі (ці рана абедалі) недзе з гадзіну, нарэшце іх начальнік – той самы чарнявы нізкарослы, стаў прыспешваць:

– Заканчвайце, хто жадае – бярыце з сабой у дарогу. Нам яшчэ нямала ехаць...

Тут Мацвей насцярожыўся. Чаму – нямала? Яны выехалі вечарам, у дарозе больш за дванаццаць гадзін... Ад Масквы да Валгаграда... колькі ж там? Ну, хай тысяча кіламетраў. Але ж за 10 гадзін павінны прыехаць, фура, адчувальна ж, бяжыць недзе пад сотню.

Ён знарок прыпыніўся на выхадзе, пачакаў наймальніка:

– Здаецца, ужо б павінны прыехаць?

Твар мужчыны непрыемна скрывіўся, ён ўважліва ўгледзеўся ў цвярозыя вочы Мацвея і нехаця выпіснуў з сябе:

– Вы спалі, а вадзіцелі не павінны былі спаць? Дарога была зусім дрэннай, ледзь валакліся. Цяпер у аб'езд паедзем – наперадзе рамонт... даедзем...

Мацвей хацеў запырэчыць: ён чуйна спаў, аўтамабіль ехаў усю ноч, але позірк наймальніка быў не проста халодным – варожым, пагрозлівым. І

прамаўчаў, палез за астатнімі ў фуру, дзе большасць мужыкоў ужо працягвала пачатае баляванне ў кавярні.

Праз гадзін пяць збочылі некуды – пачало пагойдваць, праз шчыліны стаў прабівацца пыл. Праз паўгадзіны спыніліся, дзверы разнасцежыліся:

– Выгружаемся з рэчамі!

Удалечыні былі горы – і на іх многія пачалі дзівіцца. Машына спынілася ля нейкай вялікай будыніны. Некалькі розных машын стаялі на стаянцы, у асноўным – мікрааўтобусы, стаялі-хадзілі людзі, мужчыны, жанчын не было відаць увогуле. Побач з наймальнікам стаяў паліцыянт з кароткім аўтаматам цераз плячо.

– Мы прыехалі! – гучна загаварыў наймальнік. – Зараз такое патрабаванне, вы мыцеся ў лазні, – ён паказаў рукой на будыніну. – Гэта санпрапускнік, без яго далей нам нельга, за гэтым вось як пільна сочаць, – усміхнуўся ён у бок паліцыянта. – Пасля пераапранаецца – вам усё выдадуць.

Да яго падышоў нехта, мабыць, з работнікаў гэтага санпрапускніка, каўказкай знешнасці, з рэчамі ў руках, наймальнік стаў перабіраць тыя рэчы і паказаваць – куртка, сарочка, штаны, ніжняя бялізна.

– Ёсць усе памеры, хуценька назавіце свае, і памеры абутку, усё запішучь і пакладуць для вас.

Каўказец з адзеннем стаў запісваць лічбы – нумары выкрыквалі бадзёра, бо ўсіх уразіў падыход да справы: і аванс паабяцалі, і лазня, спецвопратка...

Пайшлі ў будынак, доўгім калідорам – у пакой для распранання са шкапікамі.

– Не бойцеся, рэчы пакідайце смела, тут ахова, – заспакойваў іх каўказец. – Распранайцеся, праз тыя дзверы, па калідорчыку – у мыйню. Тазікі, мыла – там. Парылкі няма... мылам мыцца абавязкова, яно спецыяльнае, дэзынфіцыруе.

...Толькі паспеў апошні набраць ваду ў тазік з двух вялікіх кранаў, як у сцяне неспадзеўкі расчыніліся дзверы, адтуль у цьмяную мыйню бліснула зыркае дзённае святло, мільганулі цені і пачуўся злы гартанны крык:

– Выходзь усе! Бягом! Хутка выходзь!

Разгубленыя голяя мужчыны тапталіся на месцы ля лаваў, гледзячы няўцямна на двух рослых мацакоў у ці то вайскавай, ці то міліцэйскай форме з кароткімі аўтаматамі.

– Дык не памыліся яшчэ, – пачуўся нечы голас, і на яго кінуўся адзін аўтаматчык:

– Выходзь, сука!

Размахнуўся і штурхнуў у спіну голага чалавека аўтаматам. Мужчына ледзь утрымаўся на нагах, падбегаў падаўся да дзвярэй. За ім – астатнія, збянтэжаныя.

Там быў падворак, невялікі, агароджаны высокім металічным плотам, шчыльным. Яшчэ двое было з аўтаматамі. З усіх бакоў нёсся рэзкі пагрозлівы крык:

– Хутчэй! Бягом! Да сцяны ўсе, да сцяны шчыльней!

Мацвей быў у сярэдзіне натоўпу. Аглушаны, як і іншыя, ён адной рукой інстынктыўна прыкрываў саромнае месца, другой балансаваў, каб не ўпасці ў таўханіне.

Іх урэшце паставілі ўсіх ля агароджы – голых, бездапаможных супраць апранутых і са зброяй.

– Вы ў Чачні і мусіце працаваць, – казаў адзін у форме, мо старэйшы. – Тут нашы законы, а вы – па-за законам. Хто будзе паслухмяны – той будзе жыць. Вы тут бурьлі і забівалі нашых, цяпер будзеце будаваць...

Сярод іх, голых мужчын, пачуўся рух, наперад падаўся мо самы рослы і дужы на выгляд:

– Што за фігня? Ды я, сука, зараз...

І тады пачуліся стрэлы – аглушальная, кароткая чарга па-над галовамі. Да гэтага рослага падскочылі двое, і ён атрымаў зараз жа два ўдары – у жывот і ў твар прыкладамі аўтаматаў. Сагнуўся на калені, і яго ўдарылі па галаве, шыі, ляжачага колькі разоў выцялі нагамі...

Шэраг голых мужчын ля агароджы замёр у страху.

Мацвей не быў ні шакаваны моцна, ні разгублены дашчэнт. Усё нібы праходзіла збоку, яго не тычылася. Ці чакаў ён менавіта такога?

Рослы мужчына ўстаў на калені, расціраў кроў па твары. Нехта выносіў з будынка іхнія рэчы, кідаў у кучу.

– Усе ўсё зразумелі? – хіжа ўсміхнуўся старэйшы з аўтаматам. – Вашыя дакументы будуць у вашых гаспадароў. Кожны атрымае свайго...

Голыя мужчыны, цалкам разгубленыя, мерзлі на стылым паветры, пераступалі з нагі на нагу, цярпліва чакалі з’яўлення на двары чарговага “кушца” – каўказца ў цывільным адзенні. Той тыцкаў пальцам у аднаго-двух ці трох чалавек, тых выпягвалі з агульнага збою, прымушалі спешна апрануцца, і яны знікалі за варотамі.

Мацвея выбраў малады, можа, трохі старэйшы за яго, чачэнец, з густой шчэцю на твары і кароткай чорнай барадой. Загадаў апранацца, сам тым часам уважліва вывучаў ягоны пашпарт.

– Беларусь? Мой бацька быў там... за мной! – скамандаваў.

Бегчы не было куды. Мацвей толькі цяпер пабачыў, што да гэтага “санпрапускніка”, які мясіўся ля падножжа невысокай гары, ішла адзіная дарога. Яго давялі да патрапанага “ўазіка”, пасадзілі на заднім сядзенні. Салон унутры быў падзелены кратамі з тонкага дроту на дзве часткі. Такім чынам Мацвей апынуўся бы ў невялікай камеры. Вокны дзвярэй былі таксама закратаваныя, ручкі з іх – знятыя. Малады чачэнец сеў наперадзе, кінуў кіроўцу:

– Паехалі...

“Уазік” трэсла і кідала – з шашы звярнулі на іншую дарогу. Мацвей пакутліва разважаў над тым, чым урэшце гэта закончыцца. Ён ведаў пра чачэнскую вайну, чытаў пра канфлікт гэтай рэспублікі з Расіяй. Але ён – прычым?

Кідала і трэсла аўтамабіль, вытрасала з ягонай свядомасці ўсё, што было звязана з мінулым жыццём. Крыўда – на лёс, на жыццё, расла, запаўняла нутро. За што яму так? Дзе ён каму што зрабіў дрэннага? Ён жа не лез ні ў якія спрэчкі-мітрэнгі, ён займаўся тым, што нічым не магло шкодзіць людзям. Ён хацеў быць вучоным, сапраўдным вучоным...

Пачаліся горы. Спыніліся на нейкім мосце праз раку – яна шумела недзе далёка ўнізе. Чарнабароды чачэнец выйшаў з будкі, зазірнуў у салон, з ім загаварылі. І гэты момант стаў для Мацвея пераломным – ён не разумеў мовы. Дарэшты ўсвядоміў сваё становішча: ён у чужым краі, сярод чужых людзей, без грошай (іх забралі разам з пашпартам), без дакументаў, без ведання, куды ісці, калі б нават і мог ісці. Ягоны “гаспадар” павярнуўся да Мацвея, павёў галавой на таго, хто стаяў ля “ўазіка”:

– Глядзі... Гэта сюды адзіная дарога і адзіны мост, які ахоўваецца. Надумаеш збягаць, помні пра гэта. Цябе не прыстрэляць адразу, але ты папросіш, каб застрэлілі. Запомні яшчэ: тут табе ніхто не дасць глытка вады, мы ненавідзім вас, рускіх...

– Я – беларус, – змог запырачыць Мацвей.

– Пляваць... Для нас вы аднолькавыя гяуры.

І зноў была дарога, вузкая – аўтамабіль ці не драпаў бокам скалы, з другога боку – глыбокая цясніна.

...Старому чачэнецу ў чорным доўгім халаце з поясам, з пасівелай доўгай барадой было каля шасцідзесяці, хоць хто яго ведае, мо меней ці болей. Ён наблізіўся да Мацвея, бесцырымонна, бы ў якой жывёліны, памацаў рукі, зірнуў у вочы – і Мацвей адчуў, што стары сапраўды разглядае яго, як рабочую жывёлу. Кіўком галавы і кароткім “ідзі” ён загадаў Мацвею ісці за ім.

Тут было жылло: гара мела вялізную выемку ў сваім баку, і ў гэтым зацішку – вялікі надворак, невялікая хата, круглая печ, хлёўчукі. Да аднаго з іх пасунуўся стары, адчыніў дзверы.

– Тут будзеш жыць. Печку многа не паліць. Будзеш працаваць – будзеш есці.

Падышоў маладзейшы чачэнец з “ўазіка”.

– Ты добра працуеш – добра жывеш. Я тут буду бываць кожныя тры дні. Хай ларамэ стаг на цябе пакрыўдзіцца ці будзе незадаволены тваёй работай, я буду рэзаць на спіне паскамі тваю скуру і здзіраць. Запомніў?

Ён пытаўся з пагрозай і патрабаваннем адказу.

– Мне зразумела, – выпіснуў з сябе Мацвей.

Стары падпіхнуў яго ў хляўчук, Мацвей ступіў, і дзверцы за ім зачыніліся.

Частка 7

Знутры хляўчук выглядаў больш прывабліва: нізкая столь і сцены былі абмазаныя глінай ці яшчэ чым і пабеленыя. Невялікае акенца з мутнай шклінай. Ля адной сцяны – кшталту каміна, ляжалі дровы, нейкая скрыня. Узбоч двух другіх сцен – два драўляныя тапчаны, на левым ляжала свежая саломка і складзеная коўдра, на правым грувасцілася куча рыззя, накінутая кавалкам чорнай поліэтыленавай плёнкі. Адтуль невыносна несла смуродам.

Мацвей прысеў на вольны тапчан, паставіў ля ног заплечнік.

І раптоўна навалілася, бы прарвала плаціну: адчай душыў, захацелася завьць дзіка, закрычаць, падхапіцца і бегчы, казаць гэтым людзям, што гэта памылка, што ён – будучы вучоны, паехаў зарабляць грошы, каб вярнуць доўг, што яго чакае дома маці, што гэта ўсё няправільна, нелагічна, гэта неверагодная памылка ў стройнай сістэме ягонага жыцця: трэба ўсё наладзіць, вярнуцца ў Мінск, пайсці да таго следчага і падпісаць паперку...

Колькі ён прасядзеў у здранцвенні, Мацвей не мог сказаць – заўважыў, што ў хлёўчуку прыкметна пацямнела. Да рэчаіснасці яго вярнуў холад. Прымусіў сябе ўзняцца, падышоў да каміна. Побач ляжалі дровы, карабок запалак, кавалкі кары. Стаў раскладаць агонь, злавіўшы сябе на думцы, што не рабіў тое так даўно. Ды і ці рабіў? У ягоных дзіцячых забавах і прыгодах не было вогнішчаў у лесе ўпотаікі ад дарослых. У студэнцтве

два ці тры разы яго, яшчэ не ўсім вядомага зануду, бралі з сабой аднагрупнікі, ды да такіх адказных дзеянняў ён дачынення не меў.

Але атрымалася – агеньчык засквірчэў на кавалку кары, захапіў у свой чырвоны палон дробныя галінкі. Дым не пацягнула адразу ў комін – ён напачатку разыходзіўся па хлеўчуку, салаткавы, удушлівы, збіраўся пад нізкай столлю. Заслязіліся вочы, Мацвей прылёг.

І адразу ж падхапіўся, перапужаны – не ўбачыў, а хутчэй адчуў ва-рушэнне ў кучы рыззя на суседнім тапчане. Ледзь не закрычаў, калі з-пад чорнай плёнкі долу пасунулася... чалавечая рука. З тахканнем сэрца недзе пад горлам падышоў і аспярожна адкінуў плёнку, стараючыся не дыхаць ад смуроду. Адкінуў і шэрую тонкую коўдру. І ўбачыў зарослы валасамі твар. Глыбока запалыя вочы расплюшчыліся.

– Ты хто? – спытаўся Мацвей.

Чалавек не зрэагаваў на пытанне.

Мацвей падскочыў да дзвярэй, штурхнуў іх, і яны адчыніліся. На двары яшчэ стаяў “уазік”, але нікога не было відно. У хацінцы свяцілася акно, і ён паспяшаўся да яе.

Дзверы хаты знянацку расчыніліся, выскачыў малады чачэнец, а за ім паказаўся стары. Мацвей не паспеў выдыхнуць свае словы, як чачэнец з размаху ўдарыў яго нагой у живот. Пякучы боль кінуў Мацвея на зямлю, ён сагнуўся, а на яго пасыпаліся яшчэ удары – у спіну, бакі, галаву. Не паспеў прыкрыць твар рукамі – цяжкі чаравік чачэнца прайшоўся па ягоным носе і роце. І ўсё гэта ў поўнай цішыні.

Колькі момантаў ён ляжаў нерухома, аглушаны і расціснуты. Малады падхапіў яго за каўнер, прымусіў узняцца. Мацвей ацёр абкрываўлены рот – у яго была разбітая губа.

– Сучара! Ты – жывёла, запомні! – запырскаў слінай у твар чачэнец, трымаючы яго за грудкі. – Цябе завялі ў стойла – там і сядзі, пакуль не пазавуць! Хто табе дазволіў хадзіць на нашай зямлі? Ты можаш хадзіць сваімі бруднымі лапамі толькі там, дзе ходзяць жывёлы, дзе табе дазваляць! Ты запомніў? Ну?!

– Запомніў... – праглынуў сліну з кроўю Мацвей. – Там... там чалавек ляжыць. Яму... ён, здаецца, хворы...

– А табе справа? Хай здыхае! Хто не працуе – таго не кормяць! Здохне – выкінем шакалам. І ты здохнеш, як не станеш слухацца. Ясна?

– Ясна...

– Прэч, гуяр! У хлеў, сука!

Нясцерпна балела ў жываце ад кожнага кроку. Мацвей датупаў да хлеўчука, зайшоў і прысеў. Нечакана адчуў сябе нібыта пад абаронай: тут сцены, столь, зачыненыя дзверы, полымя ў камінку разгарэлася і струменіла адчувальным цяплом, дым выпягнула праз комін.

Вось так і прывыкаюць жывёлы да свайго стойла, так яно робіцца мілым ім – бо ў стойле жывёлу не б'юць, падумаў Мацвей. Зірнуў на тапчан насупраць – мужчына ляжаў з адкрытымі вачыма.

Мацвей пачаў разбіраць свой запlechнік: застаўся цэлы выдадзены сухпай – тушонка, пачак галет, цукар, пакецік чаю, дома маці палажыла ладны кавалак сала, паўбохана хлеба, вэнджаную крамную каўбасу. Яшчэ вялікі пачак чаю, асобна ў пакеціку – самыя розныя таблеткі, маці настойвала, і ён мусіў узяць іх з сабой, папярэдне падпісаўшы кожную ўпакоўку: што ад прастуды, што ад паносу... Згадваў маці, якая ўгаворвала яго,

і ён паслухаўся: відэлец і лыжка, нож, місачка, два пластыкавыя кубкі. Пластыкавая “паўтарачка” з простаю вадой. Адпіў ён зусім нямнога за дарогу. Наблізіўся да мужчыны і спыніўся нерашуча: як яго нападць і ці хоча ён піць? Паднёс кубак з вадой да вуснаў, тья здрыгануліся і зрэнкі вачэй забегалі. Гэта надало смеласці, Мацвей падсунуў адну руку пад галаву мужчыны, прыўзняў. Мужчына піў, вада цякла за шыю...

Позірк мужчыны набыў асэнсаваны выгляд, ён імкнуўся разгледзець Мацвея. Вусны варухнуліся раз і другі, нарэшце мужчына выдыхнуў сіпла:

– Дзякуй.

Ён паспрабаваў сесці, Мацвей дапамог, скінуў чорную плёнку.

Мужчына сеў, прыхінуўшыся да сцяны. Твар ягоны быў неверагодна схуднелы, смуглы, аброслы густой, чорнай з сівізнай, шчэццю, але відавочна ён быў не каўказцам, хоць нос быў доўгі й заостраны яшчэ ад худобы.

– Яшчэ дай... – ціха папрасіў мужчына.

Ён папіў, гэта каштавала яму нямала высілкаў, зноў абапёрся на сцяну, замоўк. Мацвей падкінуў дроў у камін, паглядзеў, што за скрыня ля яго. Там быў стары задымлены чайнік, каваны трыножнік, гнутая і брудная алюмініевая міска з нямытай лыжкай. Ён спаласнуў чайнік вадой з бутэлькі, паставіў трыножнік у агмень, пасунуў пад яго галавешкі – збіраўся нагрэць чаю. Скрыню павярнуў бокам, склаў чорную плёнку і заслаў зверху – атрымаўся амаль столік, які заслаў ручніком з запlechніка. На яго стаў выкладаць хлеб, каўбасу, цукар. Паглядваў на мужчыну і заўважыў, што той неадрыўна сочыць за імправізаваным столікам, а ноздры ягоныя раздзімаліся ад дыхання. Пачуў пах ежы...

Чайнік закіпеў, Мацвей запарыў чай, кінуў цукар. Адрэзаў лусту хлеба, тонкіх скрылікаў сала і каўбасы, падсеў да мужчыны:

– Зможаце трымаць?

Мужчына пацягнуўся рукамі да ежы.

Ён каўтаў, амаль не жуючы. Піў чай, маленькімі глыткамі, але таропка і прагна. Мацвей забраў пусты кубак, мужчына сказаў заўважна падужэлым голасам:

– З кубкам асцярожней. Дызентэрыя ў мяне, пэўна. Прабач за смурод. І яшчэ налі...

Акенца пачарнела. Полымя з камінка асвятляла хляўчук, кідаючы водбліскі на сцены. Дроў заставалася мала, дзе браць болей, Мацвей не ведаў, таму непакоіўся: ноччу цёпла не будзе.

– У мяне... Тут маці надавала, таблеткі ёсць розныя.

– Давай, што маеш. Мо дапаможа, – папрасіў мужчына.

Падказаў Мацвею, што ў коміне ёсць невялікая юшка – каб за ноч не выпягвала цяпло. Ён лёг і заснуў, як адключыўся.

Дзіўна, але і Мацвей заснуў адразу, магчыма, эмацыйная перапоўненасць дарэшты стаміла яго – думаць пра нешта ён не мог.

Прачнуўся ад холаду. У хляўчуку панаваў паўзмрок – праз акенца сюды прабівалася шэрасць рання. Нацягнуў на сябе куртку, збіраючыся выйсці да ветру, і застыў ля дзвярэй: згадаў учарашняе, і живот адгукнуўся застылым болем.

– Выходзь, і за хляўчук – там яміна ёсць, – пачуўся голас мужчыны ад тапчана. Ён прачнуўся і пазіраў на Мацвея.

Мацвей смялей таўхануў дзверы і выйшаў у ранішняе сутонне.

Потым расклаў агонь у каміне з рэшткаў дроў, ашчадна спаласнуў рукі

вадой. За гэты час мужчына ўставаў і выходзіў на двор, трымаючыся за сцяну. Вярнуўся і прызнаўся:

– Выкінуў трусы, бо загадзіў. Не так смярдзець буду. Можа, хопіць сілы абмыцца пазней.

– Дапамаглі таблеткі? – пацікавіўся Мацвей.

– О, так. Яшчэ ёсць?

– Ёсць.

– І чаю многа завары, моцнага. Калі ласка, – дадаў ён, праглынуў таблеткі, выбіраючы іх языком з упакоўкі, і лёг.

Паспелі папіць чаю, як дзверы рыпнулі, раскрыліся:

– Выходзь!

Малады чачэнец пазіраў на Мацвея з крывой усмешкай.

– Трохі навучыўся, чмо? Зараз пойдзеш з гаспадаром, рабіць, што ён скажа. Ежу знойдзеш сваю во тут, – ён паказаў на драўляны цурбан ля дзвярэй хлёўчука. – Пытаньняў не задавай, рабі і будзеш жывы і сыты. Зразумела?

– Так, – ціха адказаў Мацвей.

– Ідзі за мной!

Стары павёў Мацвея ўглыб двара – там адкрылася вялікая прастора, нейкія пабудовы. Цягнула жывёльным духам. Стары адкрыў вароты вялікага хлява з нізкім дахам – у глыбіні былі загоны і авечкі ў іх.

– Чысціць! – сказаў, як варона каркнула, стары, паказаў рукой на кут, дзе стаялі драўляная рыдлёўка і самаробная тачка з адным колам. – Туды вынось, – паказаў рукой на кучу гною воддаль за хлявом. – Паслаць пасля, – і зноў рух рукой у напрамку ці то стажка, ці то кучы саломы ў другім баку двара.

Мацвей рушыў у закутак, авечкі выбеглі з яго, мэкаючы. Стары глядзеў, як Мацвей загрузіў першую тачку авечым дробным гноем, вывез яго. Мабыць, ён застаўся задаволены тым, як пачаў Мацвей, бо моўчкі сышоў.

Мацвей накідваў і накідваў гной у тачку, вывозіў, абярэмкамі насіў дробную салому, церушыў у загоншчыку. Праца пакрысе супакоіла – усё здавалася не такім і дрэнным, часовым: ён тут закончыць – і паедзе назад... Але ішла гадзіна за гадзінай, стомленасць атупляла. Хацелася піць і есці. Мінула, можа, гадзіны чатыры ці болей. Ён вычысціў практычна ўсю аўчарню. Стары нібы назіраў за ім аднекуль, прыйшоў, калі Мацвей узяўся за вываз гною з апошняга загоны.

– Есці ідзі. Адна гадзіна, – паказаў для дакладнасці адзін палец стары.

– А дзе рукі памыць? – вырвалася ў Мацвея.

Вочы старога бліснулі злосцю, але ён усё ж прасіпеў у адказ:

– За хлявом – ручай.

І праўда, за іх хлёўчуком, зрабіўшы колькі крокаў ад таго месца, дзе раніцай спраўляў патрэбу, Мацвей заўважыў абрыў, а ўнізе – невялікі ручай. Пашукаў вачыма – пабачыў спежку з выразаных у цвёрдай зямлі прыступак. Можа, гэты мужчына раней зрабіў.

Спусціўся. Вада была неверагодна халодная, зводзіла зубы. Ніжэй па цячэнні абмыў свае чаравікі з высокімі халявамі, якія маці спецыяльна набывала для гэтай паездкі. Ля рэдкіх кустоў прыпыніўся, вышукваючы сухое голле, ламаў, збіраючы ў абярэмак.

Ля дзвярэй хлёўчука на цурбане ляжала круглая ляпёшка і кавалак жоўтага, самаробнага, з тонкімі чорнымі валаскамі, пэўна, авечымі, сыру.

У хлеўчуку было холадна. Мужчына ляжаў, адкрыў вочы на Мацвея, ціха прамармытаў:

– Прабач, не здужаў падняцца. Да ветру ледзь схадзіў, хістае...

– Ды нічога, я хутка, – заспяшаўся Мацвей, быццам абавязаны быў як хутчэй раскласці агонь, нагрэць чаю. Нарэзаў сала, хлеба, падаў мужчыну, які здужаў самастойна сесці.

Гэтым разам ён еў нетаропка, піў чай, скіраваўшы задумлівы позірк некуды праз сцяну.

– Здаецца, вечнасць цэлую не піў сапраўднага чаю, – выдыхнуў ён і параіў: – Ты ляпёшку на кавалкі парві ды пакладзі сушыцца ля пячуркі, там палічка ёсць, – і патлумачыў: – Дамашнія харчы скоро скончацца, а гэтая ляпёшка з кавалкам сыра – на дзень. Раз на тыдзень дасць яшчэ кавалачак мяса, вельмі салёнага. На заробкі ехаў? – спытаўся.

– На заробкі, – нехаця, як у дурасці сваёй прызнаваўся, выдыхнуў Мацвей.

– Многа нашых тут апынуліся такім чынам, – са скрухай уздыхнуў мужчына. – Летась трапіўся сюды, трохі старэйшы за цябе. Уцячы паспрабаваў на трэці дзень. Лёгка дагналі, тут сабакі навучаныя. Ды і няма куды ўцякаць. Горы...

– Сапраўды, адна дарога?

– Сапраўды. За чатыры гады я тут усе ваколіцы абхадзіў... Ніжэй па дарозе – аул, селішча іхняе, там людзей шмат, а яны ўсе табе ворагі. Дакладней, ты ім усім вораг. Вышэй у горы – луг, там стары авечак пасе, але з яго спусціцца адно сюды. Гарам нельга верыць... Здаецца толькі, што прайсці лёгка, а як не ведаеш сцежкі – загінеш. Таго небараку злавілі і білі тры дні, затым звезлі некуды... То табе кажу наперад: раптам думка ўзнікла бегчы, бо ж быццам лёгка гэта, каб ведаў: гэта смерць у тваім выпадку. У гарах няма вады, няма ежы. А сустрэнеш чалавека-чачэнца – ён цябе заб'е і атрымае за тваю галаву ўзнагароду.

– Вы чатыры гады тут?

– Тры і дзевяць месяцаў. Кажы мне “ты”. Трапіў у палон падчас другой чачэнскай. Капітан расійскай арміі. А ты адкуль?

– З Беларусі. Мацвей.

– Праўда? Мая маці – з-пад Гомеля. У дзяцінстве я да бабулі ездзіў. Ды і бацька – беларус, але сірата, служыў, вось і панасіла па свеце – ад Германіі да Уладзівастока. Я таксама ў ваеннае ўляпаўся, тады яшчэ прэстыжна было. Хто ж думаў, што давядзецца людзей забіваць... І нядаўніх сваіх, савецкіх.

– А заць вас як? Цябе, – паправіўся Мацвей.

– Пакуль я тут, заві мяне Гракам. Ага, так і заві – Грак. Так мяне сябры ў роце звалі.

У дзверы стукнулі нечым, можа, палкай. Мацвей падхапіўся, нацягнуў курту. Стары чачэнец адыходзіў ад хлеўчука з кійком у руках.

“І праўда, як жывёліне навучанай – стукнуў, значыць, ідзі за мной”, – з прыкрасцю падумаў Мацвей.

Стары ішоў вядомай яму сцяжынкай, забіраючы вышэй у горы. Пачаўся нібыта лес – з незнаёмымі дрэвамі, калючым кустоўем. Стары спыніўся і скамандаваў:

– Дровы. Збірай сухое, – і кінуў пад ногі не яму, Мацвею, а сабе, невялікую вярочыну.

І сам сышоў.

Мацвей узяўся за работу, сам сабе даючы каманду не спяшацца, рабіць усё як мага павольней – няма сэнсу ні спяшацца, ні зрабіць лепш. Вышукваў вачыма сухое сучча, да якога мог дацягнуцца, углыбіўся ў гушчар, знайшоў паваленае ветрам ці ўпалае ад старасці дрэва з мноствам сухіх, але ж моцных сукоў. “А сякеру даць не асмеліўся”, – думаў ён пра старога чачэнца. – За жывёлу трымаеш, але ж баішся”.

Аднёс першую вязанку сучча на надворак, раздумаў хвіліну: ці ісці яшчэ, бо нідзе не было відно старога, і сам пацягнуўся ў гару. Яшчэ назбіраў.

Сонца заходзіла за далёкі горны хрыбет, ружовыя цені леглі на горы. Мацвей міжволі спыніўся і ўглядаўся ў нябачную раней прыгажосць. Горы не падаваліся страшнымі – наадварот, яны былі зусім блізка, іх, здавалася, лёгка перайсці, ісці далей, далей – пакуль стане сілаў і моцы, а сілы ж у яго многа, жылот ужо зусім не баліць ад таго ўдару. Успомніў словы Грака пра гэтую падманную лёгкасць. Мусіць, так і ёсць. Вось жа тут – зірнеш – дык проста зусім, але адно той сцяжынкай магчыма падняцца ў лясок.

З трэцяй ношкай стары сустрэў яго на надворку, і дзіўна, але твар быў не такім халодным. Бы гаспадар застаўся задаволены работай свайго коніка.

– Бяры сабе! Ламай паліць.

Сам ён трымаў у руках невялікую сякерку, відаць, збіраўся секчы сучча для сваіх патрэб.

Ля свайго хлёўчука Мацвей правошкаўся з дрэвамі яшчэ з гадзіну, паламаў надзіва цвёрдае сучча, каб можна было ўкласці яго ў печ.

Спусціўся да ручая памыць рукі і твар, адчуў ньючы боль у плячах і руках. І зразумеў, што тое ад непрывычкі – даўно ён апошні раз так працаваў фізічна.

Грак сустрэў яго кволай усмешкай:

– Вярнуўся мой выратавальнік!

Мацвей расклаў агонь, паставіў грэцца ваду, стаў гатаваць ежу.

– Як ты тут... Грак? – Мацвею не вельмі прыемна было звяртацца да чалавека па мянушцы.

– Добра, значна лепш, – адказаў той.

– То зараз есці будзем!

– Ашчаджай, Мацвей, – падказаў Грак. – Мiane з паўгода тут мучыў голад, пакуль прывык ды знайшоў магчымасць дзе яшчэ знайсці паесці...

– Дык і я знайду, – паспрабаваў быць бадзёрым Мацвей.

– Не знойдзеш да лета, – пакруціў адмоўна галавой Грак. – Вясна – самы галодны час...

– Табе лягчэй?

– Лягчэй! Дзякуй табе. Яшчэ б суткі ці двое – і выкінулі б у яр.

– Дык а чаму яны не лячылі?

– Бо мы горш за жывёлу, дзівак, – усміхнуўся Грак у адказ. – Жывёла ў іх – чыстая, а мы – не. Таму да нас падыходзіць можна не бліжэй за крок, калі не з нажом, каб прырэзаць. Старыя чачэнцы надта гэтага трымаюцца. Яны – вернікі, іх Алах забараняе ім кранацца нас, нячыстых іншаверцаў. Там калодзеж у двары – не паспрабуй вады дастаць, бо апаганіш для іх, неабходна асвятчаць яго па новай, а цябе будучь біць доўгімі палкамі як сабаку.

– А як яго завуць? Ну, старога гэтага? – нечакана пацікавіўся Мацвей.

– Табе яго імя без патрэбы, – сумна адказаў Грак. – Па імені яны звяр-

таюцца да сваіх, да роўных сабе. І ты не маеш права назваць яго імя. Бо будучь біць. Гэты, малады, пляменнік старога. У старога быў сын, прапаў у вайну. І мы адрабляем.

– Як адрабіць, чысцячы хлявы?

– Хлявы, хлопча, гэта драбязя, гэта не работа. Не хачу цябе пужаць, але праз тыдзень пацяплее, у гарах у пячоры можна будзе начаваць. Тады і пачнецца...

– Што пачнецца?

– Твая і мая работа, як мяне не прыстрэляць, – Грак паспрабаваў сесці лацвей, правяраючы сваю моц. – Не павінны прыстрэліць. У горы мы пойдзем. Там ёсць пячора адна, пачнем здабываць кварц. Ён не просты, руды такі, быццам іржавы. То золата ў ім. Радовішча маленькае, адна жыла, каб самому распрацоўваць – сабе даражэй. А калі нехта за ежу табе здабывае – дык льга атрымаць нейкія грошы. Старому казалі, што ягоны сын у палоне, у рускіх. І кошт вызначылі. Ён зарэзаў тры авечкі і купіў мяне – каб я яму здабываў тую руду. Цяпер цябе купіў. Я яго разумею. Хоць, вядома, яго падманулі – расійскія войскі палонных не трымалі. Ды і мае збіралі б капейкі.

– А... дзе твае?

– Загінулі ў Грозным падчас першай чачэнскай. Свая ж бомба пацэліла ў дом. У горадзе тады адны руіны засталіся. І столькі сваіх загінула... А нехта за гэты час багацеў. Ты не ўяўляеш нават, колькі грошай перацякло ў кішэні дзялкоў. Але хай гэта нас не хвалюе. Пакуль.

– Так кажаш, нібыта прыйдзе час, – хмыкнуў Мацвей і не дагаварыў.

– Прыйдзе, хлопча, – запэўніў Грак, працягнуў пусты кубак да Мацвея.

– А налі яшчэ чаю! Вось што мяне вылечыла – чай. Я твой даўжнік. Але разлічуся, прыйдзе час. А што ён прыйдзе, я дакладна знаю.

– Адкуль? – здзівіўся шчыра Мацвей.

– Бо ты з'явіўся ў той самы момант, калі я стаў Бога прасіць, каб даў мне пажыць і пабачыць некага. Ніколі не прасіў, а тут – пачаў.

– Не сам я з'явіўся.

– Тое няважна. Галоўнае – ты мяне ўратаваў. Я ад абязводжання ўжо канаў. Так што – час прыйдзе.

Частка 8

Гэтай раніцай Мацвей пачуў звычайны кароткі стук у дзверы, выйшаў і сустрэў старога чачэнца, які стаяў да яго тварам – і твар быў незвычайна ціхамірным, ці не лагодным.

– Ежа, – стары паказаў кійком поруч з Мацвеем.

Ляпёшка з кавалкам сыру і яшчэ кавалак цёмнага, шчодро абсыпанага прыправамі мяса.

І стары пайшоў.

Мацвей няўцямна стаяў колькі імгненняў, разважаючы: ісці за старым ці не. Той скіраваўся ў свой дом. Паціснуўшы ў думках плячыма, ён забраў пакладзенае на цурбан, вярнуўся ў хляўчук.

– Некага сёння ён ад ранку добры, – падзяліўся сваім неўразуменнем з Гракам, які сядзеў на тапчане і дапіваў чай.

– А які сёння дзень? – спытай той.

– Напэўна, пятніца...

– Пятніца – галоўны дзень тыдня ў мусульман. Сёння яму абмыванне трэба зрабіць, у мячэць ісці. Святочны дзень. Адпачынак для ўсіх, і для хатняй жывёлы таксама, – нязлосна рагатнуў Грак. – Мяса даў жа кавалак?

– Так.

– Ну вось, выходзіць, сёння і нам адпачываць. А пачнём і мы з абмывання. Прыбяромся, парадак навядзём. Ты галіцца не збіраешся? То я з-за хваробы зарос, а так галіўся, лёзы пытаўся. Ён не адмаўляў, бо не хоча, каб гуяр быў падобны на яго знешне. Іслам прадпісвае мужчынам быць з бародамі.

Дзень выдаваўся ціхім і сонечным. Грак, хаваючы сарамлівасць, папрасіў у Мацвея, мо ў таго ёсць камплект бялізны і якія штаны на час, бо свае хоча памыць.

Мыўся ён сам, цалкам аголены, у ручаі, у халоднай вадзе. Худы – ажно костці тырчалі, але ж, бачна было, што гэта цяпер ён аслаб, бо пад скурай пругка набухалі мышцы, калі выкручваў памытыя нагавіцы, сарочку.

Мыўся і сам Мацвей, захліпнуўшыся напачатку ад холаду вады, а потым з азартам цёр цела дробным залацістым пяском, які чэрпаў па падказцы Грака з дна ручая.

– Мылам не запасешся, а ў чачэна не выпрасіш, – тлумачыў Грак. – Не засталася травы, тут расце такая, бярэш жмут – бы мыла з мачалкай адразу. Нічога, набіраем, насушым, а пакуль пясочкам...

Памытае развесілі сушыцца на кустоўі ля ручая. Узнімаліся наверх да свайго хлеўчука, голыя па пояс, і пабачылі, як стары чачэнец – не адзін, з жанчынай – выходзіў з двара. Ён скасавурыўся ў іх бок, глядзеў нейкі час пільна, але твар застаўся нязменным – быццам глядзеў на якое дрэва. Але Грак патлумачыў па-свойму:

– Бач, задаволены. Любяць яны, як іх святы паважаюць. І мы ў пятніцу абмыванне робім, – рагатнуў ён. – Заўтра мяне на работу пагоніць, яму асаблівая радасць, што я выжыў.

Потым прыбіраліся ў сваім хлеўчуку, Грак камандаваў, шчыраваў сам, прыгаворваючы:

– Знаеш, хлопча, я табе праўду скажу: тое, што яны нас за скаціну трымаюць – іншым разам не дужа і далёка ад ісціны. Бачыць мне даводзілася многае. З палону сваіх вызвалілі, а тыя сапраўды былі як жывёлы: іх ужо сараматныя месцы самі гаспадары змушалі прыкрываць, цалкам усё чалавечае знікала, адно есці, рабіць, спаць... Ды што пра іншых, пра сябе скажу: першы год трымаўся, а на другі – здаўся. Усё абыякава стала, жыў у хлеўчуку. Не мыўся, не галіўся. Мне ежу кідалі, як сабаку – з адлегласці, бо, канечне, смярдзела ад мяне... Кожная жывёліна свой пах мае, сабака – псінай тхне, у ваўка пах такі – ні з чым не зблытаеш. Але найбольш смярдзіць чалавек. Перастань мыцца, сыдзі, так бы мовіць, у прыроду – жахнешся. Думаеш ад бадзякоў тхне таму, што яны па памыйках шастаюць і дзе папала начуюць? Не. Гэта і ёсць чалавечы прыродны пах – калі цела месяцамі нямытае. Мы ў прыродзе сярод звяроў самыя смердуны. І лёгка туды скаціцца, ой як лёгка. На трэці год зразумеў, што загіну. А мне нельга тут заставацца і гніць, у мяне справа, важная, мне разлічыцца абавязкова. Месяц таму я заняджыў, ліхаманка хапіла, прадзьмула ў аўчарні. Не змог уставаць. То мне ежу на падлогу кідаў. Тры дні не змог працаваць – на чацвёрты ежу не атрымаў. Дагрызаў сухары, ваду піў, пакуль хапіла. Ужо ачомаўся, змог, за сцяну трымаючыся, хадзіць, а

тут жыўот прыхапіла, зусім бяда. Каб не ты – здох бы без вады. От так... Таму і нам пятніца – святая. Не дае забыцца, што мы людзі. Здарыцца непрадбачанае, застанешся адзін – помні пра пятніцу: ты чалавек, і чалавекам заставацца.

З-пад свайго тапчана Грак вывалак фанерны стары чамадан.

– Тут маё багацце. Для галення станок яшчэ вайсковы, лёзы, нажніцы знайшоў быў. Часопісы старыя не выкідваю: каб літары не забыць, праглядваць пажадана, – сур'ёзна казаў ён. – І што ёсць іншае жыццё. У цябе нож добры, то трэба нам кшталту паліцы прыдумаць: ля ручая ў кустоўі навырэзваць пруткоў, спляцём. І раз нас двое, давай прыбіральню зробім, з калкоў, плёнка вось, абцягнем. Усё як у людзей стане.

Яны шчыравалі ўвесь дзень, не прысядаючы абедань, адно пілі чай. Прыбралі да чысцюткага ў хлёўчуку, прыбралі ля яго. Туалет зрабілі. Прыцягнулі ад ручая два камяні, паклалі да сцяны. Тыя нагрэліся промнямі зыркага сонца – прыемна было сесці і пасядзец. Цурбан заслалі вымытым кавалкам тканіны са старой ірванай кашулі Грака.

Назаўтра раніцай у дзверы пастукалі двойчы, і яны выйшлі ўдвух. Стары змерыў іх позіркамі і махнуў рукой, павёў за сабой. Дзень яны капалі агарод вузкімі рыдлёўкамі з кароткімі дэержакімі. На цурбане падчас абедзеннага перапынку пабачылі дзве ляпёшкі і два кавалкі сыру.

Днём прыпякала даволі моцна, расла трава, лопаліся пшчотнай клейкай зелянінай пупышкі на дрэвах – вясна наступала імкліва, хоць ноччу было холадна, то даводзілася збіраць дровы і сабе, і старому, каб паліць у каміне.

Адным днём стары не проста кіўком гукнуў за сабой, але стаў прамаўляць – да Грака.

– Авечак мыць сёння. Асхаб прыедзе.

Грак адказаў мала што не радасна:

– Памыем, ламарэ стаг, акуратна, як заўсёды!

І патлумачыў Мацвею:

– Праз дзень-другі авечкі на пашу пойдучь – трава з'явілася. Перад гэтым іх мыць неабходна, там пабачыш, гэта каб кляшчы іх не так жэрлі. Бо без дэзынфекцыі могуць так заесці – ходзіць авечка, уся ў вінаградзінах, так кляшчы крыві насмокчуцца, урэшце здыхае. Справа надзвычай важная, каб не пакалечыць ніводнай, тут авечкі дарагія. На завяршэнне працы – свяжуюць авечку слабую ці калечаную, ці старую, госці прыходзяць, будучы пастух, усіх мясам частуюць. То і нам перападзе кавалак, бо супраць звычаю тут ніяк не ідуць: хто авечак мыў – усе на пачастунак маюць права.

Выгналі жывёлу з аўчарні, авечкі ніяк не хацелі ісці ў загародку да выкапанай раней прадаўгаватай яміны, давялося пабегаць. У яміне было вады па пояс. Прыехаў малады чачэнец, як зразумеў Мацвей – Асхаб, прывёз у мяху нейкі парашок – яго сыпалі ў брудную ваду ў яміне, перамешвалі. Махнулі Мацвею з Гракам, тыя захапілі адну з вялікіх авечак, пацягнулі і кінулі ў брудную ваду. Стары з Асхабам стаялі ля яміны з доўгімі шастамі-рагацінамі і зверху націскалі на авечыя спіны, шыі, галовы – каб жывёліна цалкам акулалася ў ваду. Авечкі жаласліва мэкалі, мітусіліся ў вадзе, ускаламуцілі ўвесь бруд, ніяк не маглі даўмець – у які бок ім рухацца, каб выбрацца ўрэшце. То Мацвей з Гракам чакалі, каб вызвалілася месца, каб не скінуць якую жывёліну на спіну ці галаву іншай. Не столькі дзеля старання, колькі ад жалю да перапуджаных авечак, якіх

гвалтоўна кідалі ў халодную ваду – і гэта пасля месяцаў цяпла і спакою роднай аўчарні.

Двор старога напоўніўся людзьмі – з’явіліся і пару жанчын. Мацвей з Гракам былі ў сваім хлеўчуку – ім забаронена было быць ля стала “верных” ці дапамагаць гатаваць страву. На стук кійка ў дзверы выйшаў Грак, Мацвей чуў, як ён весела падзякаваў:

– Хай Аллах спрыяе вашаму дому!

Ён вярнуўся з паловай авечай нагі, абадранай ужо, без скуру, з мяшэч-кам, відавочна, солі.

– От і мы пабалюем! Шашлык – то не ежа! Шурпу зробім, давай?

– Ды мне без розніцы, – выдыхнуў Мацвей. Яго нечакана балюча драгнула тое радаснае дзякаванне Грака за мяса, як і ўвесь вясёлы настрой таго.

Грак пачуў бурлівасць у голасе Мацвея, усміхнуўся:

– Не злуйся і не касавурся. Гэты стары не вінаваты, што я тут, што ты тут. Так яны жылі сотні гадоў – куплялі сабе парабкаў, якія рабіліся іх уласнасцю. Ці да іх наймаліся бедныя. Вось, пастух прыйшоў наймацца – сам стары не пасвіць. Складанасць у тым, што мы ж для іх не проста парабкі, але іншай веры. Мы – нячыстыя, горш за жывёлу. Гэта маладзейшы да цябе падыдзе, паразмаўляць можа. А старэйшыя, якія веры пільнуюцца, – ого! Тут такі фокус: ты разумееш, чаму так яны паводзяць сябе з табой – ты іх прабачаеш. Бо, як той Хрыстос казаў: не ведаюць, што робяць. Няма сэнсу злаваць на іх. Злавацца трэба на тых, дзякуючы каму ты тут апынуўся. Будзь вышэй за сітуацыю!

– А ёсць вінаватыя, чаму ты тут? – спытаў Мацвей. Яго, што праўда, супакоілі словы сябра. І сапраўды, не стары ж яго выкраў з Мінска сюды...

– Мне тое-сёе праверыць трэба. Як прыйдзе час. І я дакладна даведаюся, – унікліва сказаў Грак. – Ды ў нас шмат часу, пагаворым. Ты ж таксама тут з нечае лёгкай рукі, – рагатнуў ён.

У чамадане Грака знайшоўся ваенны кацялок – у ім і варылі мяса, здробненае на маленечкія кавалачкі. Пілі гэты гарачы булён з кубкаў, а авечы тлушч застываў на вуснах і барадзе. Мацвей трохі гідзіўся і паху, і смаку, але не адмаўляўся – бо ежа перастала быць задавальненнем, яна сталася патрэбай.

Праз тры дні зноў прыехаў Асхаб, ад раніцы Мацвея з Гракам не выклікалі на работу, стары вывеў асла, на якога чапляў розныя торбы.

– Значыць, сёння пойдзем, – выказаў услых здагадку Грак. – У шахту пойдзем. Не пужайся, Мацвей! – падбэдзёрыў. – Пакуй свой заплечнік.

На двары ён даволі смела падышоў да Асхаба, спытаў:

– Дасі нам пачак чаю, дык мы яго адробім за першыя дні. Ты мяне ведаеш, я слова ўвесь час трымаў.

Асхаб ашчэрыўся ў бараду:

– Я павялічу табе норму на ўвесь час!

– Гэта няправільна, – запярэчыў Грак. – І асёл вязе столькі, колькі можа, іначай ён падае. Навошта гаспадару дохлы асёл?

– Ідзі, – спакайней адказаў Асхаб. – Будзе чай. За чвэрць тыднёвай нормы.

Пазней Грак тлумачыў Мацвею:

– Мінулы сезон заканчваў, дык заўважыў, што жыла пашыраецца. Ды і вопыту трохі ж набыў. То мы таго кварцу на чай наколем.

Праз гадзіну яны выправіліся ў горы па сцежцы, якая была вядомая адно

старому. Часам ён прыпыняўся, і наперад Асхаб клікаў Мацвея і Грака – прыбіраць са сцежкі камяні, вялікія і малыя, што за зіму паскочваліся з гор. У адным месцы спыніліся надоўга – сцежка ўзбоч скалы была палкам заваленая каменнымі друзам, расчышчалі доўга. Цясніна праваруч то пашыралася і паглыблялася, то вузела і драбнела. Там бегла рэчка.

Спыніліся на даволі шырокім участку – тут сцяжынка абрываўся ў прорву шырынёй метры ў чатыры і глыбінёй метраў у дзесяць. Ля яе краю ляжаў зроблены з дрэва масток, з іншымі часткамі ствараючы незразумелую канструкцыю. Стары палез у кішэню свайго халата, дастаў ключ, адамкнуў замок, начапіў вярочыну за край мастка. Асхаб ухапіўся за канец і стаў цягнуць – масток пачаў паварочвацца вакол убітага ў трэшчыну металічнага таўсценнага стрыжня.

– Памагай! – скамандаваў стары сваім парабкам, Мацвей і Грак пачалі піхаць кароткую частку мастка з наваленымі на яе камянямі дзеля раўнавагі з другога боку стрыжня. Масток павольна паварочваўся і нарэшце злучыў гэты бок цясніны з іншым – там была маленькая пляцоўка. Першым праз масток перайшоў Асхаб. Стары тым часам разгружаў торбы з асла. Узялі рэчы, перайшлі масток і па сцежцы прайшлі метраў трыццаць – адкрылася невялікая, з метр усяго пячора.

– Ты справу ведаеш. Вучы маладога. Праз тыдзень у гэты час каб кашы былі поўныя!

Вузкі лаз у пячору адкрываўся бы пакоем: тут было кінутае раней рыззё, вялізны пляскаты камень службыў сталом – на ім стаялі два газавыя ліхтары.

– Наша жытло цяперашняе, – без скрухі сказаў Грак, а голас яго панёсся некуды глыбока – у цемру. – Не дрэйф, хлопча, тут не страшна. Землятрусны бываюць рэдка ў Чачні, скала надзейная, шахта зусім неглыбокая – нейкіх пяцьдзясят метраў у гару пад ухіл. Інструмент цяперака далі лепшы, – ён узважыў у руках кірку, – паспрабуем выжыць.

Да вечара яны ўладкоўваліся. Сцяжынка дабягала да вялікай паляны, дзе расло кустоўе, то збіралі акрамя дроў леташнюю лістоту – каб зрабіць сабе пасцелі. Тут жа працякаў і невялікі ручай халоднай вады, які далей зрываўся з бездань.

– І адсюль ніяк не збегчы? – не пытаючыся, а шукаючы пацвярджэнне сваім словам, спытаў Мацвей, старанна аглядаючыся навокал. Ён быў пад вялікім уражаннем ад паходу па сцяжыне і не хаваў гэтага – горы на гэты раз падаліся яму зусім не лёгкімі для прагулкі.

– Так, дружа, – адгукнуўся Грак. – Ці бачыш, тут такая сістэма: ты ідзеш быццам лёгка і спакойна, знянацку наперадзе – прорва ці стромкая скала. І ўсё, шляху няма. Трэба ведаць, дзе ў які час звярнуць з лёгкай дарогі, каб абысці. Па прамой з кіламетр, а дайсці – усе дзесяць, і тое, ці зможаш яшчэ. Не, я тут дасканала ўсё вывучыў. Няма адсюль шляху, акрамя як на масток, які ўжо назад лёг. І ты вось глядзі: нейкія чатыры метры прорвы ці трохі больш – а ты ў палоне.

– А масток, я бачыў, стары замкнуў.

– Нам яго ўсё адно не дастаць. А замыкае, каб выпадкам якія бадзякі не залезлі ў пячору, не кралі ягоны кварц, каб нас не захапілі, тут і такое здараецца... Такія дробныя радовішчы тут – дзедзіна, перадаюцца ад бацькоў дзецям. Законы тут жорсткія, кроўю пісанья, ды ж людзі ўсякія бываюць. І бедакі, і злачынцы. Усё як усюды.

Назаўтра спуціліся з адным ліхтаром (эканомілі газу) у шахту. Грак паказваў і расказваў.

– Лепш як мага глыбей напачатку пустую пароду выбіць, яна тут не надта цвёрдая. Затым бяром молат і во гэтае долата, б’ем наўскоса. Тады кварц не крышыцца тут, кавалкамі падае. Давай, ты аднось пустую пароду і кідай у прорву прама. Кварц пасля ўдваіх вынесем.

Праз які час Мацвей сам паспрабаваў з другога боку жылы. За гадзіну забалелі, ажно пачалі нямець рукі. Але ўпарта махаў кайлом, пакуль Грак не спыніў:

– Годзе хлопча, перакурым! Няблага для пачатку.

За тыдзень яны навывіталі горку рудога кварцу. Пры дзённым святле ён не ўяўляў ніякай каштоўнасці.

– Няўжо тут праўда – золата? – круціў у руках вялікі, іржавы знутры, кавалак кварцу Мацвей.

– Ды міліграмы... – махнуў рукой Грак. – А каб яго адсюль дастаць, ладзіцца цэлы працэс, бачылі мы. Яны руду прадаюць, з таго і маюць колькі грошай.

Прышлі стары з Асхабам. Перанеслі кашы з кварцам праз масток, Грак, пачуваючыся смялей, бо бачыў: стары і Асхаб задаволеныя работай, запытаў:

– Слова мы стрымалі, а чай заканчваецца. То можам на тых жа ўмовах.

– Працуй добра, – кінуў Асхаб.

Яны атрымалі ежу на тыдзень, сядзелі ля сваёй пячоры.

– Адпачнём заўтра, помні пра пятніцу, – разважаў услых Грак. – Ужо трава вылезла. Пойдзем шукаць сабе рознае, каб на зіму настой нам быў, бо чай у іх зарабляць, бачыш, няпроста. Памыемся, пагутарым. У нас запас ёсць маленькі, – кінуў ён за спіну ў пячоры, дзе прыхавалі горку здабытага кварцу. – Хто вязе – на таго грузяць, нам герояў не дадуць і за стол ганаровымі гасцямі не пасадзяць. Ды і ўвогуле, па жыцці я так зразумеў: працаваць варта для сябе: каб выканаць норму і атрымаць заробак, каб не дзяўблі мазгі. Роўна столькі, колькі неабходна. А звыш – тое не на здароўе. Тое хавай для сябе. Бо адбяруць. Помніш у Маркса пра прыбавачную вартасць?

– Не помню, не цікавіўся філасофіяй, – чамусьці засаромеўся Мацвей.

– То не філасофія, то эканоміка. Чалавек вырабляе прыбавачную вартасць, яе ў яго адбіраюць. От якая справа!

Назаўтра падняліся да паляны і вышэй, колькі маглі, у горы, збіралі першацветы, якія ведаў Грак, каб засушваць. Каля аднаго выступу Мацвей прыпыніўся. Тут камень распластоўваўся на мноства амаль аднолькавых па таўшчыні, сантыметры па два, пліт. Ля вялікай, прамавугольнай формы пліты Мацвей і прысеў.

– Ты што, не бачыў такога? – здзівіўся Грак. – Ды яго навалом, плітачніка, здабываюць, вывозяць. Заместа цаглін скарыстоўваюць, дарогі мосцяць.

– Ды я з іншай прычыны, – трохі засаромеўся Мацвей. – Пліта гэтая бы дошка школьная. Слухай, а дапамажы мне яе прынесці? – нечакана папрасіў ён.

– Азбуку вучыць чачэнскую? – ухмыльнуўся Грак, але, угледзеўшы запал у вачах хлопца, згадзіўся: – Добра, прывалачэм.

– А каб такога каменя, які нібыта крэйда!

– Кшталту гіпсу павінна быць. Тут, я табе скажу, не ўгадаеш, які камень на якім пачне сляды пакідаць. Возьмем па кавалку малому, пашукаем.

Да вечара шч пячоры Мацвей прыладаваў да сцяны сваю “дошку”, узяў адзін з выбраных каменьчыкаў, лёгка намаляваў праствакутнік, ад яго стрэлку, яшчэ праствакутнік...

Грак адно пераставіў бліжэй да “дошкі” запалены ліхтар.

Мацвей падзякаваў кіўком галавы, скасавурыўся на шваход:

– Так імкліва, раптоўна цямнее тут...

– То і людзі такія – хуткія на эмоцыі, – заўважыў Грак. – Тут вясёлы, тут сумны, тут добры, тут ужо злы.

– З-за сонца?

– Хто ведае, можа і так. Адно дакладна бачу: горцы бульбу не ядуць. А мы там на бульбе адно і сядзім.

– Дык бульба гэта дрэнна?

– А то! Крухмал, напрэшы – сытая задаволенасць, атуПЛенне, абья-кавасць. Ляжыць такі, патэльнію смажанай навярнуўшы, абы яго не чапай – хоць дах разбірай. Салдат у арміі як накарміць? Ды бульбы паболея, а мяса прапаршчык са склада штабістам прадасць. Можа, некалі даследчыкі што адкрыюць, якія навуковыя законы, але дакладна шчсвядоміў, паездзіўшы па свеце: дзе бульба – за першае і галоўнае, там не людзі, а авечкі. Дык а ты што за квадраты малюеш, не падзелішы сакрэтам?

– Ды які сакрэт, я ж – матэматык. Магістрант былы. Згледзеў нібыта дошку, згадалася ўсё. У мяне нататнік прапаў пры арышце, а там былі накіды прынцыпова новай матэматычнай мадэлі кіравання. Нікому яе не паказваў.

– Ты пра які такі арышт? – здзівіўся Грак. – Можа, падзелішы трохі: якім чынам ты тут апынуўся, магістрант? Час нам прыйшоў пагаварыць грунтоўна.

Частка 9

– ...Згадваю словы следчага пра тое, што ў арміі, калі б трапіў, не раз пашкадаваў бы пра непадпісаную дамову. Усяго толькі паставіць подпіс – і дзе б зараз быў я, дзе б быў гэты свет? А там? Што было страшнага? Ніхто ж не прымушаў мяне сілком высочваць сяброў.

Мацвей закончыў свой кароткі аповед пра падзеі апошняга тыдня на волі. Грак нічога не казаў, варушыў прутком у кастры.

– Цікава як атрымалася з тымі лістоўкамі... Кажаш, нават уявіць не можаш, як яны там апынуліся? – спытаўся ён пра іншае, быццам не чуў заключных слоў Мацвея.

– Не.

– І каму ты дарогу перайшоў, не ведаеш?

– Ты што, гэтаксама лічыш, што мне спецыяльна падкінулі лістоўкі? – здзіўлена зірнуў на Грака Мацвей. – Кажу ж, не было ў мяне ворагаў.

– Пагаворым і пра ворагаў. Во што табе скажу адносна той дамовы са следчым. Апошні год я ў разведцы быў, бліжэй да спецназу. Дый войскі заўсёды былі кадэбістамі наскрозь пранізання, усе войскі. Знаеш, гэта не таўро на тваю лапатку ці на лоб. Не, гэта нітачка такая, да цябе навечна прывязаная. Самая моцная нітачка ў свеце. І нябачная іншым. З аднаго боку цябе за гэтую нітачку так могуць цягнуць, што ты бы па масле па

жыцці закоўзаеш. А з другога боку, гэтая нітачка тваім ланцюгом стане. Вось хвароба такая ёсць – шызафрэнія. Кажуць, у чалавеку пачынае жыць іншая асоба. І дзве асобы жывуць у адным целе, па чарзе зава-лодваючы мозгам. Дык я пра што? Ты дамову падпісваеш аб сакрэтным супрацоўніцтве – ты нібыта ўпускаеш у сваю свядомасць іншую асобу. Адна – гэта ты, добразычлівы сябар, спакойны вучоны, шчыры чалавек. Другая – пільны назіральнік, дбайны паслугач, бессардэчны даносчык. Мусіш так жыць. Самае балючае ў гэтай сітуацыі тое, што гэта не хвароба, лекаў ад яе няма, і ў туну ты кладзешся вась такі – падвоены. У сакрэт-ныя агенты КДБ можна добраахвотна ўвайсці, а выйсці не атрымаецца ніяк. Бо так пабудавана сістэма. Таму, хлопча, правільна ты зрабіў. Лепш перацярпець адзін раз, праўду кажу. А тое, што палохаў надта, то не вер асабліва, бо ў ваенным вучылішчы, у арміі кожнаму трэцяму прапаноўва-юць быць сакрэтным супрацоўнікам, кожнага палохаюць. Асабліва тых, хто трапляе па дурасці ў якую непрыемнасць, што выключэннем пагражае. Не перажывай, на цябе ўжо і забыліся, у іх спраў хапае без клопату пра твой лёс. Тут гэтае нам перажыць неабходна. Але перажывём і выжывем, дакладна! – Грак казаў з незвычайнай упэўненасцю.

– Адкуль такая упэўненасць? – не даў веры Мацвей.

– Бо ты не падпісаў паперку, – проста патлумачыў Грак. – Таму я магу табе даверыцца. А ўдвух зможам адсюль выбрацца. Пра гэта мы ў пят-ніцу пагаворым. Помніш пра пятніцу? То наш дзень надзеі. Дык, кажаш, ворагаў у цябе ніякіх не было?

– Ды не...

– Давай паглядзім пільней. Няхай няма ворагаў. Пералічым, каму выгадна тваё знаходжанне тут, а не ў тваім Мінску. Ты – будучы вучоны, пачнём з гэтага. Твой шлях – з магістратуры ў аспірантуру. Добра. Цяпер пытанне: конкурс там нейкі ёсць? Ёсць такое, што як ты трапляеш, дык нехта не трапляе?

– Так, месцаў не заўжды хапае. Мархель, наш кіраўнік, сказаў у той вечар, што мне месца ёсць, а Данілу, мабыць, праз год.

– Тут падрабязней: што за Даніла?

– Мой сябар. Мы з ім займаліся тэмай, ён – цудоўны практык. Умеў пабачыць праект у рэальнасці, астуджаў мой залішні пыл. У нас выдатны тандэм атрымаўся.

– І яму месца ў аспірантуры не было?

– Напачатку планавалася, што мы ідзём удвух, і тэма ў нас была адна на дваіх. Ды тут скарацілі колькасць месцаў. Але ж гэта няважна, яго б праз год узялі.

– Узялі б – тое ўмоўна. А яго ў войска забралі б – тое больш верагод-на. Правільна думаю? Добра. Ты кажаш пра тандэм. А што вы адзін без другога? Ты б змог без Данілы?

– Ды змог бы.

– А Даніла без цябе? Ён самастойна што значыў у вашым праекце? Ты назваў яго добрым практыкам, але ж навука без тэорыі, без ідэй нішто, так? Уявім: Даніла без цябе. Што маем?

– Неяк так атрымлівалася, што ідэі, калі ні глянь, былі мае, мы займа-ліся разлікамі, змяшчалі ідэю ў абгортку формул і функцый... Але Даніла зусім не зацікаўлены ў тым, каб застацца без мяне!

– Без цябе ці без тваіх ідэй?

- Ну, без ідэй.
- Выдатна, выдатна... Твой матрац раптам аказаўся запоўнены лістоўкамі, а запісы некуды зніклі. Так?
- Так.
- А тыя запісы – твае ідэй?
- Хутчэй – накіды ідэй.
- Але нармальнаму чалавеку з твайго асяроддзя, таму ж Данілу, ня цяжка разабрацца – і развіць твае зародкі?
- Ды не ж, не стаў бы Даніла такое рабіць! І не знаў ён! – гарача запратэставаў Мацвей. – Мы з ім столькі разам.
- Адключы эмоцыі і маральныя ўстаноўкі! – параіў строга Грак. – Ты – вучоны, дык і думай адцягнена. Дапусцім, Даніла атрымаў твае запісы, ты – трапіў за краты і быў адлічаны з магістратуры, яму гэта было б выгадна? Хвіліну Мацвей не адказваў, потым выдыхнуў:
- Так, выгадна. Яму вызваляецца месца ў аспірантуры, ён мае добрыя ідэй для распрацоўкі, у тым ліку і тую, якую я на “дошцы” часткова намаляваў. Гэта прагрэсіўная мадэль, яна не мае аналагаў.
- Ну вось, спынімся на гэтым пакуль. Далей. Паколькі ты малады, значыць, у цябе будуць адносіны з дзяўчатамі. А там, дзе ёсць адносіны, заўсёды канфлікт з трэцяй асобай. Ці гэта дзяўчына, якую ты не заўважыў, а яна хацела б мець з табой стасункі, ці гэта хлопец, які хацеў бы быць на тваім месцы. Жанчыны розныя жаданні маюць, але ўзнікаюць яны часцей у адносінах да мужоў... – Грак на нейкі момант прыпыніўся, мусіць, згадаў важнае для сябе ці занадта балючае. – Але працягнем, – страсянуў ён галавой, вяртаючыся да тэмы размовы. – Згадвай, не спяшайся: ці быў у цябе такі сапернік, які хацеў бы, каб ты знік з гарызонту?
- Мацвей кісла ўсміхнуўся:
- Тут гадаць няма чаго – такі быў. І пагражаў, і за грудкі хапаў.
- Так, зноў падрабязна.
- У мяне знаёмая была. Больш, чым знаёмая. Яна з сям’і, як сама кажа, інтэлігентаў у нейкім там пакаленні. Бацька і маці – вучоныя, пры тым бацька – на кіруючай пасадзе. Усё мне казалася прэ эліту.
- А што за сум у слове “была”?
- Ды... Яна выхавана ў сям’і дзяржаўнікаў. Да ўсякіх апазіцыйных рухаў ці акцый ставілася грэбліва, у яе быў свой вывераны погляд на палітыку. І тут я станаўлюся ў яе вачах дурным “опам”, які разносіць па горадзе лістоўкі супраць улады, – Мацвей уздыхнуў і прызнаўся дарэшты: – Мяне ж заарыштавалі якраз на спатканні з ёй. А яна не патэлефанавала. Ні разу. Выходзіць – была.
- Во як цікава! – ажывіўся Грак, ніколькі не спачуваючы Мацвею. – Значыць, маем таго хлопца, якому твой арышт менавіта за лістоўкі выгадны. Цябе гэтым арыштам літаральна бульдозерам счышчае з агульнай з той дзяўчынай дарогі, так?
- Так.
- Дык што маем урэшце? Ужо двух чалавек, якія былі зацікаўлены ў адлічэнні цябе з магістратуры. Сама тэхніка падставы не выклікае ніякіх сумненняў: калі невядомы хацеў толькі твайго адлічэння ці толькі арышту па апазіцыйнай справе, лістоўкі дастаткова было пакінуць побач з тваім нататнікам у матрацы. Той факт, што зніклі твае запісы, кажа пра зацікаўленасць таго невядомага ў авалодванні запісамі. Цяміш?

- Не верыцца. Даніла, Раман... Дый, якая розніца?
- Цяпер – ніякай. Але пазней спатрэбіцца. Яшчэ момант адзін: як ты тут апынуўся. Выпадкова знайшоў інфармацыю пра працадаўцу?
- Не, мне зямляк падказаў, даў тэлефон. Ды ён ні пры чым.
- Усе ні прычым, гледзячы бараном на новыя вароты. Ці ты яшчэ сумняваешся, што лістоўкі падкінулі і запісы забралі менавіта табе і ў цябе, каб закрыць табе дарогу ў аспірантуру і выставіць ворагам для дзяўчыны?
- Не сумняваюся, – уздыхнуў Мацвей. – У галаве не ўкладваецца ніяк: няўжо чалавек так лёгка ідзе на подласць? Учора – сябар шчыры, а сёння піхае з кручы?
- Што сябар, ты яго нейкіх пяць-шэсць гадоў знаеш, і што тая аспірантура! – выгукнуў Грак, працягнуў з горыччу, відавочна кажучы пра сябе: – А вось жанчына, з якой дзесяць гадоў пражыў, якую кахаў, якая, здавалася, кахае, якой верыў і давяраў, выпраўляе цябе на смерць, можаш уявіць такую подласць? І сябар, якога ты ад смерці літаральна выпратаваў? Ат, няма мяжы людской подласці, ведай. І якую ні прыдумаеш – на тую чалавек і здольны. Ён замаўчаў, паварушыў вуголле, падкінуў колькі галінак.
- Дроў нам назапасіць трэба, заканчваюцца. Але, – вярнуўся ён да тэмы размовы, – той працадаўца пытаўся ў цябе: адзін ты едзеш ці з некім, першы раз ці вопытны?
- Пытаўся. І там, у Маскве, гэтаксама наймальнік пытаўся: ці першы раз, ці адзін.
- Бачыш, нічога няма выпадковага. Вядома, той наймальнік, якому ты званіў, мог і не ведаць, куды ты патрапіш, але, факт, здагадваўся. Бо канкрэтнае заданне атрымаў і яго выконваў – пастаўляць адзінокіх шукальнікаў заробку, нявопытных. І твой зямляк мог менавіта пра гэта ведаць. Тут дзіцю ясна, на якую работу могуць спатрэбіцца адзінокія мужчыны без вопыту такіх паездак.
- Не, Андрусь ні ў чым не вінаваты, – задумліва адказаў Мацвей. – Ён жа мяне выручыў – пазычыў грошай!
- Проста так даў?
- Ну, не проста, дзесяць працэнтаў зверху праз месяц.
- Ого, які ў цябе бескарыслівы зямляк, – ухмыльнуўся Грак. – Ты палічы, які доўг вырасце, пакуль мы вернемся!
- Ды не ж, кажучы! Андрусь – цельпукаваты, такі... вясковец, хоць, канечне, не з дурных. Многім грошы пазычае.
- А адкуль бярэ?
- У яго ўсё нейкія справы, знаёмых многа. Мы з ім у ліцэі вучыліся, мая маці ў яго настаўніцай была. Казала: упарты, хоць талентамі не блішчаў.
- Кажаш, знаёмых розных многа, грошы пазычаў. Цікава будзе з ім пасля сустрэцца. Але давай спаць.
- ...Напярэдадні пятніцы Грак спытаў, ці можна сціраць напісанае з “дошкі” Мацвея, атрымаўшы згоду, нашкрэбаў там чатыры радкі, як верш які. Калі Асхаб зайшоў у іх пячору, Грак сустракаў чачэнца з усмешкай:
- Асхаб, глядзі які кварц, га? Такого рудога ты сам не бачыў! Уздымай пану – тут у тры разы болей золата. Бачыш, стараемся! Нам абы чай добры. А яшчэ – папера і аловак. Тут у майго маладога сябра абудзілася любоў да вершаў! Ці бачыш, піша на камені. Чуеш, Асхаб, прынясі пачак паперы, будзь такі добры – за гэта табе адборнага кварцу чвэрць каша! Папера менш за чай каштуе. Ага, і алоўкаў штук пяць...

Па ўсім было відаць, Асхаб быў уражаны не пэўным нахабствам Грака, а тым, што ў адным кашы сапраўды (Грак выбіраў кавалкі) кварц быў зусім не празрысты, а руды, з цёмнымі тонкімі жыламі.

– Будзе табе папера, працуй старанна, – паабяцаў ён.

Масток лёг на ранейшае месца, чачэнцы з нагружаным аслom сышлі, Мацвей няўцямна спытаў:

– Якія вершы? Навошта папера?

– Ну, не стану ж я ім казаць, што ты матэматык. А вось паэзію тут заўжды паважалі, уся яна пачалася з прысвячэнняў Алаху. Ты спакойна пішы свае разлікі, а не пакутуй з каменнай дошкай, бо мне ажно шкада на цябе глядзець.

– Ды нічога, затое памяць развіваю, – крыху засаромеўся Мацвей, паспяшыў падзякаваць.

– Давай прадукты ў пячору занясем, спусцішся ў шахту ды прыхапі нашы кайлы. Я табе галоўнае пакажу...

З кайламі яны ўзняліся да паляны з кустоўем, Грак упэўнена вёў далей – ажно да самага падножжа стромай вялізнай скалы. Мацвей дзівіўся, але не пытаўся нічога. Доўга ішлі ля падножжа, забіраючы ўсё вышэй, паварочваючы. Нарэшце Грак спыніўся, апусціўся на траву і паказаў побач з сабою Мацвею – сядай. Той аддыхаўся, паглядзеў прама перад сабой і міжволі выдыхнуў:

– Ух ты...

Справа ад іх была відаць цясніна, тая пляцоўка з мастком, іх пячора. Мацвей міжволі вёў позіркам: цясніна бяжыць пад імі, а там... там тырчыць бы вялізная чалавечая галава.

– Так выглядае, во-во ўпадзе, – паказаў на “галаву” Мацвей.

– Ага! Малойца, і я так падумаў. Спускаемся да яе, але – вельмі асцярожна. Запомні: у тры разы людзей больш гіне на спусках у гарах, чым на пад’ёмах.

Спуск заняў паўгадзіны. Яны стаялі пад скалой, якая насамрэч навісла над самай прорвай, але было відаць, што прастаяла яна так не адну сотню гадоў, ці нават тысячы, і яшчэ столькі ж можа прастаяць.

Прорва ў гэтым месцы была хоць і намнога шырэй – з метраў дзесяць-дванаццаць, але куды вузей – можа, метраў шэсць-сем углыб, праўда, строма з абодвух бакоў.

– Слухай сюды, Мацвей, – прысеў ля скалы Грак. – Два гады я на рудніку, да гэтага ў іншага гаспадарка быў, перакупілі мяне. Я тут усё аблазіў. У левы бок нам дарогі няма, наверх – няма, управа – вось апошні крок. Такім чынам, скалу скінем у прорву – зможам перайсці. Чакай, не перапыняй, пазней на ўсе пытанні адкажу. Я табе казаў: у горы не бяжы, загінеш. І я не ілгаў. Гэта табе не твае беларускія лясы, дзе і грыба з’есці, і жабку. Тут камяні грызці не станеш. Заблукаць у гарах – лягчэй лёгкага, бо тут усё падманнае. І адлегласці, і велічыні. Таму без карты рабіць няма чаго. А мае карты ў маёй планшэтцы з маімі дакументамі. А планшэтка, як і твае дакументы, у старога чачэна ў хаце.

– І як ты забярэш? Заб’еш? – акругліў вочы Мацвей.

– І забіць змагу, як нявыкрутка будзе. Хоць такога старога, ды яшчэ ягоную жанчыну... не даводзілася. Але слухай. Калі скала ўпадзе нармальна, то перагародзіць прорву. Значыць, чакаем вечара чацвярга. У гэты дзень атрымліваем прадукты на тыдзень. Пятніца – дзень малітвы. Стары са

сваёй жанчынай сыходзіць з дому. І то наш шанс. Ноччу мы падбіраемся да ягонага жылга, чакаем. Як ён сыходзіць – забіраем дакументы і карты. Знікаем. Галоўнае, каб ён нічога не западозрыў. Тады ў нас цэлы тыдзень форы. За гэты тыдзень, маючы карту, мы здолеем быць далёка адсюль. Шукаць нас будуць, папярэдзяць пасты і міліцыю сваю, але... мы па дарогах не пойдзем. Як табе план?

Мацвей маўчаў – ён глядзеў на скалу. Якім чынам можна скінуць яе ў прорву? Як аддзяліць ад самой гары? Гэта ж нерэальна...

– Хадзі сюды, – устаў Грак, падвёў да самай скалы. – Бачыш? – ён тыснуў рукой на заглыбленне ў скале ў чалавечы рост, і Мацвей дапяў: гэта высечана кайлом!

– Гэта... ты зрабіў?

– Я зрабіў. Цяжка было, жыла бедная ішла, ледзь паспяваў набіраць норму. Бо не дабярэш – і ежы менш пакіне. То па пятніцах...

– У нас, дома там, камяні такія магутныя, такія моцныя – ніякім кайлом не адколеш кавалак, – задумліва казаў Мацвей, лёгка пастукваючы кайлом па скале. – У дзяцінстве, помніцца, наглядзеўся на тое, якія статуі рабілі ў Старажытным Рыме, хацеў сам што-небудзь высекчы з каменя. Ніяк не паддаўся, я і зубіла сапраўднае з малатком браў – ледзь адбіў аскалёпак, той мне ў нагу ўпіўся, крыві было... А тут, глядзі, колецца.

– Бо ў Беларусі камяні – граніт ды базальт, ледавік усё на пясок сцёр, акрамя іх. А тут – пясчанік, пэўна. Яго можна секчы. Ну, чаго стаім? Бачыш – па самым версе трэшчына ідзе? Сама скала нам намякае: сячыце тут! Вось праб'ем тунэль праз яе...

– А як не скоціцца?

– Можна, і не скоціцца, устаіць на падэшве... тады – пачнем секчы падэшву. Зразумей, Мацвей: няма ў нас іншага шансу. Павер, я разведчык. Раней табе не казаў, каб не пужаць. Мы тут – жывёлы бяспраўныя, ты зразумеў. У старога перада мной у шахце памёр адзін... Не ведаў я яго ні імя, ні адкуль ён. Труп я выпягнуў, Асхаб у прорву скінуў. Праз месяц следу не засталася, косткі расцягнулі арлы. Разумееш? У нас няма іншага паратунку, як самім шукаць выйсця. Іначай апынемся ў нейкі дзень на дне прорвы. Гэта адзінае, што я прыдумаў. Можна, ты, як матэматык, прыдумаеш яшчэ...

– Акурат тое месца, той час і той выпадак, дзе мая вышэйшая матэматыка бескарысная, як ліхтар сонечным днём, – нехаця прызнаўся Мацвей. – Не верыцца, што мы зможам прабіць скалу наскрозь.

– Вочы баяцца, рукі робяць! – рагатнуў Грак. – А ну, хлопча, адхіліся!

Сек Грак, затым – Мацвей, потым зносілі і выкідалі аскалёпкі ў прорву, і зноў секлі. Скала падавалася – з адным узмахам аддавала кавалачак на два-тры сантыметры са свайго нутра.

Вярнуліся ў сваю пячору пад наступленне імклівых густых прыцемак. Згатавалі чай, пілі ў поўнай цішыні, адчуваючы на гэты раз незвычайную моцную повязь адзін з другім.

– Наш узвод аднойчы ў засаду трапіў, – ціха пачаў казаць Грак. – Трое жывымі засталіся. Двух камісавалі, я – адзін застаўся. У нас не было імёнаў, да сяброў мы звярталіся іначай. Я для ўсіх быў Грак. Бо ж бачыш – нос доўгі, востры, сам і валасамі, і тварам чарнявы. Ты мне адзіны цяпер сябар, ты завеш мяне Гракам.

Мацвей, адчуваючы сваю чаргу на нейкую кароткую, важкую споведзь, прызнаўся:

– А мяне мама малым звала Монцем. У першых класах школы так і настаўніца іншы раз казалі: Монця Хрысцік, да дошкі! А я крыўдаваў страшэнна, мне здавалася гэта такім абразлівым – Монця, мамін сыноч.

– Дык ты – Монця?

– Монця. У сацсетках у прываце былая аднакласніца іншы раз так звяртаецца. Мы сябравалі крыху, былі прыязныя адносіны. Яна цікавая, хоць з ёй іншы раз няпроста.

– Калі з чалавекам становіцца проста, то ведай: альбо ён дурань, альбо надта хітры. Альбо ў вас каханне вышэйшай пробы.

Частка 10

Ім пашанцавала – жыла рудога кварцу ў шахце пашыралася, набрыняла густым колерам. Устаноўленую норму яны выконвалі лёгка, маючы пры гэтым яшчэ добры запас нарыхтаванай руды, які прыхоўвалі. Кожны дзень пасля абеду па чарзе хадзілі да сваёй скалы – і білі тунэль. Тут падганяць патрэбы не было, як зрэшты і таго, хто заставаўся на той час у шахце.

Надышло лета, з пякучым сонцам, гарачым паветрам і невымоўнай цішай над гарамі. Грак не даваў забыцца на зіму – збіралі розныя зёлкі, сушылі. Пакрысе тунэль у скале паглыбляўся, рос ушыркі і ў вышыню. Да наступлення першых восеньскіх халадоў яны прасеклі скалу на добрых пяць крокаў.

У адзін з чацвяргоў чачэнцы прывезлі на асле ўпакаваныя цюкі.

– Бушлаты, штаны цёплыя, – паказаў на іх Асхаб. – Працаваць яшчэ. У кашы вугаль, цягніце сабе. Мясца даю. Каб працавалі добра!

У пячоры Грак сумна глядзеў на прынесенае, патрымаў бляшанку кансерваванага мяса ў руках.

– Усё з ваенных баз... Ты не ўяўляеш, Монця, як некаторыя ўзбагачаюцца за гэтыя войны! Усё прадаецца: ад тушонкі і адзення, зброі ўсіх калібраў, да людзей. Праўду кажуць, што вайна дае беспакaranaе выйсце з чалавека самым чорным яго памкненням і думкам.

Мацвей сам не заўважыў, як пакрысе звыкся з новым жыццём. Ён прыняў рэчаіснасць як належнае, больш за тое, глядзеў на сваю цяперашнюю сітуацыю з разуменнем таго, што магло быць і горш. А цяпер ён не адзін – гэта галоўнае. Яны маюць дакладны план свайго вызвалення і кожны дзень набліжае іх да волі. Цяжка фізічна? Вядома, цяжка. Першы месяц нястрымана балелі рукі і спіна, живот. Ён доўга не мог заснуць – у галаву лезлі думкі пра тое, мінулае жыццё. І яшчэ думаў пра будучыню. Згадваў самыя розныя моманты агульнай працы з Данілам – і адшукваў новыя і новыя каменьчыкі, якія клаліся на шалі вызначэння віны, і стрэлка ўпэўнена трымалася на пазнацы: “Мог і зрабіў”.

Да восені Мацвей значна падужэў фізічна, налаўчыўся ўпраўляцца з кайлом, каб кожны ўдар прыносіў толк, тонкая падсцілка з лісця і травы на камені ўжо рабіла ягоную пасцель дастаткова зручнай для адпачынку. Ноч за ноччу ён прымушаў сябе не думаць ні пра мінулае, ні пра будучыню. Вельмі дапамагла папера, якую хай і не адразу, але прынёс ім Асхаб. Пры святле газоўкі да позняга Мацвей рабіў самыя розныя разлікі, іншым разам – абы не забыцца на асноўныя веды. Спісваў аркушы згаданымі формуламі, нібы рабіў сабе шпаргалкі на будучае. Амаль цалкам узнавіў па памяці свае ранейшыя запісы з украдзенага нататніка, працаваў далей над сваёй ідэяй.

У апошні дзень іх работы на радовішчы Асхаб нечакана павярнуўся да Мацвея:

– Гэй, ты! Паказваў мне тыя вершы!

Мацвей паслухмяна скінуў заплечнік, выцягнуў стос спісаных алоўкам аркушаў.

Асхаб глянуў на першую старонку, другую, скрывіўся:

– Шайтан! Ты мяне дурыць уздумаў?!

– Чакай, Асхаб, чакай, не гарачыся, – умяшаўся Грак. – Монця – матэматык, разумеш. Аспірант, без пяці хвілін вучоны. Для яго гэтыя формулы, значкі матэматычныя – як для нас паэзія. Я ж таксама думаў, што ён паэт такі, як мы звыклі, а ён – паэт матэматычны. Ніякай шкоды, хай сабе піша!

– Матэматык, кажаш? – Асхаб глядзеў з недаверам на Мацвея, а ў вачах угадваўся роздум пра іншае, важнае для яго. – Вучоны?

– Матэматык, – ціха пацвердзіў Мацвей. – Вучоным стаць не паспеў.

– На, забірай! Пайшлі!

Праз два дні ён прыляцеў на сваім “узіку”, прыйшоў падбегам у лясок, дзе Мацвей з Гракам нарыхтоўвалі дровы – стары даў ім дзве нажоўкі.

– Ты! – тыцнуў на Мацвея. – Ідзём са мной!

Спусціліся дарогай кіламетры два, Мацвей здолеў праз шкло разгледзець тое паселішча, якое было бачна з іх гары. Спыніліся ля аднаго дома, зусім не такога, як невялікая гліняная мазанка старога – то быў двухпавярховы гмах з чырвонай цэглы, агароджаны высокім металічным плотам зялёнага колеру. Асхаб націснуў на кнопку званка побач з брамкай, паказаўся мужчына гадоў пяцідзсяці, славянскай знешнасці. Тое, як Асхаб гыркнуў да яго, давала зразумець: гэта такі ж раб, як і сам Мацвей.

Яго прывялі ў дом, папярэдне сказаўшы зняць абутак.

У вялікім пакоі, дзе з мэблі былі нізкія крэслы і вялікі, нізкі стол, сядзеў стары чачэнец у чысцюткім чорным халаце, відавочна, з дарагой тканіны. Ён паглядзеў на Мацвея, позірк быў цяжкі, не абяцаў нічога добрага.

– Мне казалі, што ты ведаеш матэматыку. Мой унук хоча перамагчы ў матэматыцы. Ты яго навучыш.

– Прабачце, дзе перамагчы? Я не настаўнік, – імкнучыся гаварыць паважліва, запярэчыў Мацвей.

– Гэта скажа табе мой унук. Пакліч Саліха! – гукнуў ён да дзвярэй, дзе ў маўклівай паслухмянасці застыў той самы мужчына, які адчыняў брамку Асхабу.

Саліх, падлетак гадоў шаснаццаці, зайшоў у пакой, паважліва нахіліў галаву ў бок старога чачэнца.

– Саліх, дзе ты хочаш перамагчы? Патлумач гэтаму рускаму, – мякка загадаў той.

– Неўзабаве алімпіяда па матэматыцы. Я люблю яе, таму хачу выйграць, – падлетак зіркнуў на Мацвея без асаблівай цікавасці – у ім ён не бачыў свайго настаўніка.

Мацвей злавіў сябе на думцы, што ўсё вакол яго нагадвае нейкі сюррэалістычны малюнак: матэматыка, алімпіяда недзе ў школе-раёне, вучань і тут жа – ён, куплены раб абавязаны рыхтаваць гэтага будучага пераможцу. Не ўтрымаўся, і сказаў, бы сам сабе, з крывой усмешкай:

– Навошта траціць грошы, каб купіць раба-настаўніка, калі можна купіць перамогу? – і, не чакаючы адказу, спытаў падлетка: – Які клас?

– Дзясяты, – цяпер ужо з лёгкім здзіўленнем паглядзеў на яго Саліх, і з выклікам дадаў: – Я хачу выйграваць чэсна!

– Ідзі, Саліх, – загадаў стары, і калі юнак выйшаў, звярнуўся грэбліва да Мацвея: – Я магу за грошы купіць цябе і адрэзаць табе галаву. Ці адпусціць цябе на волю. Пакуль у мяне ні адно жаданне не ўзнікае. Усё надалей залежыць ад поспехаў майго ўнука. Ты паняў, рускі?

– Я не рускі, я беларус, – аўтаматычна паправіў старога Мацвей. – Мне зразумела.

Стары чачэнец глядзеў на яго пільна, але што было ў ягоным позірку, Мацвей не разумеў.

– Ідзі і займайся...

Ад выгляду пакоя маладога чачэнца ў душы Мацвея ўсё заняла – у яго доме быў ці не такі. Канапа, стол пры сцяне, у куце адмысловы стол з кампутарам, новым, з вялікім плоскім экранам, дзве шафы, на паліцы адной – кнігі, самыя розныя.

Саліх быў за кампутарам, сустрэў яго позіркам з-пад ілба.

– Якія ў цябе цяжкасці, чаму вучыць, што не разумееш? – ціха спытаў Мацвей, знаходзячыся пад магічным уздзеяннем гэтага пакоя, які дыхаў адтуль, з мінулага, воляй і нармальным жыццём.

– Мне цяжка рашаць задачы па алгебры, – нехаця прызнаўся юнак. – Ты мне дапаможаш? Ты станеш мяне дурыць, я скажу дзеду – і цябе з перарэзанай глоткай выкінуць сабакам!

Мацвей здрыгануўся ад той нянавісці, якой былі насычаныя словы, і не стрываў:

– Ты ненавідзіш, ты грэбуеш сваім настаўнікам, то чаму ты можаш ад яго навучыцца? Пакажы мне лепш твая задачы, якія вам задалі рашаць...

Саліх перасеў за стол, знайшоў сшытак і пасунуў яго па сталыніцы ў бок Мацвея. Той, не пытаючыся, прысеў да стала. Раскрыў і нейкі час глядзеў на задачкі. Зразумела, пачатак дыферэнцыяльных вылічэнняў...

– Гэта раздзел матэматыкі трэба найперш разумець, бо без гэтага будзе чым далей, тым складаней... Ты разумееш, што такое вытворная?

Юнак засоп у адказ, выціснуў з сябе:

– Не.

– Не бяда, – падбэдзёрыў Мацвей. – Добра, што прызнаўся. Бо большасць думае, што разумее і падманвае сабе... У цябе ёсць машына? Ты ўмееш ездзіць за рулём?

– Няма, але ўмею. Паступлю, бацька паабяцаў купіць.

– Выдатна... Табе зразумела тады, што значыць: ты рухаешся з хуткасцю 100 кіламетраў за гадзіну?

– Дурню ясна, – хмыкнуў юнак.

– Выдатна і гэта, – ухваліў Мацвей. – Дык вось, твой рух – гэта ў матэматыцы называецца функцыя, дзе ёсць шлях – рэзультат функцыі, час і хуткасць – яе аргументы. Тут усё зразумела, так?

– Так...

– Гэта прасцейшая функцыя. Але дзякуючы ёй, ведаючы аргументы – час і хуткасць, мы можам вызначыць, як далёка ты ад'ехаў ад роднага дома. Ды вось ты пачынаеш рухацца ад нуля. І з кожнай секундай едзеш усё хутчэй і хутчэй. Як вызначыць, на колькі метраў ды ад'ехаў ад дома за тры ці пяць секунд? Хуткасць жа мяняецца, так? Тут ужо ідзе размова пра паскарэнне. Гэта нейкае прырашчэнне да хуткасці кожны момант

часу. Гэта і ёсць вытворная функцыя руху – паскарэнне. Іншымі словамі, вытворная – гэта хуткасць, з якой змяняецца нейкі працэс. А любы працэс мы можам запісаць функцыяй. Выходзіць, вытворная – гэта хуткасць змянення функцыі. Разумееш?

Мацвей глядзеў у вочы юнаку, і позірк таго паступова мяняўся – ад грэблівасці да зацікаўленасці, да адчування адкрыцця і – нарэшце – радасці разумення.

– Так проста? І таму вытворная канстанты роўная нулю – бо яна ж не змяняецца!

– Менавіта так! Але ў фізіцы, геаметрыі, матэматыцы вытворная мае сваё разуменне. Давай іх разгледзім усе. Вось тэорыя граніц...

– Не разумею! – перабіў яго Саліх. – Патлумач, каб я зразумеў!

– Хто ж у вас выкладае матэматыку... Добра, пачнём з самага простага.

Яны займаліся гадзіны тры, Саліх сказаў, што стаміўся і хоча папіць чаю. Ён не пытаўся, ці хоча таго ж ягоны настаўнік – чай прынеслі на дваіх. Мацвей першы раз за гэты час піў чай, седзячы за сапраўдным сталом на крэсле. Было невыносна горка, ён сам не разумеў чаму.

Заняткі скончыліся, Мацвея паклікалі да старога. Мабыць, Саліх падзяліўся сваімі ўражаннямі ад першага занятку, бо зараз на твары чачэнца не было грэблівай пыхі.

– Ты будзеш прыходзіць сюды кожны дзень. Не бойся, цябе ніхто не крае. Час табе скажа Саліх. Ідзі.

У простым цэлафанавым пакеце, які таксама быў нібы з таго, неіснуючага ўжо жыцця Мацвея, ён нёс у свой хляўчук два вялікія праснакі, кавалак крамнага сыру, пачак чаю і халву – гэта даў яму Саліх.

– Во, нарэшце ты ў пашане, – радасна казаў вечарам Грак – яны частаваліся прынесенымі прысмакамі. – За твой розум і я салодкага паем!

Пра тое, што стары чачэнец, відавочна, больш уладны, чым іх гаспадар, паабяцаў волю, калі юнак пераможа на алімпіядзе, Мацвей прамаўчаў. Бо воля абяцалася толькі яму.

Саліх аказаўся дастаткова разумным і здольным, сапраўды хацеў ведаць, захапіўся матэматыкай, ды бач, з гэтымі граніцамі, вытворнымі, інтэграламі ён затармазіў, бо не разумеў іх прызначэння.

– Давай я табе так патлумачу, – казаў яму адзін раз Мацвей. – Ёсць у майстра сякера. І ён працуе, ядрэнна ў яго ўсё выходзіць. Тут іншы майстар прыдумляе долата, рубанак, скабу... Гэта таксама інструменты для дрэва, і без іх нельга абысціся пры стварэнні нечага складанага. У нас былі простыя лічбы і формулы, быў такі інструмент, як ікс – мы маглі рабіць нейкія вылічэнні, нам было дастаткова гэтага. Але вось ракета ляціць у космас, да суседняй планеты. Патрабуецца разлічыць яе хуткасць, паскарэнне, улічыць масу зямлі, яе хуткасць у прасторы, масу і хуткасць іншай планеты. Тых простых лічбаў ужо мала, нам мала інструментаў. І мы ўводзім новыя: вытворную, дыферэнцыял, інтэграл... Тое, чым мы займаемся з табой зараз – гэта вывучаем інструменты і спрабуем імі карыстацца. Палёт на новую планету – прыклад таго, навошта нам новыя інструменты – для разліку траекторыі. Разумееш?

– Ага, разумею нарэшце, – зарадаваўся Саліх. – Гэта проста інструменты! Вы класна ўсё раскажваеце, – нечакана на “вы” закончыў ён.

Праз два тыдні заняткаў у школе рабілі так званую пробную алімпіяду, Саліх не мог стрымаць свайго захаплення:

– Мацвей, слухайце! Я рашыў усе задачкі за палову тэрміна! Настаўнік не паверыў, ён так здзівіўся. А чаго там было рашаць, усё лёгкае!

Праз месяц Саліх выйграў алімпіяду.

Асхаб паклікаў Мацвея за сабой, пасадзіў ва “ўазік”, падвёз да дома Саліха. Стары чачэнец пагладжваў белую доўгую бараду, казаў:

– Ты прынёс радасць майму ўнуку, значыць, ты прынёс радасць мне. Я ўмею дзячыць за прынесеную радасць. Гэта табе пачастункі, – ён паказаў позіркам на напакаваны невялікі мяшок побач з ім. – Саліх так паспяхова выступіў, што яго запрасілі бараніць гонар нашага раёна і нашага роду. Ты дапамог Саліху.

Але на рэспубліканскім узроўні Саліх першым не стаў – трэцім. І тым не менш, гэта была перамога для ўсяго аула. Пэўна, стары чачэнец, цяпер Мацвей ведаў – старэйшына роду, спецыяльна сказаў прывезці яго ў той самы час: па вуліцы рухалася чорная іншамарка, а яе віталі радаснымі крыкамі мужчыны, жанчыны, дзеці. Мацвей стаяў збоку, бачыў, як ля дома старэйшыны перад брамкай паслалі дыван – на адным канцы яго стаяў старэйшына, насупраць другога спынілася іншамарка.

У Мацвея засвярбелі вочы, калі Саліх ступіў насустрач старому, стаў, пакланіўся яму, нешта казаў, пасля стары казаў яму і ўрэшце абняў, а вакол закрычалі радасна, узбуджана.

Вось чым яны так рэзка розняцца ад нас, думаў Мацвей, стоячы ля плота. Яны ўмеюць радавацца поспехам сваіх, умеюць дапамагаць сваім дасягнуць поспеху. Не зайздросцяць, шчыра цешацца...

Тым часам вароты ля дома старэйшыны шырока расчыніліся – і ўсе былі запрошаныя на шырокі надворак, дзе ўжо стаялі накрытыя сталы. За асобны стол казалі праходзіць і Мацвею. Там ён сустрэў таго самага рускага, які першы раз адкрываў брамку. Мацвей спытаў яго пра імя – самае бязвіннае пытанне, але той адмоўна і нават спалохана закруціў галавой. Падышоў Асхаб:

– Мацвей, не пытайся нічога! Ён даўно спрабаваў няславіць нашага Алаха, за што быў пазбаўлены языка! – рагатнуў ён. – Ты – здольны настаўнік! Ты будзеш мець многа ежы, добрага адзення, вучыць нашых дзяцей. Трое паважаных людзей хочучь, каб ты падрыхтаваў дзяцей да паступлення ва ўніверсітэт. І ўнука старэйшыны таксама. Саліх раскажаў усім, што мае здатнага настаўніка. Ты не крывіся, шайтан! Здагадваюся, пра што думаеш. Але ёсць такія рэчы ў нас, якія не купляюцца за грошы! Гонар! Запомніў? Глядзі!

Вечарам Мацвей расказваў Граку пра гэтае свята ў ауле, той нікольні не здзівіўся.

– Таму яны і выжылі, таму перамаглі – яны адчуваюць сябе народам, кожны супляменнік для іх – іх частка. Але я рады за цябе! Гэта табе навука: розум усюды патрэбны, чачэнцы таксама хочучь бачыць сваіх дзяцей разумнымі і паважаюць разумных. Маеш розум – не давядзецца махаць кайлом!

– Не, кайлом я памахаю, – усміхнуўся Мацвей. – Без кайла нам ніяк...

Ёнразумеў, што словы пра волю, якія пачуў ад старэйшыны, усюго толькі словы. Яму загадалі рыхтаваць да паступлення некалькі чалавек, выходзіць, ніхто не збіраецца яго адпускаць. Вучні будуць ва ўсе часы, а Асхаб, відавочна, нямала атрымлівае грошай, бо ж Мацвей – ягоная ўласнасць.

Мацвей стаў на нейкі час, лічы, настаўнікам у мясцовай школе –штодзень прыходзіў сюды. Пасля заняткаў збіраўся дзясятка вучняў, і ён займаўся з імі матэматыкай у асобным пакоі, пакутліва перажываючы сваё становішча: падавалася, што гэта – фінішная кропка ягонага жыцця, што яму тут заставацца назаўсёды, у гэтым ауле чужым сярод чужых, да яго хоць і пачалі ставіцца быццам з павагай на вуліцах – ніхто не глядзеў з грэблівасцю ці злосцю, але ніхто не збіраўся загаворваць.

Грак выправіўся на радовішча адзін, месяц яшчэ Мацвей вёў заняткі. Ягонья вучні здалі экзамены па матэматыцы вельмі добра, чарговы раз ён атрымаў узнагароджанне – ежу, з якой праз два дні спяшаўся да радовішча са старым чачэнцам і Асхабам. І там, у пячоры, намахаўшыся кайлом да знямогі і ньючага болю ў плячах, седзячы на сваім плоскім камяні, адчуў сябе спакойна, на сваім месцы.

– Знаеш, Грак... Лепей наўпрост працаваць за ежу, біць гэтую чортавую скалу і марыць пра волю, чым там, у цяпле, не галодным, займацца хай і высакароднай справай, але адчуваць сябе сабакам на ланцугу. Якому на ланцугу і здохнуць.

– Ну, мы ж здыхаць не збіраемся, Монця! – падбадзёрыў яго Грак. – А ты маеш рацыю. Глядзі, на наступны год табе прапануюць уступіць у іслам. Выгода яшчэ якая – робішся сваім. Але і застаешся з імі. З ісламу, як з КДБ, шляху назад няма. Вераадступнікаў тут ненавідзяць больш за гуяраў.

За гэты сезон яны змаглі прабіць тунэль яшчэ на сем крокаў – камень унутры гары паддаваўся лягчэй, скала была спрэс у расколінах.

З надыходам зімы Мацвей зноў стаў настаўнікам. Асхаб прывёз яму новае адзенне і абутак, у хляўчук на тапчаны – два не новыя, але адносна добрыя матрацы.

Зіма праляцела надзіва хутка.

